PELİN BATU İLE KAFKA'NIN ŞEHRİ PRAG'IN TARİHİNE YOLCULUK

ISSN 1309-7342
9 771309 734002

ATLAS Tarih

SAYI: 2025/89
OCAK-ŞUBAT 2025
FİYATI: 120.00 TL

RePie PORTFÖY
KATKILARIYLA

LONDRA'DAN DRESDEN'E

SAVAŞIN YIKTIĞI KENTLER

SELİM ERDOĞAN ANLATIYOR

İSTİKLÂLİN KUMANDANLARI

DÜNYANIN SULTANI

I. ALÂEDDİN KEYKUBAD

Kahveniz ne olursa olsun
hakiki kahve keyfi olsun.

Kurukahveci Mehmet Efendi

1871'DEN BERİ

mehmetefendi.com

#hakikikahvekeyfi

İÇİNDEKİLER

ATLAS Tarih
SAYI: 89 OCAK-ŞUBAT 2025

DRESDEN'DE YIKIM
Hofkirche Kilisesi'nde enkaz kaldırma çalışmalarına katılan kadınlar, 1946.

KONULAR

22 Savaşın Yıktığı Kentler
Londra'dan Dresden'e İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa kentlerinde yarattığı enkaz...

48 İstiklâlin Kumandanları
Selim Erdoğan, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınındaki komutanların hikâyesini anlatıyor.

58 I. Alâeddin Keykubad
Prof. Dr. Haşim Şahin, "Dünyanın Sultanı" Selçuklu hükümdarının yaşam öyküsünü yazdı.

68 Efendiler ve Köleler
Yağma seferleri ve köle ticareti. Doç. Dr. Mesut Karakulak, Türkistan'ın karanlık tarihini anlatıyor.

86 Ressam Churchill
Eğlence mi, teselli mi? İngiliz siyasetçinin buhranlı günlerinde sığındığı tablolar.

BÖLÜMLER

8 Dünyadan
Baalbek'in tarihi mirası, Senegal'de anma töreni.

10 Tarih Atlası: Sarıkamış'ta Bir Şehitlik
110. yılında büyük facianın izleri...

18 Aynı Gün: 24 Şubat 1942
Von Papen suikastı ve Struma Faciası...

100 Görsel Hafıza
Ocak ve şubat aylarından tarihe tanıklık eden fotoğraflar...

114 Şakanüvis
Can Barslan'ın çizgileriyle "tarihi" mizah...

ŞEHİRLERE BOMBALAR YAĞARKEN

Dünyanın gördüğü son topyekûn savaş olan İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinin 80. yılına giriyoruz. Bu yıl, tüm Avrupa şehirlerinde anma törenleri düzenlenecek. Bombalanan şehirlerin enkazından yükselen Avrupa medeniyeti bir kez daha hatırlanacak ve barış mesajları verilecek. Büyük acıların yaşandığı o dönemin son tanıkları, hatıralarını belki de son kez anlatacak.

Yeni yıldaki ilk sayımızda İkinci Dünya Savaşı'nın yerle bir ettiği kentleri kapağımıza taşıyoruz. Tanju Akad, 13-14 Şubat 1945 saldırılarının 80. yıldönümünde Dresden bombardımanını yazdı. Günce Akpamuk'un kaleminden, Londra'nın Blitz günlerini bir kez daha hatırlıyoruz. Dosya konumuz sadece Avrupa kentleriyle sınırlı. Savaşın sonunda atom bombalarının hedefi olan Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerinin acılarına bu yıl ağustos sayımızda yer vereceğimizi de şimdiden duyuralım.

Kurtuluş Savaşımız ile ilgili önemli çalışmalara imza atan Selim Erdoğan, yeni bir seriye başladı. "*İstiklâlin Kumandanları*" kitabının yazarı Selim Erdoğan ile Atatürk'ün silah arkadaşlarını konuştuk.

Sultan I. Alâeddin Keykubad devri, Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun en parlak dönemiydi. Prof. Dr. Haşim Şahin, "Dünyanın Sultanı"nın portresini Atlas Tarih için yazdı.

Pelin Batu, bu sayımızdaki yazısında sizi Kafka'nın şehri Prag'a götürüyor. İlk kez 1980'lerde gördüğü şehrin değişimini anlatıyor.

Köle ticareti, Türkistan coğrafyasının da ayrılmaz bir parçasıydı. Türkistan'da köle ticaretinin can damarı, Türkmen bozkırlarından kopup gelen ve ustalıkla örgütlenen yağma seferleriydi. Mesut Karakulak, Türkistan'ın karanlık tarihini kaleme aldı.

İngiltere'nin ve dünya tarihinin en önemli siyasetçilerinden Winston Churchill, Çanakkale bozgunundan sonra başladığı resim yapmaya ömrü boyunca devam etti. Perihan Korkmaz, Churchill'in tablolarını yazdı.

Tüm okuyucularımıza sağlıklı ve mutlu bir yıl dilerim.

Cem Fakir

cemfakir@gmail.com

ATLAS Tarih

DB DOĞAN BURDA DERGİ

Yayıncı
Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.

İcra Kurulu Başkanı
Cem M. Başar

Yayın Yönetim Danışmanı
Ferhan Kaya Poroy

Yayın Danışmanı
Cem Fakir

Görsel Yönetmen
Koray Gökkaya

Yazı İşleri Müdürü (Sorumlu)
Ayşegül Uyanık Örnekal

Yayın Kurulu
Prof. Dr. İlber Ortaylı, Prof. Dr. Mesut Uyar,
Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan, Kansu Şarman,
Erol Üyepazarcı

Kurumsal İletişim Müdürü: Funda Demirci Ayan

Ankara Temsilcisi: Erdal İpekeşen
0 312 577 31 56

www.atlastarih.com / bilgi@atlastarih.com

Yönetim

Üretim Planlama Direktörü (Tüzel Kişi Temsilcisi): Yakup Kurtulmuş
Satış ve Dağıtım Direktörü – Danışman: Özgür Mesut Yanar
Finans Direktörü: Didem Kurucu
Dijital İçerik Direktörü: Eren Demir

Reklam

Reklam ve Etkinlik Grup Başkanı: Ali Erman İleri
Grup Başkan Yardımcısı: Seda Erdoğan Dal, Neyran Çınar
Satış Koordinatörü: Burcu Kevser Karaçam - Hülya Hankendi - Şerife Dökmetaş
Satış Müdürü: Mürvet Yılmaz
Reklam İletişim: Inforeklam@doganburda.com
Dijital Reklam İletişim: dbdijitalreklam@doganburda.com
Hedef Sayfalar Reklam Koordinatörü: Aysel Şener
asener@doganburda.com **Tel:** 0212 336 53 75
Bölgeler Reklam Müdürü: Hülya Erdoğan
herdogan@doganburda.com **Tel:** 0 212 336 53 72
Bölgeler Proje Müdürü: Selçuk Ergenç *sergenc@doganburda.com*
Ankara Reklam Satış Koordinatörü
Sezinur Balıkçıoğlu *sbalikcioglu@doganburda.com*
Ankara Reklam Satış Müdürü:
Beliz Balıbey *bbalibey@doganburda.com*
Tel: 0 312 577 31 56
Teknik Müdür: Ayfer Kaygun Buka
reklamteknik@doganburda.com **Tel:** 0 212 336 53 61 - 62
Rezervasyon: Serpil Toksoy *stoksoy@doganburda.com*

Etkinlik Ve Marka Yönetimi

Etkinlik ve Proje Koordinatörü NİHAL AYAN
nayan@doganburda.com
Marka Müdürü: Aslıhan Sever
Marka Yönetmeni: Nil Özarpark

Uluslararası Reklam Satış Temsilcilerimiz

ALMANYA: Julia Mund
T +49 89 92 50 31 97, Julia.Mund@burda.com
Michael Neuwirth
T. +49 89 92S0 3629, michael.neuwirth@burda.com
İSVİÇRE: Goran Vukota
T. +41 44 81 02 146, goran.vukota@burda.com
FRANSA / LÜKSEMBURG: Marion Badolle-Feick
T. +33 1 72 71 25 24, marion.badolle-feick@burda.com
İTALYA: Mariolina Siclari
T. +39 02 91 32 34 66, mariolina.siclari@burda.com
İNGİLTERE / İRLANDA: Jeannine Soeldner
T. +44 20 3440 5832, jeannine.soeldner@burda.com
ABD / KANADA / MEKSİKA: Salvatore Zammuto
T. +1 212 884 48 24, salvatore.zammuto@burda.com

Yönetim Yeri

Kuştepe Mah. Mecidiyeköy Yolu Cad. No: 12
Trump Towers Kule 2 Kat: 21 Pk: 34387 Şişli-İst.
Tel: 0 212 410 32 00

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Adres: Dudullu Organize San. Bölgesi 1. Cad.
No: 16 Ümraniye-İSTANBUL
Tel: 444 44 03 **Faks:** Faks: (0216) 365 99 07
www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 42716

Dağıtım: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
Yayın Türü: Ulusal Süreli İki Ayda Bir

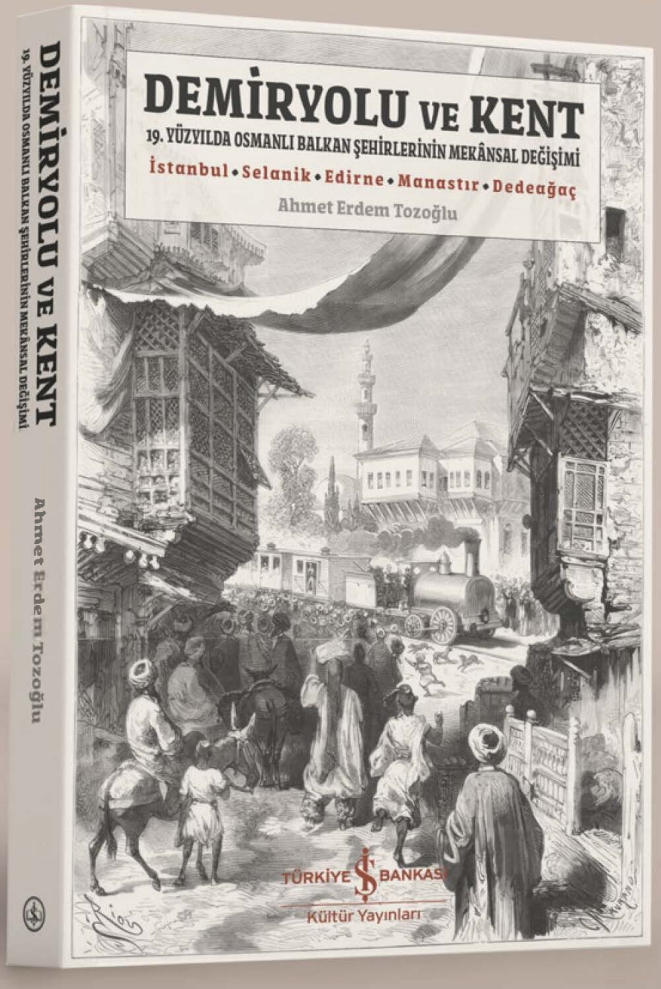
© Atlas Tarih dergisi, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş. tarafından T.C. yasalarına uygun olarak yayımlanmaktadır.

Atlas Tarih dergisinin isim ve yayın hakkı Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.'ye aittir. Dergide yayımlanan yazı, fotoğraf, harita, illüstrasyon ve konuların her hakkı saklıdır. İzinsiz, kaynak gösterilerek dahi alıntı yapılamaz.

DB Okur Hizmetleri Hattı: 0 212 478 0 300
okurhizmetleri@doganburda.com
DB Abone Hizmetleri Hattı: 0 212 478 0 300
abone@doganburda.com - www.doganburda.com
Üyeliği: FIPP
Çalışma Saatleri: Her gün saat 09.00-22.00 arasında hizmet verilmektedir.

Demiryolu Balkanlarda

Ahmet Erdem Tozoğlu'nun *Demiryolu ve Kent* adlı çalışması, okurlarını Osmanlı Balkan şehirlerinin iç içe geçmiş hikâyelerine ve 19. yüzyılda demiryolu ağının Balkanlar üzerindeki çarpıcı etkisine tanıklık etmeye çağırıyor. İstanbul'dan Selanik'e, Manastır'dan Edirne ve Dedeağaç'a kadar uzanan bu modernleşme ve dönüşüm yolculuğunda, arşiv belgeleri, edebi eserler ve göz alıcı görsellerle zenginleştirilmiş bir anlatı yer alıyor.

Demiryolu ve Kent -
19. Yüzyılda Osmanlı Balkan Şehirlerinin Mekânsal Değişimi
Ahmet Erdem Tozoğlu
368 sayfa
İNCELEME-ARAŞTIRMA

Kurucusu olduğumuz Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; Türkiye'yi yeni kitaplarla, okurları yeni dünyalarla tanıştırmaya, okuma sevgisini büyütmeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iskultur.com.tr facebook.com/iskultur x.com/iskultur instagram.com/isbankasikulturyayinlari

Cumhuriyet tarihinin müzikli panoraması

Dönemin dergileri, plak, kaset, CD'leri, konser afişleri, kartpostallar ve çeşitli müzik oynatıcılarıyla zenginleştirilen "Müzik TR100: Cumhuriyet Tarihinin Müzikli Panoraması" sergisi Müze Gazhane'de açıldı.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hizmet ve İletişim iştiraklerinden İBB Kültür A.Ş., Türkiye'nin önemli ses ve saz sanatçılarının, dönemlerine damga vurmuş eserlerinin fiziki formatta sunulduğu Müzik TR100 Seti'nden ilham alınarak tasarlanan "*Müzik TR100: Cumhuriyet Tarihinin Müzikli Panoraması*" sergisini Müze Gazhane'de sanatseverlerle buluşturdu. Müzik yazarları Derya Bengi ve Murat Meriç küratörlüğünde hazırlanan sergi, Türkiye'nin son 100 yılını şekillendiren şarkılar, albümler ve sanatçılardan oluşan zengin bir seçki sunuyor.

Dönemin dergileri, plak, kaset, CD'leri, konser afişleri, kartpostallar ve çeşitli müzik oynatıcılarıyla zenginleştirilen sergi, titiz bir arşiv çalışması ve mekân tasarımıyla ziyaretçilere benzersiz bir deneyim yaşatıyor.

"*Müzik TR100*" sergisini yorumlayan İBB Kültür A.Ş. Genel Müdürü Murat Abbas sergiyle ilgili şunları söyledi: "Cumhuriyet tarihimizde müzik, her zaman önemli bir yer tutmuş; dönemine göre farklılaşmış, gelişmiş ama hep var olmuştur. Kültür A.Ş. olarak İBB'nin müziğe ve kültüre verdiği değeri, detaylı ve uzun bir çalışmanın ürünü olan Müzik TR100 Seti ile ortaya koyuyoruz. Bu setten ilham alarak hazırladığımız '*Müzik TR100: Cumhuriyet Tarihinin Müzikli Panoraması*' sergisiyle de bu çalışmayı daha geniş bir perspektifle sanatseverlerle buluşturuyoruz. Sergimizin temellerini oluşturan Müzik TR100 seti, cumhuriyet tarihimizde müzik üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olarak ilk ve tek olma özelliği taşıyor. Hazırlıklarına Nisan 2022'de başladığımız bu proje, 1920'lerden günümüze Türkiye'nin popüler müzik geçmişini farklı formatlarda bir araya getiriyor. Danışma kurulumuzun titiz çalışmaları ve Kültür A.Ş. ekibimizin özverisiyle oluşturulan bu eşsiz arşiv, yalnızca bir set değil; cumhuriyetimizin müzikal zenginliğine ve kültürel mirasına bir saygı duruşudur."

Danışma kurulunda müzik tarihine hâkim gazeteci, televizyoncu ve araştırmacılar İzzet Öz, Cemal Ünlü, Derya Bengi, Murat Meriç, Gökhan Akçura, Aylin Güngör, Müjde Yazıcı Ergin, Hakan Dedeoğlu, Ekin Sanaç ve Cem Kayıran'ın yer aldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık mirasını kutlamak amacıyla oluşturulan müzikal panorama sergisi, 31 Ocak'a kadar Müze Gazhane L binasında müzikseverleri bekliyor.

Kuzey ve Güney Kore
Değişimler, suikastler, savaşlar, kıtlık, istilalar...

Ön okuma için

"Olağanüstü bir tarih ve gelecek vizyonu... Mutlaka okunmalı."

Ban Ki-mun - BM Eski Genel Sekreteri

Kore neden ve nasıl ikiye bölündü?
Bir ülke cazibe merkezi olurken diğeri neden olumsuzluklarla anılıyor?
Günümüzde komünist bir ülkede yaşamak nasıl bir şey?
Gelecekte birleşme mümkün mü?

Bu kitap iki Kore'nin geçmişi, tarihi, siyasi maceraları ve kültürlerini karşılaştırmalı olarak, geniş bir açıdan inceliyor. Diplomatik gelişmelere yakından tanıklık etmiş iki yazar okura, meseleye çok daha geniş bir açıdan bakma imkânı sunuyor.

Timaş Tarih Kitaplarımızdan...

Timaş Tarih'ten Yeni Çıkanlar

Baalbek'in tarihi mirası tehdit altında

İsrail'in kasım ayında Lübnan'a düzenlediği hava saldırılarında Baalbek Antik Kenti yakınlarındaki Osmanlı döneminden kalma binalar da hedef oldu.

Baalbek, dünya kültür mirasının eşsiz hazinelerini barındırıyor. Antik kentte bulunan Roma dönemine ait Baküs, Jüpiter ve Venüs tapınakları, sağlam ve görkemli şekilde günümüze ulaşmayı başarmış.

İSRAİL'İN 7 Kasım 2024'te düzenlediği hava saldırısı, Lübnan'ın doğusundaki, UNESCO listesindeki Baalbek tapınaklarının hemen yanı başındaki tarihi bir binayı yok etti. Vali Bachir Khodr, antik tapınak alanının hemen dışında tarihi Manshiyeh mahallesindeki yıkılmış binanın Osmanlı dönemine ait olduğunu açıkladı. Baalbek Uluslararası Festivali'nden Maya Halabi ise İsrail saldırıları sonucu yıkılan bina ile birlikte Gouroud Kışlası ve Palmyra Oteli de dahil olmak üzere toplam üç Osmanlı dönemi binasının hasar gördüğünü söyledi. Halabi, "Tapınakların bulunduğu Akropolis sadece birkaç metre uzaklıkta. Henüz hasar görmediler ve bunun olmayacağını umuyoruz" dedi.

Hava saldırılarında hasar gören binalardan olan Palmyra Oteli'nin camları ve kapıları kırıldı, odaları kullanılamaz hale geldi. Roma kalıntıları manzaralı Palmyra Oteli, 1874 yılında İstanbullu Rum bir iş adamı tarafından açıldı. Eski odaları, ahşap mobilyaları ve pirinç anahtarlarıyla bir müzeyi andıran otelin ziyaretçileri arasında Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Mustafa Kemal Atatürk de yer alıyor.

150 yıllık tarihi boyunca 15 yıllık iç savaş döneminde bile kapılarını hiç kapatmayan otel, hava saldırısında gördüğü hasar nedeniyle ilk kez müşterilerine hizmet veremiyor.

Senegal'de Afrikalı askerler için anma töreni

İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa için savaşan ve 1944'te geri döndüklerinde adil muamele ve ödeme talep ettikleri için Fransız birlikleri tarafından vurularak öldürülen Afrikalı askerler, katliamın 80. yılında anıldı.

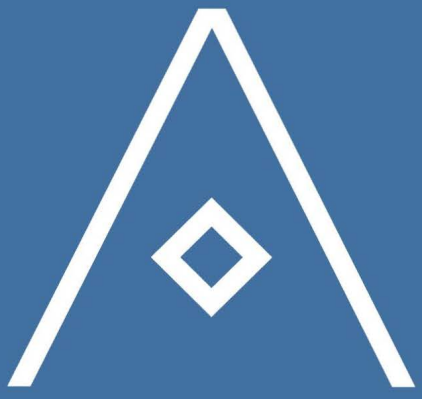

Katliamda hayatını kaybeden askerler için Thiaroye Kışlası'nda sembolik mezarlık bulunuyor. 2004'ten bu yana her yıl 1 Aralık'ta "Senegalli Nişancılar" çeşitli programlarla anılıyor.

SENEGAL Cumhurbaşkanı Bassirou Diomaye Faye, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un 1 Aralık 1944'te Fransız askerlerinin Senegal'in Thiaroye Kışlası'nda yaptıklarını "katliam" olarak tanımasını "önemli bir adım" olarak değerlendirdi. Faye, Macron'un katliamı tanımasının yeterli olmadığının altını çizerek, "Hâlâ kaç kişinin neden öldürüldüğünü ve nereye gömüldüğünü bilmiyoruz. Thiaroye Katliamı'nın aydınlatılmasına ilişkin kurduğumuz komitenin üyeleri şu an Fransa'da bulunuyor ve Macron'un açıklamalarından sonra Fransız arşivlerinin açılacağını düşünüyoruz" dedi. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Senegal Cumhurbaşkanı Faye'a 1944'te Thiaroye Kışlası'nda Afrikalı askerlere yapılanın "katliam" olduğunu kabul eden bir mektup yollamıştı. Fransa, bu mektupla ilk kez katliamı resmen tanımış oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlarca esir alınan, ardından 1944'te Amerikalılar tarafından kurtarılan "Senegalli Nişancılar" ismiyle bilinen piyade birliği, Dakar yakınlarındaki Thiaroye Kışlası'na getirildi. Askerler, primlerini ve savaş tazminatlarını alıp köylerine gitmek istedi ancak Fransızlar söz verdikleri ödemeyi yapmadı. Askerler haklarını talep etmek için toplandıklarında ise isyan çıkardıkları gerekçesiyle Fransız askerleri tarafından kurşuna dizildi.

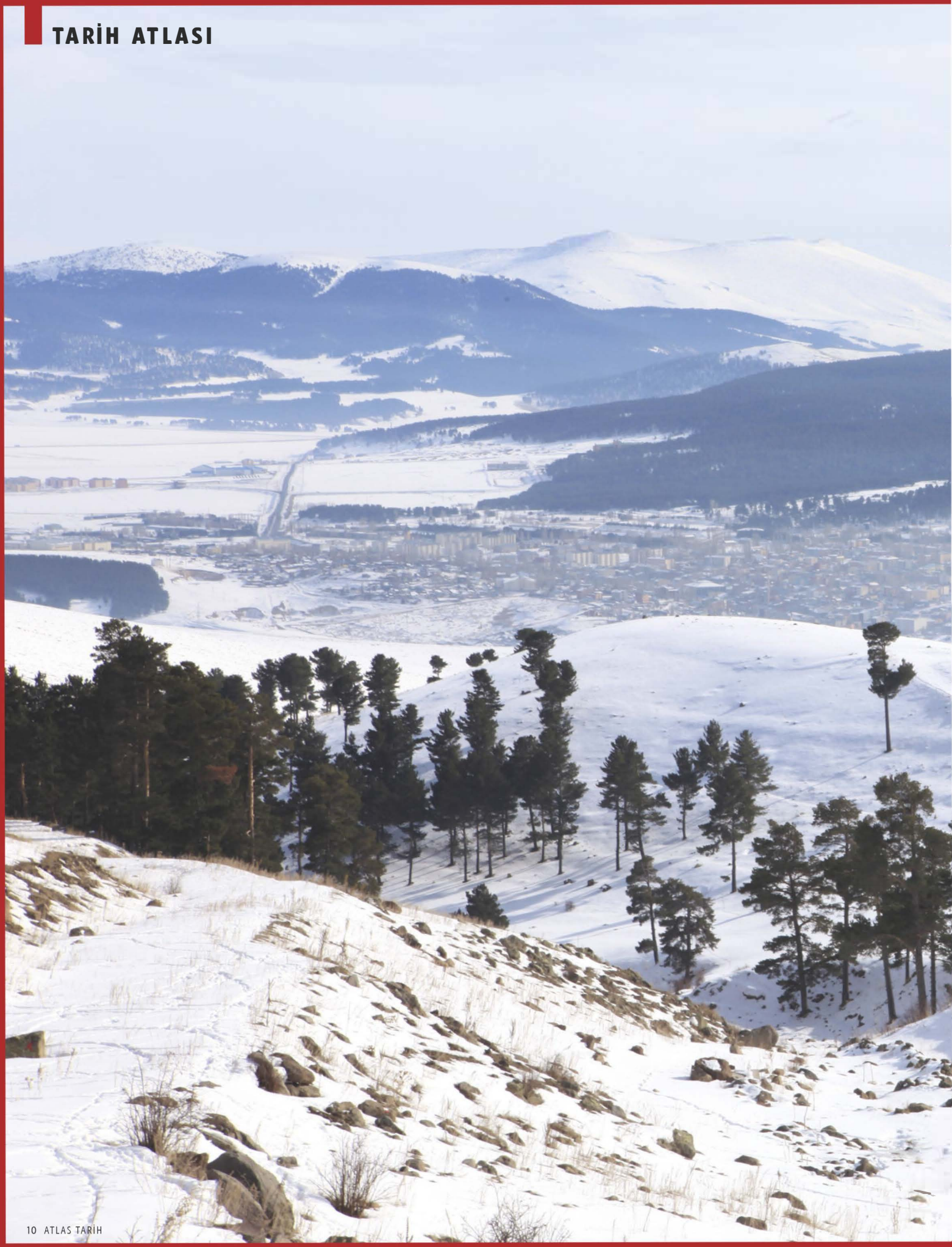
Fransız arşivlerine göre, 35 askerin öldürüldüğü kayıtlara geçti. Ancak Fransız tarihçi Armelle Mabon, öldürülen askerlerin sayısının 400 olduğunu belirtiyor.

ALTUN CAPITAL

DEMOCRATIZING COMPOUNDING

altuncapital.com

BÜYÜK FACİANIN 110. YILI

SARIKAMIŞ'TA BİR ŞEHİTLİK

1914 yılı sonbaharında Birinci Dünya Savaşı'na katılan Türk ordusu için ilk cephe Doğu Anadolu'da Ruslara karşı açılmıştı. 22 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış Harekâtı, 14 Ocak 1915'e kadar sürdü. Binlerce asker donarak öldü, binlercesi de Ruslara esir düştü. Ruslara esir düşen askerler, sürekli kalacakları kamplara götürülmeden önce, toplama kamplarında tutuluyordu. Bu kamplar arasında en bilineni Sarıkamış yakınlarındaki Hamamlı köyüne kurulmuştu.

YAZI ÖMER DENİZER

Sarıkamış Harekâtı sırasında Doğu Anadolu en sert kışlarından birini yaşıyordu. Binlerce asker donarak öldü, binlercesi esir düştü.

SARIKAMIŞ FACİASI
Türk askerleri cephede (üstte). Hayatını kaybeden askerler için Hamamlı köyünde yapılan şehitlik.

TÜRK-RUS HARBİ
Doğu cephesinde Türk topçu bataryası.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Ruslarla çarpışan Türk askerlerinin izinden önce Kasım 2011'de Sibirya'ya, ardından aralık ayında Erzurum ve Sarıkamış'a gittik. Sibirya yolculuğu ayrı bir yazı konusu olur, önce her şeyin başladığı yer olan Erzurum ve Sarıkamış'ı yazalım.

Erzurum'un soğuğu Sibirya'dan beterdi. O kış günü önce Erzurum Kalesi ve tabyalarını ziyaret ettik, ardından Atatürk Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu ile buluştuk. 15 Ocak 2016'da erken yaşta aramızdan ayrılan Cemil Hoca, Doğu Cephesi konusunda en yetkin isimlerin başında geliyordu. 1997 yılında kaleme aldığı "*I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri*" doktora tezi, alanındaki ilk ve en önemli çalışmalardan biridir. Bu eser, yakın zamanda Türk Tarih Kurumu tarafından "*Rusya'da Türk Harp Esirleri 1914-1921*" adıyla basıldı.

Belgeselimiz için Cemil Hoca'yla çok sevdiği demli çay eşliğinde uzun bir kayıt yaptık. Doğu cephesinin nasıl açıldığını, Köprüköy ve Azap Muharebeleri'ni, Sarıkamış Harekâtı'nı, Ruslara esir düşen Türk askerlerinin neler çektiklerini konuştuk. Ertesi gün Sarıkamış'a gidecektik. Amacımız tren istasyonundan ve günümüzde anma yürüyüşünün de yapıldığı güzergâhtan aktüel görüntü almaktı. Cemil Hoca, Sarıkamış yakınlarındaki Hamamlı köyüne de muhakkak uğramamız gerektiğini tembihledi. Yazımızın konusunu da 110 yıl önce bu köyde yaşananlar oluşturuyor. Cemil Kutlu'nun hem anlattıklarından hem de doktora tezinde kaleme aldıklarından yararlanarak anlatmaya çalışacağım.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus muharebeleri, Osmanlı donanmasının 1914 Ekim'inin son günlerinde Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasıyla fiilen başladı. 2 Kasım 1914'te Osmanlı'ya savaş ilan eden Rusya, Doğu Anadolu'yu işgal etmek için harekete geçti. Sınırı geçen Rus birliklerinin ileri harekâtı 7-17 Kasım arasındaki Köprüköy ve Azap muharebelerinde durduruldu. Cemil Kutlu, ilk esirlerin bu muharebelerde verildiğini aktarıyor: "Doğu Cephesi olduğu için Sarıkamış diye bilinir, hayır Sarıkamış'tan önce, Rusların bize savaş ilanından sonra Kasım 1914'te Köprüköy ve Azap savaşları var. Bu savaşlarda verilmiş esirler var. Harp ceridelerinde de bunların dökümleri vardır. Günlük tutulan birlik kayıtlarında 'esir' veya 'gayıp' şeklinde geçen kayıtlar vardır. Bunların akıbeti konusunda bu ilk muharebelerde çok fazla bilgi sahibi değiliz." ➤

CEMİL KUTLU
Rusya'da Türk savaş esirleri üzerine önemli eserlere imza atan Cemil Kutlu, 15 Ocak 2016'da yaşama veda etti.

Ruslara esir düşen Türk askerlerinin büyük bölümü Hamamlı köyündeki karantina merkezinde şehit oldu.

KAFKAS CEPHESİ
Rus birlikleri Sarıkamış yakınlarında...

Türk ordusu 1914 yılının aralık ayında Allahüekber Dağları'ndaydı. Hedef o zamanlar Rusların elinde olan Sarıkamış'ı almak ve Rusları kuşatmaktı. Ancak Doğu Anadolu o yıl en sert kışlarından birini yaşıyordu ve Türk askeri donanımsızdı. Sonuç tam bir hüsrandı. Binlerce Türk askeri donarak öldü, binlercesi de Ruslara esir düştü. Toplam zayiat, 15 bini esir olmak üzere 75 bindi. Artık Rusların önünde hiçbir engel kalmamıştı. Doğu Anadolu ve Karadeniz şehirleri tek tek Rusların eline geçti.

Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen Türk askerleri arasında en büyük sıkıntıyı Ruslara esir düşenler çekti. Birçoğu kamplara dahi varamadan hayatını kaybetti. Esirler önce Rus hatlarının gerilerine kadar yürütülüyor, burada Rus subaylar tarafından sorgulandıktan sonra trenlere bindiriliyordu.

Ruslar, savaşın ilk dönemlerinde, özellikle Köprüköy ve Azap muharebeleri ile Sarıkamış Harekâtı sırasında aldıkları esirler için karantina uygulamamıştı. Hasta, yaralı bakılmaksızın

CEPHEYE GİDERKEN
Türk askerleri üstlerinde kaputlarıyla cepheye doğru yürüyüşte.

Sarıkamış'tan Kars'a gönderilen Türk esir kafileleri, hiç zaman kaybetmeden Rusya içlerine nakledilyordu. Sağlık tedbiri alınmadan gelişigüzel yapılan bu sevkiyatlar, esirler arasında başta tifüs olmak üzere bulaşıcı hastalıkların yayılmasına ve ölümlere yol açıyordu. Cemil Kutlu, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna düşman kurşunundan daha fazla zarar verenin bulaşıcı hastalıklar olduğunu aktarıyor: "30 bin kişilik bir kolordunun eriyerek 5-6 bin kişiye düştüğünü dikkate alırsanız; bu, çok önemli bir olaydır. Özellikle tifüs belası var. Hastalandığı zaman asker muhtemelen büyük bir ihtimalle ölüyor, zaten kurtulan bağışıklık kazanıyor. Bunların da sayısı çok az. Asker ölünce vücut soğuduğu zaman onlar yeni bir vücut arıyorlar, başka bir askere sirayet ediyor hastalık. Bu, özellikle savaş esirlerini büyük ölçüde etkilemiş."

Bulaşıcı hastalık tehdidi, sonraki sevkiyatlarda Rus idaresini daha dikkatli davranmaya zorladı ve sevkiyatlardan önce karantina uygulanmaya başlandı. Bu amaçla esirler için bazı karantina merkezleri ve toplama kampları oluşturuldu. Sarıkamış yakınlarındaki Hamamlı köyü bu merkezlerden biriydi. Hamamlı'daki karantina merkezini Cemil Hoca'nın doktora tezinden aktaralım: "Sarıkamış'taki karantina merkezi şehre 8 km uzaklıktaki Hamamlı köyüne kurulmuştu. Aslında bir Çerkes köyü olan Hamamlı, halkının savaş sebebiyle göç etmesiyle boş kalmıştı. Köydeki evler Ruslar tarafından yıkılarak yerlerine bir 'üsera karargâhı' vücuda getirilmiş ve etrafı da tel örgülerle çevrilmişti."

Karantina süresi 21 gündü, hastalık durumunda bu süre uzatılıyordu. Temizlik ve sağlık şartları bakımından kötü durumda olan karantina merkezinde birçok asker hayatını kaybetti. Cemil Kutlu'nun tezinden okumaya devam edelim: "Gerekli sağlık hizmetlerinin verilmemesi sebebiyle tam bir bulaşıcı hastalık merkezi olan Hamamlı'da vefat miktarı normal ölçüleri çok aşmıştı. Ölümler daha çok tifüsten kaynaklanıyordu. 1917 yılının temmuz ayında Kelkit civarında esir olan 10. Kafkas Fırkası ➤

FACİADAN SONRA
Sarıkamış Harekâtı'ndan bir yıl sonra cepheye atanan Vehip Paşa ve Türk subayları (üstte). Sarıkamış Tren İstasyonu (altta).

Seyyar Hastanesi Sertabibi Osman Bey'in ifadesine göre, hasta efradımızın iaşe ve tedavisine katiyen bakılmıyordu... Bir ölüm yuvasına benzetilen hastane çadırlarında güya tedavi edilen Türk esirlerinin yüzde 10'u bile hayatta kalamıyordu... Hamamlı'dan günde 35-40 ceset çıkıyor ve bu cesetler orman kenarında, daha önce kazılmış çukurlara atılıyordu. Hamamlı'da karantina müddetini dolduran bir esir subayımız bu durumu şöyle anlatmaktadır: Bir akşamüzeri otuz-kırk araba geldi, henüz yarı canlı bulunan bu bahtsızları odun boşaltır gibi birbiri üstüne atıp gittiler. Sabahleyin arabalardan atılan, ayaklar altında ezilen birçok şehitlerin yine kendi arkadaşları tarafından çukurlara atıldığını, sonsuz azap ve elem içinde geriden seyrettik."

Hamamlı Karantina Merkezi'ndeki şartların ne derece dehşet verici olduğunu yansıtması bakımından Mülazim-i sâni Şevki Efendi'nin şu ifadeleri de dikkat çekicidir: "Esir zabitler bu hayata tahammülsüz kaldığından, ya mahall-i âhere sevklerini veyahut hayatlarına hitâm verilmesini teklif ile müracaat ettiler."

Osmanlı ordusu, Birinci Dünya Savaşı boyunca Kafkas, Galiçya ve Romanya cephelerinde yaklaşık 65 bin askerini Ruslara esir verdi. Bu esirlerin 50 bin kadarı Rusya'daki kamplara ulaşabildi, geri kalanı savaş alanı veya yollarda hayatını kaybetti. Toplama kamplarının zor şartlarında hayatta kalmayı başarabilen esirler, trenlerle Avrupa Rusyası ve Sibirya'daki çeşitli yerlere dağılmış bulunan esir kamplarına gönderiliyordu.

Bugün Hamamlı köyünde, savaşta hayatını kaybeden Türk askerleri için inşa edilmiş bir şehitlik bulunuyor. ■

Bibliyografya

- I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri, Cemil Kutlu
- Rusya'da Türk Harp Esirleri 1914-1921, Cemil Kutlu, Türk Tarih Kurumu, 2023
- Esaret Günlüğü Belgeseli, Cem Fakir, 2012

www.kisbahcesi.com

ETA

The Original Conservatory

www.etakisbahcesi.com

(216) 660 01 01

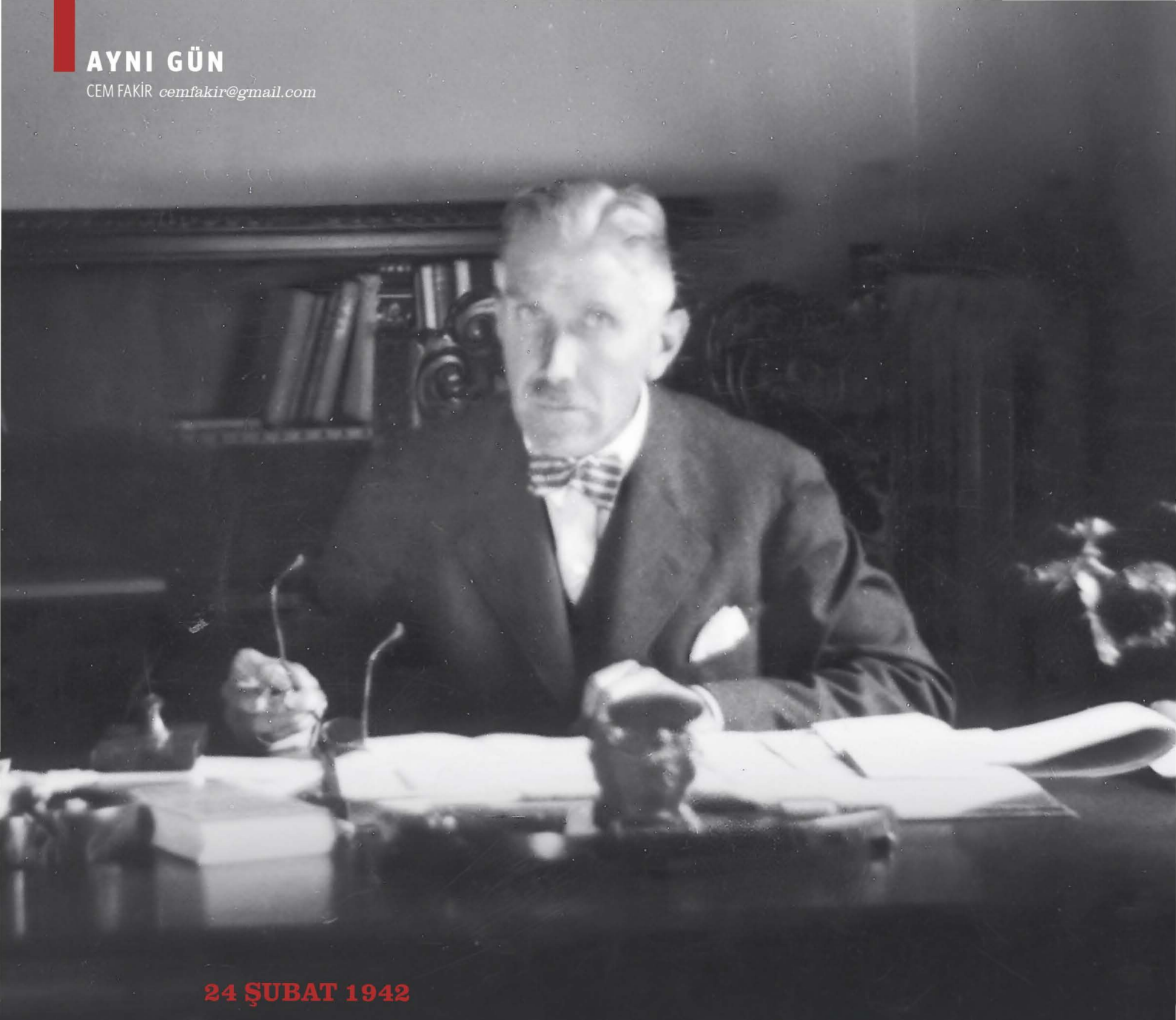
ALMAN & İNGİLİZ KIŞ BAHÇELERİ

Bahçe keyfini dört mevsim yaşayın!

CEM FAKİR *cemfakir@gmail.com*

24 ŞUBAT 1942

Von Papen'e suikast ve Struma Faciası

VATAN

Çarşamba 25 ŞUBAT 1942

Yıl: 2 — Sayı: 497 • DOĞRUYA DOĞRU • İĞRİYE İĞRİ • Fiyatı 5 Kuruş

DENİZCİ GÖZÜYLE
Bahar yaklaşırken
Yazan: HÜSAMETTİN ÜLSEL

Von Papen'in yanında bomba patladı

Alman Büyük Elçisi ve refikası tehlikeyi zararsız atlattılar

Karadenizde bir facia

Içinde 769 Yahudi bulunan Struma vapuru battı

İstanbuldan iade olunan vapurun Yönburnu açığında bir infilâk neticesinde battığı anlaşılıyor

Hâdise

Memlekette derin teessür uyandırdı

İngiliz Amerikan anlaşması

İngiltere ile Amerika arasında yeni bir anlaşma imzalandı

Ruzvelt dedi ki

Cüneyt

25 Şubat 1942 tarihli *Vatan* gazetesinin ilk sayfasında suikast ve Struma haberi.

Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'e 24 Şubat 1942 sabahı suikast girişiminde bulunuldu. Büyükelçi ve eşi bombalı saldırıdan yara almadan kurtuldular. "Aynı Gün" Filistin topraklarına göç etmek isteyen Romanyalı Yahudileri taşıyan "Struma" gemisi denizaltılar tarafından batırıldı. Faciada 768 kişi hayatını kaybetti, yalnızca bir kişi kurtuldu.

Cumhuriyet

Suikasd Suçluları Mahkûm Oldular

Ankara Ağırceza Mahkemesi

Rus maznunların, Von Papeni öldürmek üzere suikasd hazırladıklarına vicdani kanaat getirerek

Pavlof ve Kornilofa 20 şer sene, Abdurrahman ve Süleymana 10 ar sene ağır hapis cezası verdi

Yeni topçu subaylar

Atış okulunu bitiren gençlerimizd ün Ankarada törenle diploma aldılar

HİTLER'İN DESTEKÇİSİ Adolf Hitler'in 1933 yılında seçimleri kazanmasında önemli rol oynayan Franz von Papen (üstte, sağda). 18 Haziran 1942 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi manşetinde suikast davasının sonucu (solda).

Franz von Papen (1879-1969), 18 Nisan 1939'da Hitler Almanyası'nın Ankara Büyükelçisi olarak atanmış, 29 Nisan'da güven mektubunu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunarak görevine başlamıştı. Aslında Franz von Papen'in Ankara Büyükelçiliği bir yıl öncesinden konuşulmaya başlanmıştı. *The New York Times* gazetesi 28 Mart 1938'de *Anadolu Ajansı* kaynaklı haberinde "Von Papen elçi olacak" yazıyordu. Ancak von Papen'in tayini muhtemelen, kendisini Birinci Dünya Savaşı yıllarından tanıyan Mustafa Kemal Atatürk tarafından veto edilmişti. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinden beş ay sonra atama gerçekleşti.

Franz von Papen, Ankara Büyükelçisi olarak göreve başladığında, İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyuluyordu. 1 Eylül 1939'da savaş patlak verdi. Franz von Papen, savaş yıllarında Ankara'da beş yıl süreyle görev yaptı. Tarafsızlığını ilan eden Türkiye'nin, müttefiklerin yanında savaşa girmesini engellemek von Papen'in en önemli hedefiydi.

Franz von Papen ve eşi Martha, 24 Şubat 1942 sabahı, evlerinden Alman Büyükelçiliği'ne doğru yürüyerek giderlerken Atatürk Bulvarı'nda saat 10 sıralarında patlayan bir bombanın etkisiyle yere yuvarlandılar ve yara almadan kurtuldular. Olay yerinde yapılan araştırmada, bombanın, von Papen'in 10 metre arkasında ve suikastçının elinde patladığı belirlendi.

Polis, suikastçının Ömer Tokat adında Yugoslav göçmeni bir Türk vatandaşı olduğunu tespit etti. Suç ortakları olarak İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Abdurrahman Sayman, berber Süleyman Sav ve SSCB'nin İstanbul Başkonsolosluğu'nda görevli Georgi Pavlov ve Leonid Kornilov tutuklandı.

Von Papen suikastı davası 1 Nisan'da Ankara'da başladı ve sanıkların idamı istendi. 17 Haziran'da açıklanan kararla, Pavlov ve Kornilov 20'şer yıl, Abdurrahman Sayman ve Süleyman Sav 10'ar yıl hapse mahkûm edildi. Mahkûmiyet kararı 16 Ekim'de temyizde bozuldu. Süleyman Sav ilk duruşmalardaki ifadelerini ve itiraflarını reddetti. 23 Aralık'ta sona eren davada, Pavlov ile Kornilov 16'şar yıl, Abdurrahman Sayman ve Süleyman Sav ise yine 10'ar yıl hapse mahkûm oldular.

Franz Von Papen'e göre suikast girişimi Sovyetler Birliği kaynaklıydı ve amaçları kendisini ortadan kaldırarak Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa sokmaktı.

Bir başka görüşe göreyse suikast girişimini Gestapo düzenlemişti ve von Papen kurban edilerek Türkiye'ye karşı bir komünist entrikası olarak gösterilmek isteniyordu. ➤

Yeni Alman sefiri

Von Papen Ankara elçiliğine getirildi

Hitler, yeni sefire muvaffakiyet temenni etti

Almanyanın yeni Ankara Sefiri Von Papen

Franz von Papen'in Ankara'ya büyükelçi olarak atandığını bildiren haber.

Cumhuriyet

Ankarada bir hâdise

Atatürk Bulvarında bir bomba patladı

Struma vapuru

İçindeki 769 Rumanyalı Yahudi ile beraber Karadenize giderken

Memlekette teessür

Şarktaki harbin uzaktan manzarası

Timor adasına parasütçüler indirildi

Kaliforniya sahilleri topa tutuldu

Sovyetlerin taarruzu

Rus ordusu Dorogobuzh'u işgal etti

STRUMA GEMİSİ dokuz hafta boyunca Sarayburnu'nda demirli kaldı (üstte). Facianın haberini veren 25 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesi (sağda).Ashdod'daki Struma Anıtı (altta).

Nazilerden kaçan Yahudileri taşıyan Struma gemisi, 24 Şubat 1942'de İstanbul açıklarında batırıldı. Faciada 768 kişi hayatını kaybetti.

STRUMA'NIN SON TANIĞI
Faciadan kurtulan tek kişi olan David Stoliar (solda), 2014 yılında, 92 yaşında hayatını kaybetti.

Karadeniz, 768 Yahudi'ye mezar oldu

Ankara'nın Franz von Papen'e suikast girişimiyle sarsıldığı gün, İstanbul'da Karadeniz açıklarında can pazarı yaşanıyordu.

Nazi işgalinden kaçarak Filistin topraklarına ulaşmak isteyen 769 Romanyalı Yahudi (kimi kaynaklara göre 791), Panama bandıralı "Struma" gemisiyle 15 Aralık 1941'de İstanbul'a gelmişti. Sarayburnu açıklarına demirleyen geminin yolcularının akıbeti hakkında Türk ve İngiliz yetkililer arasında müzakereler başladı. İngilizler, Filistin'de Araplar ile Yahudiler arasında artan gerginlik nedeniyle Struma'nın yoluna devam etmesini istemiyordu. Öte yandan Almanya ise mültecilerin karaya çıkarılmasını engellemek için Türkiye'ye baskı yapıyordu.

Türk yetkililer, yolcuların gemiden inmesini yasakladı ve gemi karantinaya alındı.

Gemiden sadece, Mobil petrol şirketinin Romanya Müdürü Martin Segal ve ailesi, şirketin Türkiye temsilcisi Vehbi Koç'un özel ricası ve girişimleriyle çıkartıldı. Segal ailesinin yanı sıra kanaması olan hamile bir kadının da Balat'taki Or Ahayim Hastanesi'ne götürülmesine izin verildi.

Türk ve İngiliz yetkililer arasında haftalar süren müzakereler sonuçsuz kaldı. Struma gemisi, Karadeniz'de Şile açıklarına çekildi. Kaderine terk edilen gemi, 24 Şubat 1942'de bir denizaltı tarafından batırıldı. Uzun yıllar geminin kim tarafından batırıldığı bilinemedi. 1960'larda Sovyet arşivlerinden çıkan belgelere göre, Struma'nın Sovyet denizaltısı tarafından batırıldığı ortaya çıktı.

Struma faciasından sadece 20 yaşındaki David Stoliar sağ kurtuldu. Stoliar yaşadıklarını yıllar sonra şöyle anlatıyordu: "Sabahın erken saatleri idi. Gemi müthiş bir patlama ile sallandı, bir anda her yeri ateş kapladı. Sanki etrafımdaki insanlar ve gemi buharlaşıp eriyordu, 500 kişi anında öldü. Ben ve kalan 200 kadar kişi patlamaların etkisi ile denize uçtuk, kimse yardımımıza gelmedi! Etrafımdaki herkes öldü; bir tek ben kurtuldum."

Struma'dan kurtulan David Stoliar'a yardım eden balıkçı İsmail Aslan ise faciayı şöyle anlatıyor: "Geminin battığını cesetler çıkana kadar bilmiyorduk. Sabah saatlerinde Feneraltı mevkiine bir tahta salın üzerinde 5 ceset geldi. Ne olduğunu anlayamadık ve kıyıya yakın bir mezarlığa gömdük. Ayazma Plajı'na gelen çok sayıda ceset de yakındaki kumsala gömüldü. Kürekçilerin bir kişiyi kurtardığını öğrenip aşağı indiğimizde, benim yaşlarda bir adamın battaniyelere sarılı, sobanın başında oturduğunu gördüm. Dilimizi bilmediği için konuşamadık ama gözlerindeki mutluluğu gördüm. Hepimize gülerek bakıyor ve ısınmaya çalışıyordu. Çay verdik ve ona yakın davrandık. Ona kendimi Siyam İsmail olarak tanıttım. Jandarma ertesi gün gelerek genç adamı Üsküdar'a götürdü"

Stoliar, 2001 yılında kendisine yardım eden balıkçı İsmail Aslan'ı ziyaret etti. Struma faciasının tek tanığı David Stoilar, 1 Mayıs 2014'te vefat etti. ■

HAYALET ŞEHİR
İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin 13-14 Şubat 1945'te düzenlediği hava saldırılarının ardından Dresden şehrinin görünümü.

LONDRA'DAN DRESDEN'E

SAVAŞIN YIKTIĞI KENTLER

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HAVA SALDIRILARI AVRUPA KENTLERİNİ YERLE BİR ETTİ. LONDRA, 7 EYLÜL 1940 – 11 MAYIS 1941 TARİHLERİ ARASINDA SEKİZ AY BOYUNCA BOMBARDIMANA UĞRADI. COVENTRY, TÜM ŞEHİR MERKEZİNİ BİR GECEDE KAYBETTİ. ALMANYA'NIN BAŞKENTİ BERLİN, SAVAŞ BOYUNCA MÜTTEFİK UÇAKLARININ HEDEFİ OLDU. 1943 YILINDA HAMBURG, 1945 YILBAŞINDA DRESDEN BOMBARDIMANLAR SONUCU BÜYÜK YIKIMA UĞRADI. ENKAZA DÖNEN AVRUPA KENTLERİNE SAVAŞ SONUNDA ASYA'DAKİLER EKLENECEK; TOKYO, HİROŞİMA VE NAGAZAKİ YÜZ BİNLERCE İNSANA MEZAR OLACAKTI.

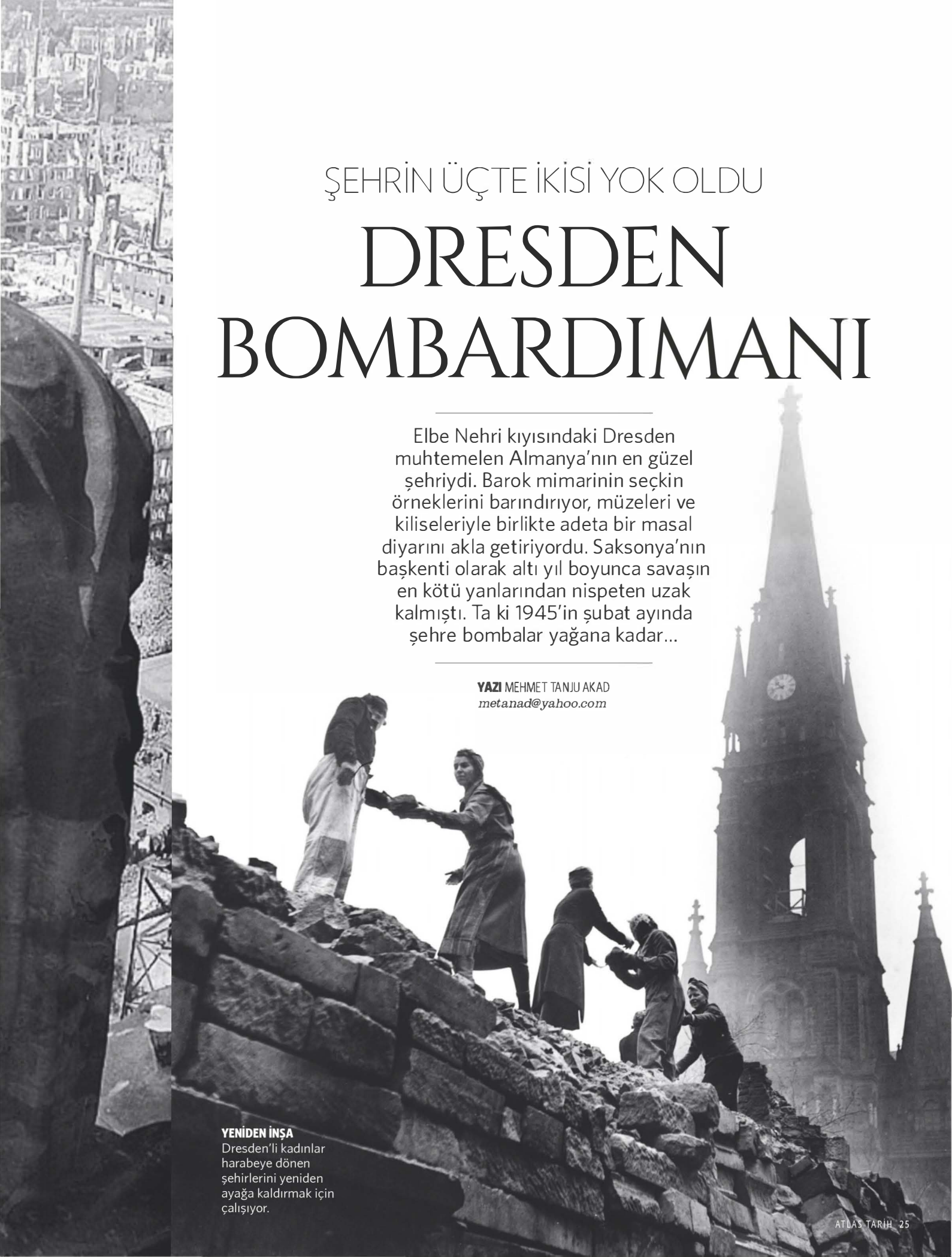
ELBE'NİN FLORANSASI
İngiliz ve Amerikan hava saldırılarında Dresden'in tarihi ve güzel şehir merkezi imha edildi.
FOTOĞRAF: ROB WELHAM

ŞEHRİN ÜÇTE İKİSİ YOK OLDU

DRESDEN BOMBARDIMANI

Elbe Nehri kıyısındaki Dresden muhtemelen Almanya'nın en güzel şehriydi. Barok mimarinin seçkin örneklerini barındırıyor, müzeleri ve kiliseleriyle birlikte adeta bir masal diyarını akla getiriyordu. Saksonya'nın başkenti olarak altı yıl boyunca savaşın en kötü yanlarından nispeten uzak kalmıştı. Ta ki 1945'in şubat ayında şehre bombalar yağana kadar...

YAZI MEHMET TANJU AKAD
metanad@yahoo.com

YENİDEN İNŞA
Dresden'li kadınlar harabeye dönen şehirlerini yeniden ayağa kaldırmak için çalışıyor.

ENKAZIN ARASINDA Müttefik uçaklarının bombardımanları Alman şehirlerinde ölüm ve yıkıma yol açtı. Dresden sakinleri, enkazın arasında tramvay sırasında.

1945'in başında, yaklaşan Kızılordu'nun önünden kaçan mültecilerin Dresden'in parklarını, istasyonlarını, kiliselerini doldurması bile kent ahalisinin çoğunluğu için "Bize bir şey olmayacak" havasını bozmamıştı. Burası bombardımanla fazla yıkıntıya uğramayan çok az Alman şehrinden birisiydi. Nüfusu yarım milyondan fazla olan Alman şehirlerinin hepsinde tüm yapıların yüzde 41 ila 83'ü yıkılmıştı. Henüz bunlar kadar zarar görmemiş olan Dresden, çok yakında yüzde 59'luk yıkım oranıyla bunlara katılacaktı. 7 Ekim 1944 tarihinde, 30 Amerikan bombardıman uçağı demiryolu tesislerini vurmuş, 435 kişinin ölümüne neden olmuştu. 16 Ocak 1945 günü, yani büyük felaketten bir ay önce 133 Amerikan "Liberator" uçağı gene aynı bölgeye bomba yağdırıp bu kez 376 ölüme yol açmıştı. En fanatik Naziler dışında Almanlar sonun yakın olduğunu biliyor ve kent sakinleri bu aşamada yeni bir akın için neden görmüyordu. Kaldı ki, bir söylentiye göre Dresden savaş sonrası Almanya'nın başkenti yapılacağı için bombalanmayacaktı. Bunun aslı astarı olmasa da bilindiği gibi, umutsuz insanlar, özellikle savaş sırasında her asılsız söylentiye inanma eğilimindedir.

Nazi yönetimi şehrin hava savunması için yeterli tedbir almamıştı. Sığınaklar evlerin bodrumlarına yapılmış olup, beton ve çelik yapılar için buraya kaynak aktarılmamıştı. Kenti yakından koruyan uçaksavarlar ve bölgedeki avcı filoları zayıftı. Esasen avcı filolarının çoğu daha sık bombalanan Batı Almanya'yı korumak için ayrılmış ancak artık onlar da tecrübeli pilotlarının çoğunu yitirmişti. Bu nedenle 13-15 Şubat 1945 tarihlerinde yapılan akınlar Müttefikler için zor olmadı. Bununla birlikte Dresden, Kızılordu'nun ilerlemesinin önünde bir engel teşkil edeceği için elbet savunulacaktı ama örneğin Berlin gibi bir tahkimata sahip olmaktan çok uzaktı. Ne var ki tahkimatı güçlü olsa da Kızılordu'nun son taarruzu zaten durdurulamazdı. Bu taarruzdan kısa bir süre sonra Tümgeneral Hellmuth Reymann'a Hitler'in emir subayından gelen bir telefon kendisinin Dresden'i savunacak birliklerin komutanlığına atandığını bildirdi. Sevdiği bu şehrin halini bilen Reymann "Söyleyin, burada molozdan başka savunulacak şey yok" diye tersledi. Bir saat sonra telefon tekrar çaldı: "Hitler bunun yerine sizi Berlin komutanlığına atadı." Bu, umutsuz bir görevdi ve altı hafta sonra Ruslar, Berlin'in merkezinde son direniş noktalarını

temizlemeye başlamışlardı.

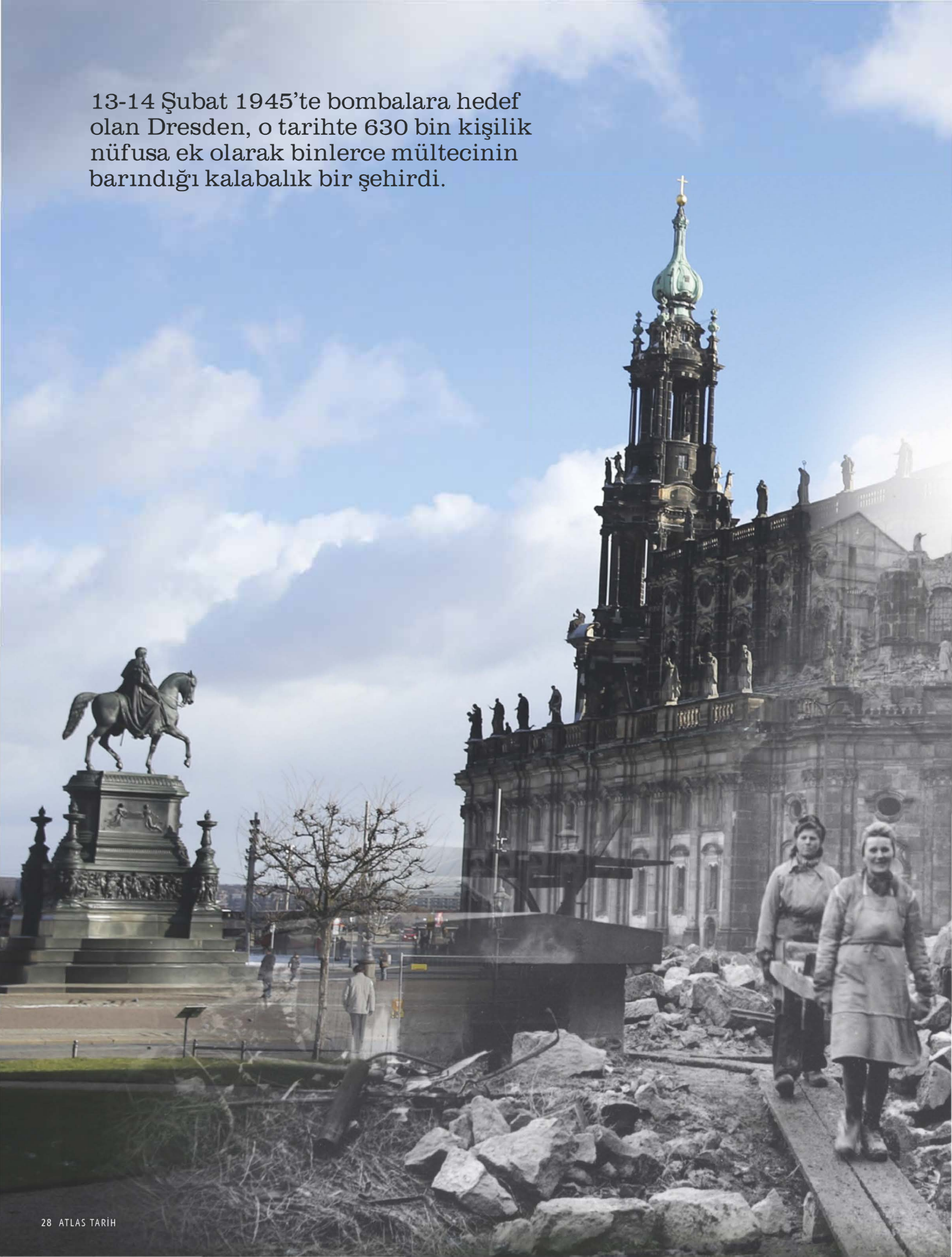
Kente havadan hücum eden tarafa gelince, RAF (Royal Air Force-Kraliyet Hava Kuvvetleri) Bombardıman Komutanı Arthur Harris, Alman kentlerini hedef almaktan kaçınmayan, hatta öncelik veren bir kişiydi. Bombardımanların sivil halkın mücadele azmini kıracağına inanıyordu ve Alman kentlerini yakıp yıkan havacılar da büyük kayıp veriyordu. Bombardıman Komutanlığı'nın 57 bin 143 pilot ve mürettebatı savaşta hayatını yitirmiş olup bunların 41 bin 548 tanesinin bilinen bir mezarı dahi yoktu. Yaygın lakabı "bomber-bombacı" olan Harris o kadar çok pilotu ölüme göndermişti ki, kendi ülkesinde ona "katil" lakabını daha uygun bulanlar giderek çoğalmaktaydı. Harris birliklerinin yüksek kayıp vermesine hiç aldırmamış, onları avcı refakati olmadan yıllarca göreve göndermişti; ancak İngiliz akınları bir nebze koruma sağlayan gece karanlığında yapılmaya başlanmıştı. Amerikalılar savaşa katıldıktan bir süre sonra uzun menzilli P-51 Mustang avcı uçaklarının refakatinde gündüz bombardımanını üstlendiler. Böylece Alman kentlerinin yıkımı gece gündüz devam etti. Bu arada İtalyanların da Müttefik bombardımanından paylarını epey aldığını eklemek gerekir.

Stratejik bombardıman

Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere'de Hugh Trenchard, İtalya'da da Giulio Douhet düşman kentlerinin havadan yıkıma uğratılmasıyla düşmanın savaş azminin yıkılacağını öne sürmüşlerdi. Hem ahalinin morali bozulacak hem de kritik tesisler imha edilecekti. Buna "stratejik bombardıman" adını verdiler. İki savaş arasındaki dönemde avcı ve bombardıman filolarının hangisine daha fazla kaynak ayrılması gerektiği sürekli tartışılmıştı. Ruslar daha çok avcı ve yer destek uçaklarına ağırlık verdikleri için, Almanya ve Japonya'nın bombalanması, bombardıman uçaklarına büyük yatırım yapan İngiltere ve ABD'ye kaldı. Onlar da Alman şehirlerini yerle bir etmeye giriştiler; çünkü o dönemin teknolojisiyle, bir şehirden daha küçük hedeflere nadiren isabet kaydediyorlardı. Kritik askeri tesislere saldırılar birkaç özel filo tarafından yapılıyor, diğer filolar kentleri, dolayısıyla sivil halkı hedef alıyordu. Böylece "halı bombardımanı" denilen kavram ortaya çıktı. Büyük uçaklar hedefi genel olarak gösteren yeşil işaret bombaları attıktan sonra çift motorlu hızlı "de Havilland Mosquito" uçakları hedefteki kritik noktaları kırmızı duman bombalarıyla işaretliyor, arkasından ge- ➤

ARTHUR "BOMBACI" HARRIS
Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) Bombardıman Komutanı Arthur Harris, Alman kentlerinin yok edilmesi operasyonlarına başkanlık etmişti.

13-14 Şubat 1945'te bombalara hedef olan Dresden, o tarihte 630 bin kişilik nüfusa ek olarak binlerce mültecinin barındığı kalabalık bir şehirdi.

ZAMAN KAYMASI 1946 yılında Hofkirche Kilisesi'nde enkazı temizleyen kadınlar ve Sean Gallup'un 2015 yılında aynı açıdan çektiği fotoğraf.

YAŞLILARVE ÇOCUKLAR
İki yaşlı Alman, Gustav ve Alma Piltz, molozların temizlenmesine yardımcı oluyor (üstte). Oyuncak arabanın etrafındaki çocuklar (sağda).

len dört motorlu "Avro Lancaster" ve "Halifax" uçakları yangın ve tahrip bombalarıyla kentleri mahvediyordu. Harris'e göre en az personel kaybıyla savaşı kazanmanın yolu buydu. Ayrıca beş buçuk yıldır devam eden savaşı bir gün önce sona erdirmek için bile yapmayacakları yoktu ve Hitler'in peşinden bir an için bile ayrılmayan düşman sivillere acıma hissi duymuyorlardı.

Almanya'nın doğusunda 630 bin nüfuslu bu sakin kentin nüfusu, birkaç hafta önce başlayan Rus taarruzunun önünden kaçanlarla birlikte 1.3 milyona çıkmış olup, ayrıca bir miktar savaş esiri de buraya getirilmişti. Bazıları el arabalarıyla ve yürüyerek gelen yayaların yanı sıra at arabaları, kamyonlar ve trenler her saat yeni mültecileri getiriyordu. Buna rağmen ahalinin bir kısmı 13 Şubat'taki geleneksel faşing günü yapılan faaliyetlere katılmakta beis görmemişti. Gerçi savaşın başladığı 1939'dan beri faşing resmen yapılmıyordu ama gene de belli bir festival havası esmişti. Halbuki, Harris'in haritadan silinecekler listesinde kendilerinin de olduğunu ve Yalta'da öne alındıklarını bilselerdi, hemen şehri terk ederlerdi.

Arthur Harris'e göre en az kayıpla savaşı kazanmanın yolu, düşman kentlerine düzenlenecek hava saldırılarıydı.

Niçin Dresden?

Bu konuda birçok görüş öne atılmıştır. Kimileri, Leipzig ile birlikte Saksonya'nın en büyük şehirlerinden biri olan Dresden'in Harris'in bombardımanı listesine eklenmesini normal bulmuştur. Hiçbir büyük Alman kenti bu cezalandırmanın dışında kalmayacaktı. Ancak daha güçlü bir başka görüş, Rusların Berlin'e son taarruzlarını kolaylaştırmak için Müttefiklerden yol üzerindeki Dresden'i bombalamalarını istediği şeklindedir. Gerçi burasının stratejik bir merkez sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Büyük garnizonlara sahip değildi ve savaşı destekleyecek bazı sanayi tesisleri olmakla birlikte, bunlar batıdakiler kadar önem taşımıyordu. Daha çok bir haberleşme ve demiryolu merkezi olduğu söylenebilir ki, bu dönemde demiryolları birliklerin hareketi için son derece kritik bir öneme sahipti. Her halükârda, savaş boyunca küçük akınlar dışında bombalardan uzak kal-

Almanlar gelen uçakları tespit ettiler ama hangi hedefe saldıracaklarını bilmedikleri için karşılama yapamadılar.

mış bu kent 13 Şubat sabahı başlayan bir seri bombardımanla tarihe geçecekti. Bu sırada Hitler harabeye dönmüş Berlin'deki yeraltı sığınağında gerçeklikle tamamen ilişkisi kesilmiş olarak harita üzerinde hayalet ordulara komuta etmeyi sürdürüyor, kimse ona karşı çıkmayı göze alamıyordu. Gestapo, herkesi sindirmiş, 20 Temmuz 1944 suikast ve darbe girişimine katılanların işkenceyle öldürülmesi korkuyu daha da pekiştirmişti. İlginçtir, Rusların Berlin yıkıntıları arasında Hitler'in sığınağına yaklaştıkları son birkaç günde bile Gestapo her tür muhalifi bulduğu her yerde öldürmeyi sürdürecekti. Nazi fanatizmi işte bu kadar koyuydu. Churchill ise aralık ayında Müttefiklerin Ardenler'de yaşadığı sıkıntılı durumdan sonra Stalin karşısında tekrar prestij kazanmak için, onun Doğu cephesinde sürekli çekilerek yeniden mevzilenmeye çalışan Alman kuvvetlerinin vurulması isteğini kabul etti. Berlin'i tamamen harabeye çevirmek için hazırlanmış olan "Thunderclap" adlı bombardıman operasyonuna şimdi Silezya'daki Dresden, Leipzig ve Chamnitz kentleri de eklendi. Böylece Churchill, Stalin karşısında sözünü tutup Almanlara büyük darbeler indiren bir pozisyonda kendisini daha güçlü hissedecekti. Nitekim, Yalta Konferansı 11 Şubat günü sona erdikten sadece iki gün sonra Dresden akınları için düğmeye basıldı.

İlk grubun bombardımanını yönetecek olan filo komutanı Maurice A. Smith, 13 Şubat sabahı brifinge çağrıldı ve Mosquito'sunda alçak uçuş yaparak bombardıman uçaklarını Altstad, yani şehrin tarihi merkezindeki demiryolu ve haberleşme merkezine yönlendirmesi söylendi. Sekiz Mosquito, 13 Şubat günü 17.30'da havalandı. Bunlar ilk dalga Lancaster'ların 10.04'te yeşil markörleri atmasından birkaç dakika sonra, kırmızı markörleri ana hedefin hemen yanındaki stadyuma bırakacaktı.

Fransa'daki erken uyarı radarlarını yitirmiş olan Almanlar gelen uçakları tespit ettiler ama henüz bunların hangi hedefe yöneleceklerini bilemedikleri için önceden karşılama yapamadılar ve zaten ellerinde fazla uçak kalmamıştı. 244 Lancaster'dan oluşan 5. grubun hemen akabinde 300 Halifax ekranda belirdi. Ancak Lancaster'lar Leipzig'i geçip Dresden'e yöneldikten sonradır ki bu kentin kuzeyinde konuşlanmış olan 1. (Hava) Avcı Tümeni, gece avcıları filosunu havalandırdı. Bu sırada saat 09.55 olmuş, avcılar yetişemeden yeşil markörler atılmıştı. Dresden ➤

ENKAZIN TABLOSU Richard Peter'in çektiği fotoğrafta, ressam Theodor Rosenhauer, Dresden'deki harabelerin ortasında *"Bombalamadan Sonra Japon Sarayı'nın Görünümü"* tablosu üzerinde çalışıyor.

YENİ BİR DRESDEN
İşçiler, Dresden'in yeniden inşa edilmesinden sonra nasıl görünmesi gerektiğini gösteren maket üzerinde çalışıyor, Mart 1946.

radyosu alarm sinyalini ancak 10.09'da verdi ki, bir dakika sonra bombalar düşmeye başlarken özellikle istasyondaki mülteciler nereye gideceklerini bilemeden etrafta dolaşıp duruyordu. Birkaç dakika içerisinde binlerce bomba şehri cehenneme çevirdi. 529 Lancaster'dan oluşan ikinci dalga saat 01.23'te yaklaşmaya başladı ama şehir çoktan yanmaya başlamıştı. Merkezde ısı 1.100 F dereceye yaklaşmış, ısınan hava yukarı çıkarken çevresindeki havayı muazzam bir hızla yangının içine çekmeye başlamıştı. Gürül gürül yanan bir cehennem ortaya çıktı. Akabinde büyük patlayıcılar atılarak yangınların yayılması ve itfaiyecilerin engellenmesi sağlandı ama henüz bitmemişti. İkişer kiloluk 650 bin yangın bombası alev fırtınasının şiddetini inanılmaz bir boyuta çıkardı. İlk dalgada geç havalanan 18 Alman gece avcısı bu kez merkezi hava kontrol komutanlığından talimat alamadığı için hiçbir şey yapmamanın hırsı içerisinde yerde bekliyordu.

Alev fırtınası oksijeni çekip tüketirken mahzenlerde bekleşenlerin bir kısmı havasızlıktan boğuldu. İki akın arasında kaçmaya çalışanların bir kısmı, binaların içindekilerle birlikte kavrularak öldü. İlk akında fazla zarar görmeyen istasyondaki trenler acil tahliye için hazırlanırken daha hareket edemeden yandılar. Artık ne itfaiyecilerin, ne de sivil savunmanın kontrol edebileceği bir durum vardı. İnsanların kafalarına örttükleri ıslak çaputlar da hemen kuruyup tutuşuyor, yollar yarı yanmış ceset parçalarıyla doluyordu. Artık kimse ne yapacağını bilemez haldeydi. Bununla birlikte, bombardımanların arkası kesilmemişti. İngilizlerin gece bombardımanı yerini, Amerikalıların gündüz bombardımanına bırakıyordu.

İngiltere'de konuşlu Amerikan 8. Hava Kuvveti'ne ait 450 B-17 (uçan kale) Dresden'e doğru uçarken Hollanda'da onlara 288 P-51 Mustang uzun menzilli avcı uçağı katıldı. Bunların yarısı B-17'leri korurken, diğer yarısı Dresden'e kadar uçup önüne çıkan hedefleri tarayacaktı. Çok bulutlu havada uçakların bir kısmı yolu kaybedip güneybatıdaki Prag'a yönelmişti. Ancak 316 uçak panik halinde kaçışan ahalinin üzerine bombalarını bıraktıktan hemen sonra, Mustang'lar da hareket eden her şeye ateş açmaya başladılar. Bazı kişiler nehre atladılar, bazıları da köprüye yaklaşınca alev fırtınası tarafından yangının merkezine çekilip kavruldular. Saatler geçtikçe şehrin binaları tütüyor, sokaklar ve parklar derin bir kül tabakasıyla kaplanıyor-

du. Parktaki sığ havuza atlayıp kurtulmak isteyenlerin hepsi ölmüştü. Kurtarma ekiplerinin yerden kaldırmaya çalıştığı cesetler hemen dağılıveriyordu. Hayvanat Bahçesi'nde ise durum farklı değildi.

Dresden'in dış dünyayla iletişimi kesildiği için haber ancak akşama doğru Berlin'e ulaştı. Reich'ın en eski ve en çok hayranlık uyandıran kenti tarihi binaları ve diğer yapılarıyla büyük ölçüde yok olmuştu. Londralılar haberi akşam 06.00 bülteninde duydular. Spiker, İngiliz ve Amerikalıların Yalta'da söz verdikleri büyük hücumlardan birisini gerçekleştirdiğini ekliyordu.

Dresden'de kaç kişi öldü?

Dresden bombardımanıyla ilgili gerçekler ancak aradan yarım asır sonra ortaya çıkmaya başladı. Her ne kadar ABD Hava Kuvvetleri tarihçileri ölü sayısını 25 ila 30 bin olarak tahmin ettiyse de Amerikalı yazar David Irving, "*The Destruction of Dresden*" adlı kitabında bunu 135 bin olarak belirtmişti. Irving'in verdiği bu rakam, 50 yıla yakın bir süre gerçeğe en yakın olan rakam olarak kabul edildi ve birçok savaş tarihçisi bunu aktardı. (Biz de bunu doğruya yakın kabul etmiş, sonra 115 bine indirmiştik. Dünya gerçeği daha yakın bir tarihte öğrendi.) Ne var ki, Alman şehirlerine yapılan bombardımanlarda ölenlerin sayısı yaklaşık yarım milyon civarındayken, bunun üçte birinin tek başına Dresden'de meydana gelmiş olması esasen olanaksızdı. Yüzde 75'i tahrip olan ve çok daha sayıda büyük akına hedef olan Hamburg başta olmak üzere birçok kent daha uzun sürelerle büyük akınlara uğramıştı. Berlin ise en fazla bombalanan kentti ve savaşın sonuna kadar İngiltere'deki üslere en uzak hedeflerden birisi olduğu için çok sayıda pilot ve mürettebat, özellikle uzun menzilli avcı refakatçilerinin olmadığı dönemde bu şehre yapılan akınlarda kaybedilmişti. Ayrıca gidiş dönüş yol uzun olunca, Luftwaffe'nin güçlü günlerinde, Alman avcılarına daha çok uçak düşürme fırsatı çıkmış oluyordu.

Alman propagandasının Mart 1945 tarihinde kayıpları 200 bin olarak vermesi de abartılara katkıda bulunmuştu. Gerçek rakamın bilinmesi artık olanaksız olmakla birlikte, en yeni araştırmalar bu bombardımanda ölenlerin sayısını 22 bin 500 ile 25 bin arası olarak kaydetmektedir. Her ne kadar ilk rakamlar çok abartılıysa da Dresden çok büyük bir felakete uğramıştı. Şehrin üçte ikisi yıkılmış (resmen yüzde 59), ahali Almanya'da evsiz kalan 7.5 milyon kişiye katılmıştı. Öte yandan, bu konuda en sağlıklı bilgi polis kayıtlarında olmakla birlikte, bunların uzun süre açıklanmaması ilginçtir. Dresden savaştan sonra Doğu Almanya'da kalmıştı ve muhtemelen batı barbarlığını abartmak için çok daha az olan gerçek rakam saklı tutuldu.

Stratejik bombardımanın halkın savaş azmini kırması hemen hiçbir yerde gerçekleşmemiştir. Japonya'ya atılan atom bombaları ise anlaşılır bir istisnadır. Alman şehirleri yerle bir olduktan sonra bile Almanların çoğu, savaşın yitirileceğini pekâlâ anlamalarına rağmen son ana kadar Hitler'e sadık kaldılar. Bununla birlikte stratejik bombardımanın Almanya'nın yenilgisinde küçümsenmeyecek katkıları olduğu da yakın zamanda yapılan analizlerde ortaya konuldu. Bunlardan birincisi, bunun Almanya'yı savunmaya çalışan Luftwaffe'yi aşırı derecede yıpratmış olmasıdır. Kayıplar arttıkça daha tecrübesiz pilotlar cepheye sürülüyor, bu ise kayıpları daha da artıran bir kısır döngü yaratıyordu. İkinci en büyük etki ise petrol ve daha çok ulaştırma tesislerinin vurulmasıydı ki, bu hem mal sevkiyatı ve üretimi hem de askeri nakliyatı büyük ölçüde engelliyordu. Ayrıca yaklaşık yarım milyon kişi bombardımanlarda ölmüş olup, çok daha büyük sayıda yaralı uzun süre bakıma muhtaç kalıyordu. Keza, tahliye çabaları, evsizlere başlarını sokacakları bir yer bulunması, binaların ve altyapının yeniden inşası, rejim için büyük bir yük teşkil ediyordu. Bombardımanın savaşın kazanılmasındaki rolü ne olursa olsun, Harris'in sivilleri hedef alması savaş sırasında değilse de sonraki yıllarda giderek daha fazla eleştiriye neden oldu. Yeterince takdir edilmediğini düşünerek küskün bir şekilde 1984 yılında hayatını kaybetti. ■

KAYIPLARIN ANISINA
13-14 Şubat 1945 tarihlerindeki saldırılarda hayatını kaybedenler için yapılan anıt.

SAVAŞ YILLARINDA GÜNLÜK HAYAT

BLITZ'İN ETKİSİNDE LONDRA

1940 ortalarında İngiltere'de çocuklar, küçük çocuğu olan anneler, engelliler ya kasabalara ya da denizaşırı ülkelere gönderilmişti. Kadın ve erkekler hem cephede savaşıyor hem de bulundukları şehir Alman istilasına uğrarsa diye gönüllü çalışmalara katılıyordu. Ancak her şey bir yana, İkinci Dünya Savaşı'nda günlük hayatı en çok etkileyen, "Blitz" olarak bilinen hava saldırıları olacaktı.

YAZI GÜNCE AKPAMUK
gakpamuk@gmail.com

ENKAZDA SÜT DAĞITIMI
9 Ekim 1940'ta Londra'nın Holborn bölgesindeki harap olmuş bir sokakta sütçü dağıtıma çıkmış. Arkadaki itfaiyeciler yangını söndürmeye çalışıyor.

"Şu an saat 23.30 ve oda tamamen aydınlık. Tüm Londra sanki alevler içindeymiş gibi görünüyor" diye yazıyor Londralı Jimmie Phillips, bir arkadaşına. Tarih 29 Aralık 1940. "Normal, küçük bir eve yapılan ilk bombalamayı gördük... Çökmüş çatı, dağılmış kiremitler, kırık duvarlar, bir enkaz yığını..." diyordu gazeteci Mee Allen, Nisan 1941'de, bir arkadaşına yazdığı mektupta. Elizabeth Belsey ise Eylül 1940'ta kocasına "Seni kaybetmeyi nasıl kaldırabilirim bilmiyorum. Duam, hepimizin bu savaştan sağ kurtulması ya da hiçbirimizin sağ kalmamasıdır" yazmıştı.

İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı imtihanı, müttefiki Fransa'nın 1940 yılı yazında teslim olmasıyla farklı bir boyut kazandı. Hâlâ güçlü bir ordusu vardı ve zengin bir ülkeydi. İmparatorluğu altında iş gücü ve kaynaklarından faydalanabileceği topraklar vardı. Ancak yeni müttefikler olmadan savaşı kazanamazdı.

1940 yazına gelindiğinde Çekoslovakya, Polonya, Danimarka, Norveç, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Fransa, Nazi Almanyası'nın kontrolü altına girmişti. İngiltere bir yandan Nazi işgalinden kaçanlara, sürgündeki kraliyet ailelerine de belli ölçüde sığınak oldu. Bu kişilerin bir kısmı Britanya'nın silahlı kuvvetlerine ve sivil savunma kuruluşlarına katıldı, fabrikalarda çalıştı. İmparatorluğun dört bir yanından insanları gönüllü olmaya teşvik eden afişler de yayımlanıyordu. Savaş, milyonlarca insanı ayırarak dünyanın dört bir yanına dağıtacak, askerler ve işçiler, bir daha göreceklerini bilmeden ailelerinden ayrılacaktı.

Bu topyekûn savaş, İngiltere'deki günlük hayatı tamamen değiştirdi. Artık herkes cephe hattındaydı.

"Eğer işgalci gelirse"

Fransa'nın teslim olmasından sonra, olası bir işgal girişimine karşı gönüllü silahlı bir güç oluşturuldu. Savunma hatları inşa edilmeye ve Alman casuslara karşı tedbirler alınmaya başlandı. Sahil kenarlarında Alman birliklerine karşı kullanmak üzere zehirli gaz depolandı.

İngilizler olası bir Alman istilasına karşı kendilerini nasıl savunacakları konusunda endişe ediyordu. Hükümet, dağıttığı broşürlerle onlara pratik tavsiyeler sunuyordu:

"Eğer işgalci gelirse... – Ne yapmalı? – Nasıl yapmalı?"

Topyekûn savaş, İngiltere'deki günlük hayatı tamamen değiştirdi. Artık herkes cephe hattındaydı.

LONDRA'YA ELVEDA
İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında tahliye edilen gençler, Liverpool Street İstasyonu'nda trene biniyor, 1 Eylül 1939.

"Almanlar Büyük Britanya'yı işgal etmekle tehdit ediyor. Eğer bunu yaparlarsa, donanmamız, ordumuz ve hava kuvvetlerimiz tarafından def edilecekler. Ancak sivil nüfustan, sıradan kadın ve erkeklere de düşen roller var. Sivil halkın habersiz olması, Hitler'in Polonya, Hollanda ve Belçika işgaline yardım etti. Zamanı geldiğinde ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sizin habersiz olmamanız gerekiyor..."

Yerel Savunma Gönüllüleri adı altında oluşturulan yeni bir kuvvete birkaç hafta içinde, askerlik için çok genç ya da çok yaşlı olan 1.5 milyon erkek katıldı. Amaçları bir istila durumunda orduya destek olmaktı. Ancak bazılarının elinde silah olarak yalnızca sopa, mızrak, kılıç, bıçak vardı. İsimleri Temmuz 1940'ta, Başbakan Winston Churchill tarafından Yerel Muhafızlar olarak değiştirildi. Zamanla, daha iyi ekipmanları olacaktı.

1940 yazında Manş Denizi'nde yoğun bir hava muharebesi başlamıştı. Almanya'nın da İngiltere'nin de hava kuvvetleri dünyanın en iyi avcı uçaklarından bazılarına sahipti. İngilizlerin Hurricane ve Spitfire'ı, Almanya'nın ise meşhur Messerschmitt Bf 109E'leri vardı. Birbirleriyle karşılaştıkları, it dalaşı olarak bilinen şiddetli hava muharebeleri başladığında, hayatta kalmak için yetenek ve dayanıklılığın yanı sıra şansa ihtiyaçları var.

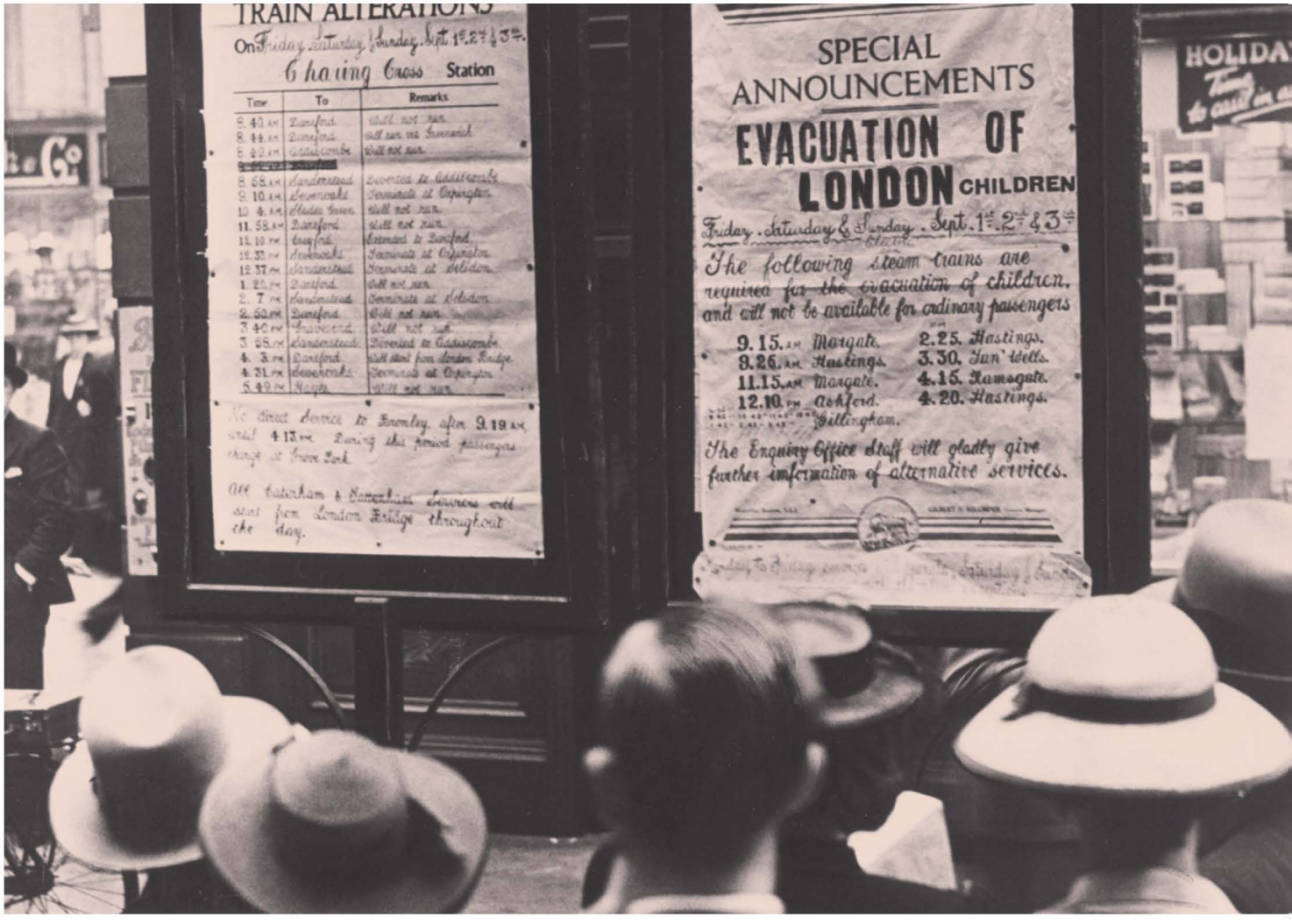
Çocuklar ABD'ye, Avustralya'ya gönderildi

Hükümetin tahliye planlarıyla, İngiltere tarihindeki en büyük kitlesel göç 1939 yazında yaşandı. Öncelik çocuklara, beş yaşın altında çocuğu olan annelere, hamile kadınlara, öğretmenlere ve bazı engellilere verildi. Çoğu çocuk yaştaki üç milyondan fazla insan, bombalanma riski taşıyan şehirlerden küçük kasabalara ve kırsal bölgelere tahliye edildi. Kamu kurumları ve personeli şehirlerden çıkarıldı. Öncelik verilmeyenler kendi imkânlarıyla da şehir dışına gitmeye başladı.

Bir yıl boyunca büyük hava saldırıları olmadığında, evlerinden uzaklaştırılan çocukların bir kısmı geri döndü. Ancak 1940 öyle sakin geçmeyecekti. Yoğun bombardıman ve istila tehdidi onları tekrar şehirlerden uzaklaştırdı.

"Anneler, onları Londra'dan gönderin"

Haziran 1940'tan itibaren, hükümet 2 bin 600'den fazla çocuğu Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve ABD'ye tahliye etti. ➤

İSTASYONDA DUYURULAR
Londra'da yolcular, yürürlüğe konan tahliye planı nedeniyle tren seferlerindeki değişiklikleri duyuran ilanları okuyor, 31 Ağustos 1939.

Londra'da asılan ilanlarda, çocuk resimleriyle birlikte "Anneler, onları Londra'dan gönderin. Onlara daha güvende ve sağlıklı olma şansı verin" yazıyordu.

Eylül 1940'ta, Kanada'ya doğru seyir halindeki SS City of Benares yolcu gemisi Alman bir denizaltı tarafından batırıldı. Tahliye edilen 90 kişiden 77'si ölünce, çocuk takviye programı durduruldu. Ancak bazı aileler, çocuklarını kendi imkânlarıyla yurtdışına yerleştirmeye devam etti.

Evlerinden uzak kalan çocuklarda yatak ıslatma sorunu sık yaşanıyordu. Sivil Savunma İçin Kadın Gönüllü Hizmetleri'nin, bunu önlemek ve çocukların yerleşimlerine yardımcı olmak için bastırdığı broşürler, evlerinde çocukları misafir edenlere dağıtılıyordu.

Tahliye edilen anneler için de hayat hiç kolay olmadı. *Spectator* dergisi, tahliye edilen birçok annenin "en düşük kalitede gecekondu kadınları" olduğunu yazıyordu. Şehirden gelen kadınların tembel ve ihmalkâr olduğu belirtiliyordu. İngiltere'nin güneybatısında kalan Devon bölgesinde bir eğitim denetimcisi, çocuklarıyla buraya tahliye edilen annelerin gündüz evlerde kaldığı saatlerde yerel halkın içki içilen yerlerde vakit geçirdiğini yazıyordu.

Gaz saldırısı korkusu

Savaş başladıktan sonra alınan ilk önlemlerden biri, herkesin kimlik kartı ve gaz maskesini her zaman yanında bulundurmasının zorunlu hale getirilmesi oldu. 1939 Eylül'ünden itibaren herkesin, kim olduklarını ve nerede yaşadıklarını gösteren bir kimlik kartı taşıması gerekiyordu.

Hükümet, Almanların sivillere zehirli gazla saldırmasından korkuyordu. Gazı dışarıda tutmak için pencereler ve kapılar bantla kapatılıyordu. Bu konuda kurulan bekçi birimi hava saldırılarından sonra, detektör ile hasarlı binalardan gelen karbonmonoksit gazını test ediyordu.

Londra'da hastanelerde hemşireler, bebekleri özel tasarlanmış koruyucu gaz başlıklarıyla taşıyordu. Kadınlara gaz maskesi bölmesi olan el çantaları satılmaya başlanmıştı. Köpekler için de maskeler vardı. Ancak İngiltere'ye karşı hiçbir zaman gaz kullanılmayacaktı.

"Yiyecek payı" ve kıyafet kısıtları

Gıda, giysi ve diğer ihtiyaçlar savaş sırasında

SAVAŞTA ÇOCUK OLMAK
Londra'dan ayrılıp evine gitmek üzere elinde oyuncak bebeği ve valiziyle tren istasyonunda bekleyen bir çocuk, 18 Mayıs 1940.

kısıtlandı. Herkesin yerel dükkânlara kaydolması gerekiyordu. Dükkân sahibi, herkese her üründen izin verildiği kadar satıyor, ardından herkese dağıtılan kitapçıklardan ilgili kuponları çiziyordu. Hükümet yiyecek atığını en aza indirmeye çalıştı. Hazırlanan bir kitapçıkta, "Patatesle yemek hazırlamanın 25 farklı yolu" anlatılıyordu.

Florence Hyatt, Temmuz 1941'de ailesine yazdığı mektupta, "En çok neyi özlediğimizi düşünüyorum, meyve. Uzun zamandır portakal, muz, elma görmedik" diyordu.

Kumaş kıtlığı da olduğu için giysiler sıkı bir şekilde denetleniyordu. Hükümet, daha az malzeme kullanılan ucuz, basit tasarımlara dayanan giysi serileri tanıtıyordu. Cep ve yakalar küçüldü, kıvrık pantolon paçaları yasaklandı. Bu plan, yılda yaklaşık 5 milyon metrekare pamuk tasarrufu sağlayacaktı.

1942 sonbaharında başlatılan "idare et ve tamir et" kampanyası, insanları eski giysilerini onarmaya, kumaş parçalarını ve metallerini geri dönüştürmeye teşvik ediyordu.

"Herkes için adil paylaşım" amaçlayan bu politikadan, kıtlık nedeniyle oluşan uzun kuyruklar ve karaborsadan şikâyet edenler az değildi.

Karartma uygulandı

Alman bombardıman uçaklarının görüşünü zorlaştırmak için ülke çapında karartmalar yapılıyordu. Sokak lambaları söndürülüyor ve araba farları gizleniyordu. Evlerin içinden ışık sızmasın diye pencereler kalın perdeler, karton veya boyalarla kaplanıyordu. Sürücülerin gece yol bulmasına yardımcı olmak için kadın gönüllüler kaldırımlara beyaz boya sürüyor, dışarıda olanlar kazaları önlemek için fosforlu objeler kullanıyordu.

Alman kökenlilere casusluk suçlaması

Casusluk korkusuyla İngiltere'de yaşayan yaklaşık 27 bin Alman ve Avusturyalı alıkonuldu. Bir Yahudi yardım komitesi, mültecileri "Almanca konuşmaktan kaçınmaları" konusunda uyaran bir bildiriyi yayımladı. Bazı şirketler, İngiltere vatandaşlığına geçmiş olsa dahi düşman ülkelerden gelen kimseyi çalıştırmadığına dair bildirimler yapıyor, ilanlar yayımlıyordu.

Radyoda muharebeler ve müzik

Radyoda Britanya halkına savaşla ilgili haberler sunulurken, müzik ve eğlence programlarına devam edilerek moral veriliyordu. Sığınaktaki- ➤

ZAMAN KAYMASI
1940-41 Blitz sırasında Royal Exchange önündeki enkazı temizlemeye çalışan askerler. Pankartta "Zafer İçin Kazın" yazıyor. Ve aynı sokağın 2016 yılındaki görünümü.

lerle röportajlar yapılıyor, İngiltere'nin cepheleri hakkında haber bültenleri hazırlanıyordu.

BBC muhabiri Charles Gardner, Temmuz 1940'ta Manş Denizi'ndeki hava muharebesini takip ederken adeta bir maç sunar gibi uçakların birbirlerini bombalayışlarını anlatıyordu: "(Pilot) bitti. Şimdi bir roket gibi düşüyor."

Hava saldırıları: Blitz

Almanlar, Eylül 1940'tan Mayıs 1941'e kadar tekrar tekrar Britanya'yı bombaladı. Büyük şehirler, limanlar, silah fabrikaları hedef alındı. İngiliz gazetelerinde bu hava bombardımanları, Alman blitzkrieg (yıldırım harbi) teriminden türetilen "Blitz" olarak adlandırıldı.

Bu süre boyunca, insanlar sığınaklar inşa etti. Bombardıman uçakları yaklaştığında sirenler çalıyor, halkı sığınaklara gitmesi konusunda uyarıyordu.

Blitz sırasında, İngiltere'ye farklı çeşit ve boyutlarda 45 bin tondan fazla bomba atıldı. Başlangıçta Almanya'nın hava kuvvetleri tarafından İngiliz sahillerine atılan paraşüt mayınları 16 Eylül 1940'ta ilk kez karada da kullanıldı. Bunlar ve yüksek patlayıcılı bombalar büyük tahribat yaratıyordu ancak daha küçük olan kelebek bombaları daha ölümcüldü. Küçük kıvılcım bombaları ise binalarda yangın çıkarmak ve Alman bombardıman uçaklarını yönlendirmek için geceleri atılıyordu.

Bombalamalar gece gündüz devam etti. 42 bin kişi öldü, iki milyondan fazla ev zarar gördü. Savaş devam ederken insanlar yıkılanları onarmak, yeniden inşa etmek, barınma sorununu çözmek için çalışmaya devam etti.

Ancak bu düzensizlik ortamında bir yandan suç da arttı. Bombardımanlar, zengin insanlar ile yoğun nüfuslu daha fakir mahalleler arasındaki ayrımı derinleştirmişti. Yağma başlamıştı. Yıkılan evlerden değerli eşyalar çalınıyordu. Dolandırıcılık ve karaborsa yaygınlaşmıştı.

Metrolar sığınak olarak kullanıldı

Bombardımanın en yoğun olduğu dönemde Britanya'nın bütün büyük şehirleri ve endüstriyel bölgeleri hedef alındı. Örneğin 29 Kasım 1940'ta Liverpool'daki büyük bir yeraltı sığınağına yapılan saldırı, 166 kişinin hayatını kaybetmesine, çok sayıda kişinin de yaralanmasına yol açmıştı. 8-9 Mayıs 1941'de Hull'a yapılan saldırılarda nüfusun yüzde 10'u evsiz kaldı.

İngiltere'nin kuzeyde Manchester, Liverpool,

YERALTINA SIĞINMAK Londra'ya düzenlenen hava saldırıları sırasında metro istasyonunda uyuyan İngilizler (solda). 11 Ocak 1941'de Bank İstasyonu'nda ölen 56 kişi anısına konan levha (üstte).

Sheffield ve güneyde Birmingham gibi şehirlerinde olduğu gibi Londra da büyük hasar gördü. Bahçesi olanlar sığınaklar kurdu. Doğrudan bir darbeye karşı koruma sağlayan çelik Anderson sığınağı en çok kullanılanlardandı. Eylül 1940'a kadar düşük gelirlilere ücretsiz olarak 2.3 milyon adet Anderson sığınağı verildi.

Hava saldırıları uzun sürdüğü için insanlar sığınaklarda oyunlar oynuyor, müzik dinliyor, örgü örüyorlardı. Daha sonraları hükümetin çıkardığı "masa altı çelik sığınaklar" da kullanılmaya başlandı. Bu kişiler genellikle evlerindeki yataklarda yatıyor, hava saldırı sirenlerini duyduklarında sığınaklarına giriyordu.

Evlerinde sığınak için yer olmayanlar, 50 kişiye kadar alan ortak sığınakları kullanıyordu. Şehirde bu yer metro istasyonlarıydı. Londra'da Eylül 1940'a kadar metro her gece yastık ve battaniyeleriyle sıra bekleyerek aşağı inen yaklaşık 177 bin Londralıya sığınak oluyordu. Bazı istasyonlarda yer garantilemek için özel izin gerekiyordu. Kalabalık şehirlerde sığınak bulmak zor olduğu için binlerce kişi, bombalardan kaçınmak için her gece çevredeki kırsal alanlarda konaklıyordu.

Hava saldırılarının nerede ve ne zaman gerçekleşeceği hiçbir zaman bilinmiyordu. Bombardıman genellikle gece yapılıyordu. Gün boyu çalışıp geceyi sığınaklarda geçiren halk bitkindi. Kentlerde ve kasabalarda yaşayanlar hava saldırılarından korunmak için sığınaklarda uzun saatler boyunca bekleyebiliyordu.

Alman uçakları, Eylül 1940'tan Mayıs 1941'e kadar Britanya'yı bombaladı. Büyük şehirler, limanlar, fabrikalar hedef alındı.

Şehirlerde binlerce ev ya tamamen yıkılmış veya yaşanmaz hale gelmişti. Bombardıman nedeniyle evsiz kalanlara gönüllü kuruluşlar sığınak ve giysi yardımı yapıyordu.

Çocuklarıyla birlikte Cambridge'e tahliye edilen eşi Hilda'ya yazdığı mektupta Jim Curran, "Burada oldukça kötü durumdayız, Londra'daki diğer herkes gibi..." diyordu.

İtfaiye ekipleri yanan binaları söndürmeye çalışsa da 29 Aralık 1940'ta olduğu gibi, bombalar ve şiddetli rüzgar alevlerin kontrol altına alınmasını zorlaştırıyordu. Bombalara hedef olan ➤

BLITZ RUHU
15 Ekim 1940 saldırısından sonra Londra Pall Mall'da harap olmuş bir otomobil ve caddenin günümüzdeki hali.

binalar arasında şehrin sembolleri olan St. Paul Katedrali, Buckingham Sarayı ve Parlamento binası da vardı. İtfaiye ekibinden Frank Hurd, havanın tamamen parlak bir turuncuya boyandığını anlatıyor: "Her yer yanıyordu, iskeleler yanıyordu. Ve her an, bütün şehir acımasızca bombalanıyordu."

Sokaklarda, bombardımanlara karşı önlem ve uyarı ilanları vardı. Afişlerden biri şöyleydi: "Eğer hava saldırısına sokakta yakalanırsanız, durup yukarı bakmayın, bir an önce saklanın."

Evcil hayvanları öldürdüler

Hükümet bombardımandan etkilenebilecek evcil hayvanların "imha edilmesini" teşvik ediyordu. 1939'da, Londra'da evcil hayvan sahipleri neredeyse 400 bin hayvanı, öldürülmesi için veterinerlere ve yardım kuruluşlarına götürdüler.

Hükümet tarafından, evcil ve çiftlik hayvanları için hava saldırılarına karşı önlem kitapçığı da dağıtılmıştı.

Sonraki yıllar

Almanya hava kuvvetleri, Blitz'in ardından Britanya'yı bombalamaya devam etti. 1942'deki Baedeker saldırıları sırasında, Exeter, Bath, Norwick, York gibi şehirlerde kültürel veya tarihi öneme sahip bölgeler hedef alındı.

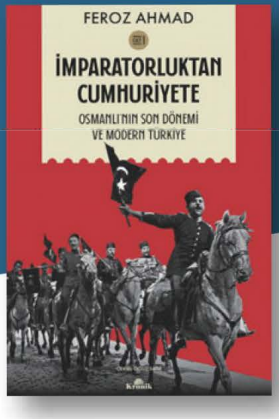
1944'te Hitler, Londra'ya yoğunlaştırılmış bir saldırı emretti. "Baby Blitz" olarak bilinen saldırılarda bombaların çoğu hedeflerine ulaşamadı. İngiliz hava ve kara savunma sistemleri bu kez daha etkiliydi.

Savaş sona erdiğinde, cephelerdeki savaşın yanı sıra şehirlerin bombalandığı yıllar hafızalara kazındı. Londra'da bugün İkinci Dünya Savaşı'nın izlerini metro istasyonlarına konulan anı levhaları ya da bomba izleri olan restore edilmiş kilise, pub ve apartmanlarda görmek mümkün. Şehir yenilense de üzerinden 70'ten fazla yıl geçse de Londra'da ve İngiltere'nin diğer şehirlerinde savaş, dün gibi akıllarda. ■

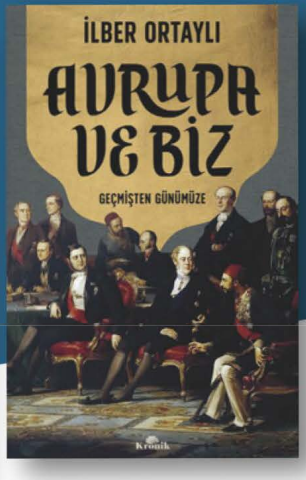
Evlerinde sığınak yeri olmayanlar, 50 kişiye kadar alan ortak sığınakları kullanıyordu. Metro istasyonları Londralılarla dolmuştu.

2024

Kronik Kitap'tan Seçmeler

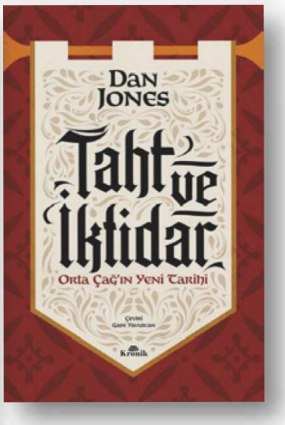

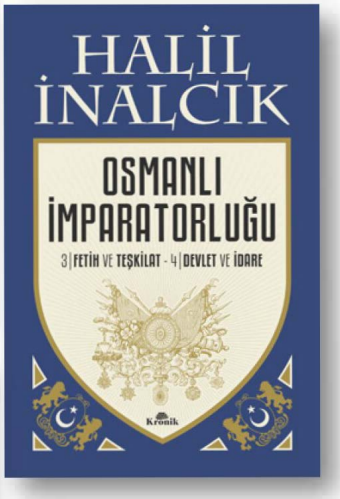

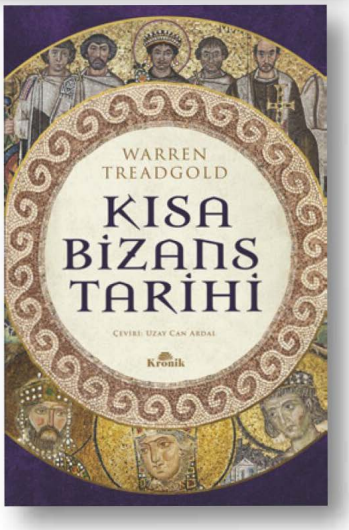

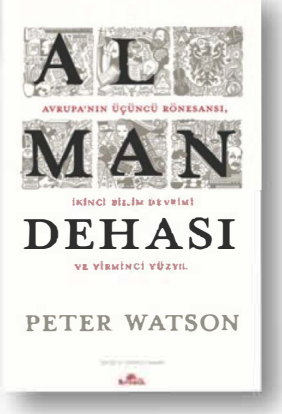

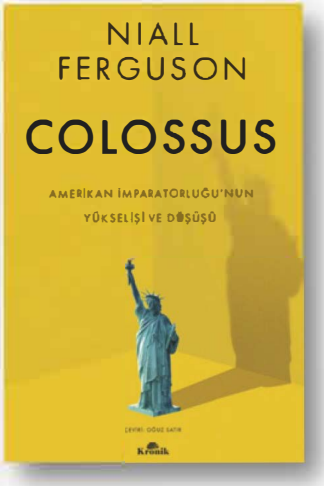

Kronik

kronikkitap.com kronikkitap

"Flying Fortress" yani "Uçan Kale" olarak adlandırılan B-17'ler Amerikan ordusunun İkinci Dünya Savaşı'nda kullandığı ağır bombardıman uçaklarıydı. Alman kentlerini vuran bombaların büyük bölümü B-17 uçakları tarafından atılmıştı. 24 Aralık 1944'te çekilen fotoğrafta "Uçan Kaleler", Almanlara Noel hediyelerini bırakıyor.

COVENTRY, CAEN, HAMBURG, BERLİN

FOTOĞRAFLARLA AVRUPA'DA YIKIM

Savaş uçaklarından bırakılan tonlarca bomba, yüz binlerce can kaybı, yanıp kül olan binalar, enkaza dönen şehirler, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa kentlerinde yarattığı yıkımın belgesi olan kareler...

"Blitz" saldırıları deyince akla önce Londra gelir; fakat 14 Kasım 1940 gecesi Coventry şehrine yapılan hava saldırısı, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların bir İngiliz şehrine yaptığı en yoğun saldırıydı. Yaklaşık 500 Luftwaffe bombardıman uçağının katıldığı hava saldırısının amacı, savaş sanayii için önemli bir merkez olan Coventry kentini yok etmekti. Bir gecede 500'den fazla insan öldü, 43 bin ev harabeye döndü. Fotoğrafta, Coventry'deki itfaiyeciler, hava saldırısının ardından çıkan yangını söndürüyor.

İngiliz ve Amerikan bombardıman uçakları, Temmuz 1943'te Almanya'nın Hamburg kentine büyük bir saldırı başlattı. Operasyona, tanrının gazabıyla yok olan şehirden esinlenilerek "Gomora" adı verilmişti. 10 gün boyunca şehre 9 bin tondan fazla bomba bırakıldı. Şehirdeki yangınlar haftalarca sürdü, kentin büyük bölümü yok oldu. Fotoğrafta, hava saldırısı sırasında Hamburg semalarındaki bir Avro Lancaster ağır bombardıman uçağı görülüyor.

Caen halkı, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Ekim 1944'te enkaza dönen şehirdeki kalıntılar arasında yürüyor. Normandiya'nın başkenti olan Caen şehri, kentin dörtte üçünü yok eden yoğun Müttefik bombardımanının ardından 20 Temmuz 1944'te Alman işgalinden kurtarıldı.

Almanya'nın başkenti Berlin, İkinci Dünya Savaşı süresince 300'den fazla hava saldırısına maruz kaldı. İngiliz, Fransız, Amerikan ve Rus uçakları tarafından bombalandı. Fotoğrafta bir hava saldırısından sonra sokaktaki insanlar ve yanan evler görülüyor. Şubat 1945.

SELİM ERDOĞAN
ATLAS TARİH'E ANLATTI

İSTİKLÂLİN KUMANDANLARI

İşgali kabul etmeyip direnen ve bu direnişi destansı bir Milli Mücadele'ye dönüştüren, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınındaki komutanların hikâyesi.

SÜVARİLER İZMİR'DE
Birinci Kolordu Komutanı İzzettin (Çalışlar) Paşa, 10 Eylül 1922 günü İzmir'de.

Milli Mücadele'nin komuta kademesi tesadüfen mi bir araya geldi? Bunca önemli, şöhretli komutan, Milli Mücadele'yi başlatan, örgütleyen, zafere ulaştıran Mustafa Kemal Paşa'nın yanında nasıl yer aldı? Selim Erdoğan, "*İstiklâlin Kumandanları*" serisinin ilk kitabında, Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Dadaylı Halit Akmansü, Ali Hikmet Ayerdem, İzzettin Çalışlar, Ali Fuat Cebesoy, Cemil Cahit Toydemir, Köprülülü Kâzım Özalp, Şehit Miralay Nâzım Bey ve Yakup Şevki Subaşı'nın portrelerini yazıyor.

Kitabınızda "İnsan faktörünü dikkate almayan Milli Mücadele anlatısı eksiktir" diyorsunuz ve Mustafa Kemal Paşa'nın yalnızlaştırılmasına vurgu yapıyorsunuz. Siz hangi boşluğu doldurmaya çalışıyorsunuz?

Sadece Milli Mücadele değil, cumhuriyet tarihini yazarken de o kadar mekanik bir tarih anlatımı var ki, her şey doğrudan siyahlar ve beyazlarla ifade ediliyor, ara renkler yok. Ara renklerden kastettiğimiz de insan faktörü. Mesela harbin temelinde ne vardır? Strateji. Peki bu stratejiyi kuran kim? Bir insan. O insanın hem mesleki altyapısını hem donanımını, muhakeme yeteneğini, cesaretini, korkularını, zaaflarını, üstünlüklerini bilmemiz lazım ki, o kararı verirken ve o stratejiyi oluştururken ya da uygularken neleri doğru yaptı, neleri eksik yaptı? Bunun muhakemesini yapabilelim. Şimdi bu yok. Biz her şeyden önce tarihi yazarken hep gizli özneli cümleler kullanıyoruz. Özneyi ve insanı dışarıda bıraktığınızda, psikolojisini tamamen dışarıda bıraktığınızda eksik anlatılmış oluyor. O boşlukları da işte "alternatif tarih", "derin tarih" olarak adlandırılan, sulandırılmış, saptırılmış tarih anlatımı doldurmaya çalışır. Mesela bunların en basiti ne olabilir? İşte "Vahdettin, Mustafa Kemal'i ülkeyi kurtarsın diye Samsun'a gönderdi" diye iddia eden bir alternatif tarih anlatımı var. Bunun yanlış olduğunu, doğru olmadığını hatta yalan olduğunu aslında bunu ortaya koyanlar da biliyorlar. Bunu ortaya koyarken sorun işte bu öznenin ortada olmaması. Özneden kastettiğimiz şey ne? Atatürk o yolculuğu yaparken yalnız değil, yanında Refet Bele var, Kâzım Dirik var, pek çok insan sayabilirsiniz; Refik Saydam, Hüsrev Gerede gibi isimler var. Bunları bırakarak sadece Mustafa Kemal'e indirgiyorsunuz Samsun yolculuğunu. Hal böyle olunca, bu eklene eklene gittiğinde, bütün bir Milli Mücadele sadece Mustafa Kemal üzerinden anlatıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: Mustafa Kemal aykırı bir kişilikti, üstün bir insandı. Evet dehasını kimse tartışmıyor zaten. Fakat öyle bir mertebeye getiriyorsunuz ki, arkadaşları tarafından anlaşılamayan, mecburen onun arkasına takılmışlar ve ilk yol ayrımında da ayrılmışlar.

KOMUTANLAR AKŞEHİR'DE Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'dan bir ay önce, 28-29 Temmuz gecesi komutanlarıyla kritik bir toplantı yaptı.

Hayır. Bugün ortaya attıkları pek çok alternatif tarih yalanları, aslında ona muhalif olan, özellikle 1926'daki kırılma döneminden sonra ona muhalefet yapan pek çok ismin aklına gelmedi mi bunlar? Neden o zaman söylenmedi? Çünkü öyle bir şey yoktu. Refet Bele'yi, Kâzım Karabekir'i; ki Kâzım Karabekir çok bilindik, aslında ön planda olan bir isim. Daha az gündeme gelen muhalif bir isim Dadaylı Halit'i dışarıda bıraktığınız zaman, onlarsız bir Milli Mücadele anlattığınız zaman ortaya o boşluklar çıkıyor. Boşlukları da bu zatlar dolduruyor.

Kitapta ele aldığınız her biri kariyerli olan kumandanlar, Mustafa Kemal'in yanında nasıl bir motivasyonla durdu ve bu mücadelenin içine girdi?

Daha önce Kronik Yayınları'ndan çıkan "*Türk Komutanlar*" diye bir editoryal kitabımız olmuştu. Orada tarih bana Atatürk'ün komutanlık vasıflarını yazmayı nasip etti. Atatürk'ün dehasını nasıl açıklayabilirdik, ölçütler neler olmalıydı? Hep şu gündeme gelir; Mustafa Kemal hayatını kaybettikten sonra 11 Kasım 1938 sabahı İtalya'da bir radyo "İskender, Napolyon, Sezar ayağa kalkın, büyüğünüz geliyor" demiş güya. Bunu Atatürk'ü yüceltmek için söylerken aslında Atatürk'ü çok kızdıracak bir şey söylediklerinin farkında değil insanlar. Yıllarca bazı arkadaşlarımız araştırdılar İtalyan arşivlerinde böyle bir kayıt yok. Sayılan insanların hepsi emperyalist, fetih ve şan şöhret peşinde adamlar. Atatürk askerlik hayatında her zaman vatanını savunan taraftaydı. Hiçbir zaman kendine ait olmayan bir şeye elini uzatan bir açgözlü olmadı. Realist bir adamdı. Bunu neden anlattım? Stratejinin babası dediğimiz Carl von Clausewitz'in bir dâhi komutan tanımı var. Ölçütleri sıralamış. Onların üzerinden baktığım zaman, bu silah arkadaşlarının hepsinin çarpıştığı cephelerde, Trablus'tan başlayın Bolayır'a kadar, ondan sonra Birinci Dünya Savaşı cepheleri, Milli Mücadele'ye kadarki o evrede onun sevk ve idare yetenekleri, emir-komuta zincirindeki rolünü layıkıyla yapması, bunlar zaten her askerin yaptığı ve diğer askerlerde gözlemlediği özellikler. Buna ek olarak onun cesaret, ki burada cesaretten kastettiğim şey şu; kurşunun üzerine giderken ki cesaret değil, görev alması gerektiğini hissettiği anda inisiyatif almaktan çekinmeme, elini korkmadan taşın altına sokabilme yeteneği. Cesaretten kastettiğimiz bu. Muhakeme yeteneği ve belki hepsinden önemlisi olaylara bakarken ki görüş açısı. Diğer komutanlar, beraber sınıf arkadaşı olduğu, kurmay sınıflarında okuduğu arkadaşları aynı tedrisattan geçiyorlar. Altyapı olarak baktığında da bir iki isim hariç birbirine çok yakın altyapılar. Osmanlı aristokrasisi diyebileceğimiz aileden gelen Selahattin Adil, Ali Fuat Cebesoy gibi isim-

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK
Mustafa Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İzmir'de (en üstte). Fevzi Paşa ve Genelkurmay Karargâhı subayları (üstte). Fevzi Çakmak, 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı yaptı (üstte, sağda).

ler var ama Asım Gündüz, Şükrü Naili Gökberk gibi aynı onun gibi halktan gelen, rüştiye, idadi, harbiye sıralamasıyla okuyanlar hep aynı eğitimi alıyor. O zaman fark nerede ortaya çıkıyor? Fark; gerek zaman içerisinde eğitimi boyunca kendisi fazladan üzerine koyduklarıyla geliştirdiği gerekse zaten var olan muhakeme ve görüş kabiliyeti. Bütün komutanların ayaklarının yere bastığını ve yaklaşık 1.75-1.80 metre yükseklikten karşısındaki düşmanın gözünün içine baktığını düşündüğümüzde, Atatürk'ün 8-10 metre yukarıdan bakıyormuşçasına, minarenin üstünden bakıyormuşçasına düşmanın arkasını da, düşmanın kendi iç sorunlarını da hatta diğer arka planındaki komşularıyla olan ilişkilerini de görecek şekilde, farklı ve yukarıdan büyük resmi görebilen bir muhakeme yeteneği var. Bunları kanıtlıyor zaman içerisinde. Mesela o inisiyatif almayı Çanakkale'de 25 Nisan 1915 sabahı kanıtlıyor. Muhakeme yeteneğini, coğrafya bilgisini ve bunları birleştirerek analiz ve sentez yapabilme yeteneğini Anafartalar Muharebeleri sırasında gösteriyor. Mesela süngü hücumundan önce, aylar boyunca o mevzi muharebesine dönme aşamasında üst komuta kademesine derdini anlatmaya çalışıyor. Fahrettin Altay, Kâzım Karabekir onlar görüyorlar bunu ve belki hak da veriyorlar ama üst komuta kademesine anlatamıyor. En sonunda üst komuta kademesi de onun sözüne geliyor ve onun istediğini yaptığında, stratejisini uyguladığında nasıl sonuç alınabildiğini görüyorlar. Bunlar üst üste geliyor. Çapakçur'da mesela Rusları sahte bir ricatla üstlerine çekip, Rusları zafer kazandığına inandırırken aniden kıskaca alıp yok etmesi akıl almaz bir şey. Filistin cephesinde her şey yitirilmişken gelen emir üzerine son bir gayretle Halep'in kuzeyinde Katma'da Arap ve İngiliz birliklerini durdurmayı başarması ve bugünkü Misak-ı Milli dediğimiz yaklaşık sınırı korumayı, onların Anadolu içlerine girmesini engellemeyi başarması. Bu isimlerin hepsi bunu görüyorlar. Bunu görmeleri için de bir şekilde yollarının bu cephelerde kesişmesi lazım.

İstiklâlin Kumandanları'nda okuyucuyu ne bekliyor?

Okuyucunun ilk göreceği şey şu; ya Mustafa Kemal ya da onu çok iyi tanıyan Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir; bu iki isimden bir tanesiyle bu komutanların yolu, pek çoğunun uzun süre olacak şekilde kesişiyor. Mesela Salih Omurtak'ın İsmet İnönü ile çok uzun süreli hukuku var. Aynı şekilde Atatürk'ün İzzettin Çalışlar'la olduğu gibi ya da Kâzım Karabekir'in Dadaylı Halit'le olduğu gibi. Bir şekilde yolları kesişmiş, birbirlerini tanımışlar, saygı duymuşlar ve bu komutanların hepsi Atatürk'ün bu üstün meziyetlerine vakıf. Dolayısıyla İstanbul'daki o altı ayda, 13

BÜYÜK TAARRUZ SONRASI
Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Albay Asım (Gündüz) Bey ile birlikte.

Kasım 1918'den 16 Mayıs 1919'a kadar geçen o süre içerisinde yapılan toplantılarda, tartışmasız bir şekilde yapılacak direniş hareketinin lideri olarak ön plana çıkması tesadüf değil. Herkes bunu ondan başkasının yapamayacağını biliyor. Bunun en önemli örneği nedir biliyor musunuz? İktidarı artık kaybettiklerini ve mührü devretmeleri gerektiğini anladığında İttihatçı liderler, yurt dışına çıkacaklar artık her şey bitmiş. Talat Paşa, Sultan Vahdettin'e gidip de sadaretten çekildiğini söyleyeceği zaman, Enver Paşa onu sıkı sıkı tembihliyor "Ne yap et Harbiye Nazırı ya da Erkan-ı Harp Reisi olarak mutlaka Mustafa Kemal'in olmasını sağla. Çünkü ordunun içinde bulunduğu durumda ondan başka kurtarabilecek kimse yoktur" der. Hüseyin Cahit Yalçın çok güzel anlatır bunu. Yani bunu gören sadece Kâzım Karabekir, İsmet İnönü, Refet Bele, Fevzi Çakmak değil. Aynı zamanda en sıkı rekabet halinde olduğu, yoğun tartışmalar yaşadığı ama aslında arkadaşı da olan Enver Paşa da bunun gayet farkında.

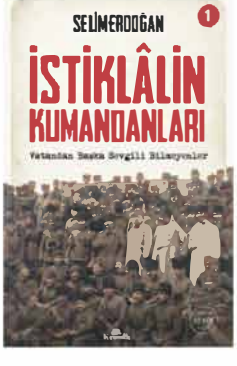
Kitabınıza Fevzi Çakmak ile başlıyorsunuz. Nasıl bir asker ve profille karşılaşıyoruz?

Bir subay nasıl yaşar? O disiplin ortamında nasıl ön plana çıkacak bir komutan haline gelir? Fevzi Çakmak'ın babası Ali Sırrı Bey, bir topçu miralayı iken şehit oluyor. Fevzi Çakmak zaten bir asker duruşuyla yetişiyor. Baba onu öyle yetiştiriyor zaten. Askeri rüştiyeden 12-13 yaşında başlayan diğer akranlarını düşünürsek, o bir de askeri anaokulundan yetişiyor aslında. Kardeşler asker, baba asker. Öyle bir ortamda yetişen bir insanın hele bir de kendisi de askerliği seçmişse zaten "asker" kelimesinin sözlükteki karşılığı olması kaçınılmaz. Şimdi Fevzi Çakmak bu olayın neresinde? Baktığınız zaman, dönemindeki subayların pek çoğu gibi doğrudan İttihat ve Terakki ile iltisaklı değil. Fakat karşı tarafta Halâskâr Zabitan'la da hem hal bir durumu yok. Mustafa Kemal'in ona vasiyetidir: "Paşam sana güveniyorum. Ne olur orduya siyaset bulaşmasına izin verme." O da "Emredersiniz Paşam. Bana güvenebilirsiniz, müsterih olun" diye cevap verir. Atatürk'ün son zamanlarında böyle bir konuşmaları vardır. Aslında bu vasiyeti ona söylemesine bile gerek yok Atatürk'ün. Çünkü Fevzi Çakmak bunu daha genç zabitliğindeyken bile uygulamış. Hiçbir şekilde siyasete bulaşmadan askerlik neyi gerektiriyorsa onu yapmış. Buna kim gelirse gelsin saygı duymuş. İttihat ve Terakki'nin yükselttiği isimlerden de olmamış, geri plana attığı isimlerden de olmamış. Askeri liyakat zincirinde nereye ilerlemesi gerekiyorsa ilerlemiş ve bileğinin hakkıyla aldığı her rütbeyi kazanmış bir isim.

Milli Mücadele'deki rolü ne? Hep tartışılan şeylerden biri geç katıldığı, hatta Sivas'a as- ➤

İSTİKLÂLİN KUMANDANLARI
Araştırmacı-yazar Selim Erdoğan'ın kitabı, Kronik Kitap tarafından yayımlandı.

ATATÜRK VE İNÖNÜ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü cephede (üstte). İsmet Paşa, Mudanya Müzakereleri'nde (üstte, sağda).

lında Atatürk'ü tutuklamaya geldiği. Bunlarla ilgili ben aileden yakınlarıyla da torunlarıyla da konuştum. Onların da altını çizdiği şey şu; bazı şeylerin maalesef belgesi olmuyor. Atatürk Samsun'a çıkmadan önceki altı ayın zaten belgesi olsaydı, bir Milli Mücadele olmazdı. O takibattan kurtulabilmek için hiçbir iz bırakmadan planlarını, kurtuluş reçetelerini hayata geçirebilmeleri için belge oluşturmak söz konusu olamazdı. Tarihçinin temel dayanağı evet belgedir ama burada mecburen olayların akışına bakıp daha sonra yapılan şeyleri dikkate almamız ya da ipuçlarını birleştirmemiz gerekiyor. Bunların en somut olanı şu; Ali Rıza Paşa hükümeti kurulur, Damat Ferit istifa etmek zorunda kalır 2 Ekim 1919'da. Ali Rıza Paşa hükümeti kurulur kurulmaz ilk yaptığı şeylerden bir tanesi "Biz de milliyetçi saiklerle hareket ediyoruz, biz de işgallerin son bulmasını istiyoruz" diye haber gönderir. Ali Rıza Paşa'nın kendilerini oyaladığından şüphelenince Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve diğer temsil heyeti üyeleri, orada Mustafa Kemal'in muhtıra niteliğinde bir telgrafı vardır. Ali Rıza Paşa'ya der ki: "Ainesi iştir kişinin lafa bakılmaz. Gerçekten bizimle aynı emellere hizmet ettiğinizi iddia ediyorsanız, o zaman şu isimleri şu görevlere atamanızı istiyorum." Bakın bu telgraf var, belge var. İsimler kimler? Fevzi Çakmak, Cevat Çobanlı, Asım Gündüz, Kâzım İnanç, İsmet İnönü ve Selahattin Adil de olması lazım altı tane isim var böyle. Nokta atışı Fevzi Çakmak'ı Harbiye Nezareti'ne ya da Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği'ne istiyor. Gerçekten birbirlerine güvenmeseler böyle bir şey olabilir mi? İkincisi, ailenin de karşı çıktığı, Fevzi Çakmak'ın güya Atatürk'ten şüphelenmesi, onu çok istememesi ve Amasya'ya geldiğinde Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir'e "Ona çok güvenmeyin" demesi olayında adı geçen Fevzi Paşa o değil, Ahmet Fevzi Paşa'dır. Aynı anda iki üç heyet gönderiliyor. Heyetlerden bir tanesinde evet Fevzi Çakmak var ama o heyette değil. Bunu nereden anlıyoruz? Mazhar Müfit çok güzel yazmış hatıratında. Erzurum'da Mustafa Kemal hasta yatarken odada toplantı yapıyorlar ve Ahmet Fevzi Paşa'nın gelmesinden, emrivakisinden çok rahatsız olmuş, orada adıyla söylüyor "Ahmet Fevzi Paşa'nın gelişi" diye isim veriyor. Dolayısıyla Fevzi Çakmak'ın geç katılması diye bir şey yok. Ona verilen görev, o şartlar altında baktığınızda belki de en zor görevlerden biri. Arı kovanının içinde kalacak. İsmet Paşa da aynı şekilde. İstanbul bağlantısı olmadığı takdirde Anadolu'da nereye kadar, ne yapabilirsiniz? Çünkü Anadolu'da görev yapacak kolordudaki subaylardan tutun da bürokratlara kadar ya da bir hükümet sistemi kurduğunuzda oradaki insanların belli bir süre de olsa ihraç edilmeden,

ŞEHİT MİRALAY NÂZIM
35 yıllık ömrünün 22 yılını üniforması ve vatanı uğruna harcadı. 15 Temmuz 1921'deki Yunan hücumu sırasında şehit düştü.

FAHRETTİN ALTAY
8. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte.

tasfiye edilmeden önce alabildikleri kadar maaş alabilmeleri lazım. Onların da bir aileleri var. Dolayısıyla devlet çarkının içinde kalarak olabildiğince bunu yürütmenin de bir yolu İstanbul bağlantısını aktif tutmak.

İstanbul bağlantısında kimler var?

Fevzi Çakmak, Cevat Çobanlı zaten daha sonra "Üçler Misakı" denen olay da gündeme geldi, Cevat Çobanlı da bundan bahsetti. İşte orada zaman zaman Mustafa Kemal değil, Şevket Turgut Paşa olduğu söylenir ama o olmadığı da ortaya çıktı. Cengiz Özakıncı bununla ilgili güzel belgeler koydu ortaya. Nedir olay? Fevzi Çakmak, Cevat Çobanlı ve Mustafa Kemal bir ant içiyorlar mücadele için. Dolayısıyla geç katılması değil, ona verilen görevi, verildiği yerde gerçekleştirmesi söz konusu.

Bu kadar komutan arasında İsmet İnönü'yü "İkinci Adam" yapan özellikler neler?

Tam görev adamı olması. Mustafa Kemal ile birlikte uzun süre mesai yaptıkları yer Suriye-Filistin Cephesi. Miralay İsmet'in 3. Kolordu Komutanı olduğu dönemde, Mustafa Kemal orada önce 7. Ordu Komutanı, sonra Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı yapıyor. O dönemde sahadaki meziyetlerine iyice vakıf oluyor. Emir-komuta zincirinde ona verdiği emri nasıl yerine getirdiği konusunda kafasındaki soru işaretlerini giderdiği yer orası. İsmet İnönü, Anadolu'ya geçtikten sonra doğrudan onu Batı Cephesi Komutanlığı'na vermez. O sırada orada Ali Fuat Cebesoy var. Fakat Ali Fuat Cebesoy, Gediz Harekâtı'ndan dönüşte istediğini alamamış, boş yere kurşun yakmış ve zayiat vermiş komutan olarak dönünce, bir de üstünde Kuvayı Milliye kıyafetleriyle milis komutan şeklinde gelince, bu durum Mustafa Kemal'in askeri disiplin konusundaki tavizsiz tutumuyla tezat oluşturuyor. Çok büyük bir hayal kırıklığı yaşıyor. Mustafa Kemal'in orada anladığı şey şu: "Ben artık bir sivil paşayım, reis paşayım, Meclis'in başındaki kişiyim. Muharebe meydanında değilim ama bu mücadelenin devam etmesi için benim muharebe meydanında olmam lazım. Muharebe meydanına gidemediğime göre orada benim gibi hareket edecek birine ihtiyaç var." Bunun, Kâzım Karabekir veya Ali Fuat Cebesoy gibi çok yüksek profilli, kendi sınıf arkadaşı ya da bir şekilde orduda eşdeğer ses seviyesine sahip komutanlarla olamayacağını, bir kademe aşağıya gelerek Suriye-Filistin'deki emir komuta hiyerarşisini tesis etmesi gerektiğini fark ettiği noktada Batı Cephesi Komutanlığı için Miralay İsmet Bey'i gönderiyor. Yanılmadığını, doğru tercih yaptığını görüyoruz. Kütahya-Eskişehir'de bir tökezleme olsa da I. İnönü, II. İnönü, o sırada Batı Cephesi Ordusu'nun geliştirilmesi ve sahadaki varlığının artık ciddi bir ordu vakası haline gelmesini ➤

BAŞKOMUTAN VE ASKERLERİ
Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı yıllarında birlikleri denetliyor.

kendi istediği gibi yapabildiğini görüyor. Nerede müdahale etmesi gerekiyor? İşte tökezlediği anda Kütahya-Eskişehir'de, Meclis'in de baskısıyla Sakarya'da arkadaşının da çok yıpranmaması için bunu yapıyor. Bu uyumu yakaladıktan sonra aynısını Mudanya'da da yapıyor. Mudanya'ya bizzat kendisi gitmiyor, General Harington ve diğerleri onu beklerken karşılarında bir anda İsmet Paşa'yı görüyorlar. Bu bile bir mesaj. "Sizin muhatabınız ben değilim. Siz cephedeki komutansınız, cephedeki komutanla muhatap olacaksınız. Ateşkes görüşmesinde muhatabınız odur" diyor. Mudanya'da hakikaten istediğini alabildiğinde bunu görüyor. İsmet İnönü, Mudanya Müzakereleri süresince sürekli Mustafa Kemal ile irtibat halinde. İnisiyatif kullanarak adım attığı yerler var. İşte o son kertede silahlar tekrar patlamadan 11 Ekim sabahı yedi buçukta olayı durdurması, elbette gerçekten inisiyatif kullandığı bir nokta. Ama Mustafa Kemal ile hep fikir teatisi var. Lozan'da da aynısını yapacak daha sonra. Bu neyi getiriyor? Mustafa Kemal'in orada olmasını getiriyor aslında. Ön plana çıktığı nokta o fakat bu aynı zamanda yüksek profilli dediğimiz diğer komutanlarda büyük bir rahatsızlık kaynağı. "En başında biz vardık, Mustafa Kemal'in en yakınında biz vardık" diyorlar. Cumhuriyetin ilanında o kadar büyük tepki göstermediler de neden daha sonra İsmet İnönü isminin ön plana çıkması, başbakan olması, yavaş yavaş tabii diğer arkadaşlarında bir rahatsızlık yaratıyor. O muhalefet biraz da bireysel egoların üst üste gelmesiyle İsmet Paşa'nın karşısında birikmeye başlıyor. "O dönemde ne farklı olabilirdi?" diye hep sorulur. Cumhuriyetin kurulması ve devrimler aşamasında belki yola beraber çıktığı arkadaşları daha aktif işin içinde olsalardı, mesela başbakan Ali Fuat Cebesoy olsaydı İsmet İnönü'nün yerine ya da Kâzım Karabekir olsaydı belki bazı şeyler daha farklı olabilirdi.

Sizin özellikle Miralay Nâzım ile bir gönül bağınız var. Kitapta da yer veriyorsunuz. Nasıl bir rolü var?

Çok özel bir insan. Hem çok iyi bir asker ama aynı zamanda askerlik dışında meziyetleri de olan biri. Bir kere her şeyden önce çok nüktedan, neşeli, esprili, pratik zekâlı, taşı zaman zaman gediğine koyan, etrafındaki insanların sohbet etmekten keyif aldığı bir karakter. Halide Edip çok güzel anlatır. "Bütün bu savaşların sebebi askerler. Askerler olmasaydı, subay sınıfları olmasaydı savaş diye bir şey olmazdı" diye aralarında diyalog geçmiş, karşılaştıkları zaman "Askerleri kes" diye espri yaparmış, gülermiş herkes. Dolayısıyla salt komuta yetenekleriyle değil ya da iyi bir asker olduğu için değil, bulunduğu ortama pozitif enerji kattığı için de insanların sevindiği, ortamda olmasından mutluluk duyduğu bir karakter.

Belki biraz onu özdeşleştiriyorum kendimle. O yüzden Miralay Nâzım'ın bende çok farklı bir yeri var. Kesin olan şey şu ki, neşeli karakterinin ve zekâsının da ötesinde gerçekten çok güvenilen bir subay. Verilen hiçbir görevi aksatmayan hatta tam tersine üzerine koyan biri. Mesela 10. Süvari Alay Komutanı olarak 1919 yılında, Milli Mücadele daha yeni ayağa kalkacağı sırada Konya'ya göreve gönderiyorsunuz. Beyşehir-Seydişehir bölgesinde görevde bulunuyor. Gittiği yerde kimse ona öyle bir talimat vermemişken, kulağına gelen Kuvayı Milliye'yi o bölgede yapılandırmaya çalışıyor. Onun propagandasını yapıyor. Zaten bu durum payitahtın kulağına gidince onu görevden almak isteyeceklerdir. Aynı şekilde isyan bastırmaya Bolu'ya gönderiyorsunuz. Bolu'da isyanı bastırdığı gibi, kendini sevdiriyor, Kuvayı Milliye'yi anlatıyor. İnsanların Ankara'ya bakışını değiştirdiği gibi, dönerken orada bir alay kuruyor. O dönemde bir bölüğe bile ihtiyaç var. Bir alay kuruyor. Döndüğünde Meclis'in önüne bir geliyor, vekiller, mebuslar, oradaki karargâh subayları birbirlerine sarılıyorlar böyle bir manzarayı görünce. İsyan bastırmaya gittiği yerden beraberindeki alaydan zayiat vermediği gibi üzerine bir alay daha koyarak geliyor, resmen bir tümen oluşturuyor. O yüzden 4. Mürettep Tümen adını veriyorlar. Onun üzerine yarbaylığa terfi ediyor. "Madem bu tümeni sen kurdun, tümen komutanı da sensin" deniyor. Verilen her görevi layıkıyla yapıp üzerine bir de fazladan bir şeyler koyduğu için muhtemelen Mustafa Kemal, zaferden sonra kurulacak yeni modern Türk devletinde ona da bazı görevler düştüğünü düşünüyor. Çünkü paralel ve yakın düşündüklerini fark ediyor. Bolu'da cuma namazında "Bu hutbenin Türkçesini okumanız caiz değil mi?" diye fetva istiyor. Çok akıllıca bir yaklaşım. İtiraz etmiyor yani ceberut yaklaşım değil tam tersine hürmet göstererek müftüye soruyor. Orada minberdeki hoca, birebir Türkçesini okumaya başlıyor. İlk Türkçe okunan cuma hutbesi. Şimdi bu Atatürk'ün kulağına gitmedi mi? Ne istiyor Mustafa Kemal Atatürk? Türk insanı inandığı dini bilsin. Dolayısıyla saçma sapan insanlar tarafından maniple edilemesin, yönlendirilemesin. Kuran-ı Kerim'i okuyarak dinini bilsin. Bunun da en güzel yolu nedir? Anlayabildiği dilde öğrenmek dinini. Bu yolda bir adım atmış Miralay Nâzım. Bundan dolayı da bir yakınlık var. O nedenle de çok talihsiz, trajik bir olayla kaybedildiği zaman en çok üzülen Atatürk. Onun dışında bütün arkadaşları, onunla uzun süre görev yapan İsmet Paşa herkes yıkılıyor.

Eklemek istediğiniz bir husus var mı?

Bu çalışmayı yaparken mutlaka gözden kaçan eksiklikler elbette vardır. Ailelerden geri dönüşler, güzel müdahaleler oluyor. Ben de revize etmeye eklemeye çalışıyorum. Toplam beş altı cilt olacak bu seri. 78 tümen, ordu ve kolordu komutanımız var. Hepsinden bahsetmek isteyeceğiz. Çünkü hiç hesapta olmayan, konuşulmayan, Milli Mücadele'de neredeyse yok dediğiniz insanların öyle görevleri var ki, mesela Cevat Çobanlı onu anlattığımız bölüm yayımlandı Teke Tek Bilim Ekstra'da. Onu kitaba taşıdığımızda biraz daha ayrıntılı verme şansımız olacak. Normalde iki yılını Malta'da sürgünde geçirdiği üç buçuk yıllık Milli Mücadele'nin son döneminde gelip El Cezire Cephesi komutanlığına atanması tesadüf değil. Orada İngilizler üzerine Musul'a düzenlenmesi planlanan fakat son anda vazgeçilen bir harekât var. Kâzım Karabekir'in de ordu komutanlığı için getirilmeyip Doğu Cephesi'nde tutulmaya devam edilme nedeni bu. Çünkü bu, Doğu Cephesi ve El Cezire Cephesi'nin Fırat boyunca yapacağı müşterek harekât. Şefik Özdemir'i önden gönderiyorlar, Derbent Muharebesi yaşanıyor, İngilizler ağır kayıplar veriyorlar. İşte bu ilginç detayları kitapta verdikçe, ön planda olmayan isimlerin neler yaptıklarını okudukça, insanlar ciddi şaşıracaklar. Hakikaten Milli Mücadele'deki bu isimlerin yıllar yılı Milli Mücadele anlatımında ihmal edilerek aslında nasıl mekanik bir tarih anlatımına mahkuk edildiklerini fark edecekler. ■

REFET BELE
Mustafa Kemal Atatürk'ün bu meşhur fotoğrafında yanı başında duran isim Refet (Bele) Paşa.

"*İstiklâlin Kumandanları* serisi beş-altı cilt olacak. 78 tümen, ordu ve kolordu komutanımız var."

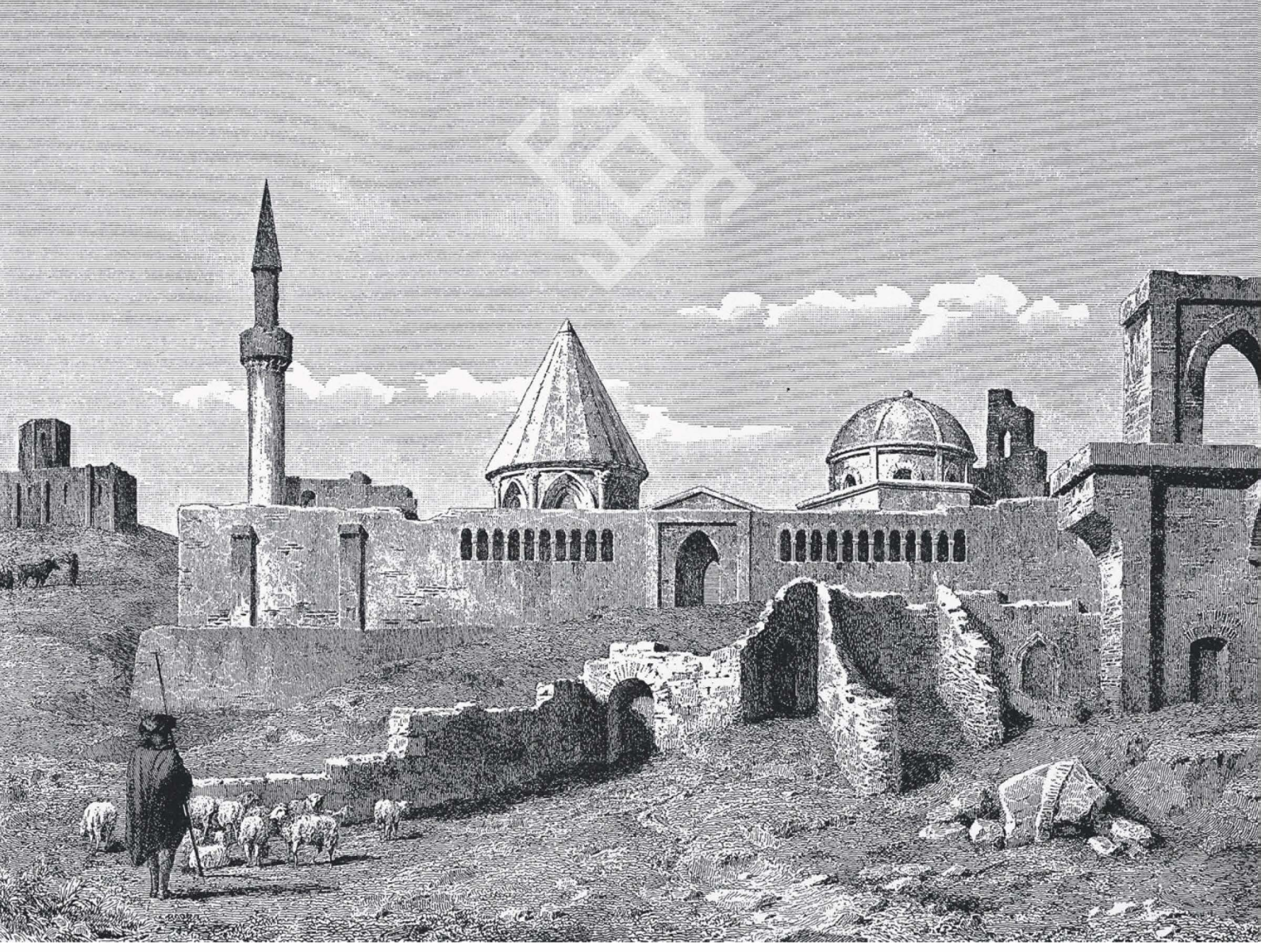
DÜNYANIN SULTANI
I. ALÂEDDİN KEYKUBAD

1220-1237 yılları arasında hüküm süren I. Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu Devleti en parlak günlerini yaşadı.

YAZI HAŞİM ŞAHİN
hasimsahin@gmail.com

ALÂEDDİN CAMİİ
Konya'daki en eski Selçuklu eserlerinden olan caminin inşasına Sultan I. Mesud zamanında başlandı, Sultan Alâeddin Keykubad devrinde son şeklini aldı.

Kadim çağların en kudretli imparatoru Büyük İskender'in ölümünden 1543 yıl sonra, Türk dünyasının yetiştirdiği en kudretli hükümdar olan Fatih Sultan Mehmed'in doğumundan 212 yıl önce, 1220 yılında ağabeyi İzzeddin Keykavus'un vefat haberi üzerine Sivas'ta sultan ilan edilen ve fütüvvet teşkilatının kurucusu Abbasi Halifesi en-Nâsır Ldinillah'ın elçisi Şeyh Şehabeddin Sühreverdi'nin huzurunda ihtişamlı bir törenle Konya'da Selçuklu tahtına çıkan Büyük Alâeddin Keykubad'ın iktidar yılları dünya tarihinde pek az hükümdarın karşı karşıya kaldığı bir felaket dönemine rastlamıştı. Bu felaket, Cengiz Han'ın liderliğinde, Türkistan'ı baştan başa hâkimiyeti altına alan, Harezmşah Devleti'nin siyasi varlığına son veren ve her geçen gün Batı'ya, Selçuklu topraklarına doğru bir adım daha ilerleyen Moğol İstilası idi.

Alaşehir'de Bizans ile yaptığı savaşta öldürülen Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sultanlık yapan iki oğlundan küçüğü olan Alâeddin Keykubad, İslam dünyasının böylesi bir kaos içerisinde bulunduğu bir dönemde, bu istila önünden kaçan âlimlerin de katkısıyla, yüzlerce yıllık İslam ilim tecrübesinin bu coğrafyaya aktarılması sayesinde önemli bir kültür ve irfan ikliminin oluştuğu Türkiye Selçuklu topraklarına altın çağını yaşattı. Onun iktidar devri sanat ve mimari açısından da Selçukluların olgunluk çağını yaşadığı bir devre olma özelliğine sahipti.

Sultan Alâeddin Keykubad zor bir çocukluk geçirmişti. Sultan II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi paylaştırdığı 11 oğlundan biri olan babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in iktidar mücadelesine yakından şahit olmuş, amcası II. Süleymanşah'a karşı kaybedilen iktidarın akabinde babasının yanında şehir şehir dolaşıp Bizans'a sığınmış, 1204 yılında, IV. Haçlı Seferi'nde Latinlerin İstanbul'u işgaline tanıklık etmiş, ertesi yıl yeniden Selçuklu tahtına çıkan babası tarafından Tokat meliki olarak görevlendirilmişti.

Keykubad, babasının ani ölümü üzerine tahta çıkan ağabeyi İzzeddin Keykavus'un iktidarını tanımayıp ordusuyla birlikte Ankara üzerine yürümüşse de yaptığı mücadeleyi kaybetti. Ağabeyi tarafından öldürülmekten son anda devrin büyük âlimlerinden, Sadreddin Konevi'nin babası ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin yakın arkadaşı Şeyh Mecdüddin İshak'ın araya girmesiyle kurtuldu ve Minşar Kalesi'ne hapsedildi.

Uzun süre hapis hayatı yaşayan Keykubad,

SELÇUKLU KARTALI
Konya iç kaleye ait çift başlı Selçuklu kartalı kabartması Konya Taş Eserler Müzesi'nde sergileniyor.

ağabeyinin ölümü üzerine 1220 yılında Selçuklu tahtına çıktı. O, meliklik döneminde Moğol tehdidinin her geçen gün daha tehlikeli ve ülkesi için tehdit edici bir seyir takip ettiğini kavramış, bu tehdide karşı koymanın ancak diğer İslam devletleri ile birlikte hareket edilmesi halinde mümkün olabileceğini görmüştü. Bu nedenle tahta çıkar çıkmaz devletin ekonomik hayatında önemli yeri olan Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirleri tahkim ettirdi. Bu arada Eyyubi hükümdarı el-Adil'in kızıyla evlenerek iki devlet arasında önceki dönemde bozulan ilişkileri yeniden düzeltti.

Sultan, iktidarının başından sonuna ticaret ve ekonominin gelişmesi için önemli adımlar atmayı ihmal etmemişti. Bu çerçevede tahta çıktığında gerçekleştirdiği ilk icraatlarından birisi de Venedik Dukalığı ile bir ticaret antlaşması imzalamak oldu. 8 Mart 1120'de Venedik dukasının temsilcisi Jacopus Teopulo ile Sultan Keykubad'ın temsilcisi Emir Sipehsalâr Şemseddin Emirü'l-Gazi tarafından imzalanan bu antlaşma, Sultanın hüküm ve tabiiyeti altında bulunan bütün kişiler ile Venedik Dukalığı'nın tebaasının yanı sıra, Suriye dahil Doğu Akdeniz'de yaşayan bütün Venediklileri kapsıyordu. Bu antlaşma denizlerin en büyük ticaret gücünü temsil eden Venediklilerce Selçuklu ticari varlığının tanınması bakımından önem arz etmekteydi.

Sultan Keykubad iktidarının ilk yıllarından itibaren gerçekleştirdiği bir diğer faaliyeti de Selçuklu ülkesinde nispeten ikinci planda kalmış olan Türkmen zümrelerini yanına çekmeyi başarması oldu. Bu arada hem ticari hem de siyasi anlamda önemli hamleler gerçekleştirmeye de devam ediyordu. Keykubad, ticaretin gelişmesine çok önem veriyor, gerek Akdeniz gerekse Karadeniz'de Selçuklu hâkimiyetinin pekiştirilmesine gayret ediyordu. Daha önce Sinop ve Antalya'nın Selçuklular tarafından fethedilmiş olması ve ayrıca Venedik ile yapılan antlaşma, Sultan'ın bu konudaki gayretlerini daha da kolaylaştırdı. Bununla birlikte kendisi de fetihler yapmaktan geri kalmıyordu. Onun bu süreçte en önemli icraatı 1222'de Alanya'ya ele geçirmek oldu. Alanya'nın alınışı sırasında şehrin hâkimi Kyr Vart, Sultan'a zorluk çıkarmamış hatta kızını onunla evlendirmek suretiyle akrabalık bağı kurmuştu. Bu fetihten iki yıl sonra ise Kastamonu Emiri Hüsameddin Çoban vasıtasıyla Kırım'daki Soğdak Limanı'nı ele geçirdi. Bu fetihler her iki denizde de Selçukluları etkin bir güç ➤

Sultan I. Alâeddin Keykubad, 1223 yılında sadakatlerinden şüphelendiği Selçuklu emirlerini öldürttü.

KUBADABAD SARAYI Alâeddin Keykubad'ın Konya Beyşehir'de yaptırdığı sarayın günümüze ulaşan kalıntıları (üstte). 12-13. yüzyıl sivri tepeli miğferler ve zincir zırhlar kuşanmış savaşçı kabartmaları (en üstte).

haline getirdi.

Alâeddin Keykubad'ın hükümdarlık devrinin ilk yıllarındaki en önemli hadiselerden birisi, 1223 yılında Sultan'ın kendisine sadakatlerinden şüphelendiği bazı büyük Selçuklu emirlerini öldürtmesi oldu. Beylerbeyi Seyfeddin Aydar, Mübarizüddin Behramşah, Niğde Subaşısı Zeynüddin Ayaba, Malatya Subaşısı Bahaeddin Kutluca öldürülen emirlerden bazılarıydı. Sultan Keykubad her ne kadar devlet içindeki otoritesini iyice güçlendirmek amacıyla böylesi bir harekete girişmiş olsa da bu hamle ciddi bir stratejik hataydı. Bu emirlerin öldürülüp, kendilerine bağlı orduların da tasfiye edilmesi Selçuklu ordusunu hayli zayıflatmış, yaklaşan Moğol tehdidi karşısında Selçukluları zayıf düşürmüştü. Emirlerin öldürülmesinin meydana getirdiği kaos ve askeri bakımdan oluşan zayıflık Sultan Keykubad'ın güçlü karakteri sayesinde onun devrinde belirgin bir eksiklik olarak hissedilmese de vefatından sonra Selçukluların kısa süre içerisinde çözülme sürecine girmesinde etkili olacaktı.

1225 senesi Sultan Keykubad'ın siyasi kariyeri bakımından en parlak yıllardan biri oldu. Adı geçen yılda Sultan Keykubad'ın karşılaştığı önemli hadise Çukurova bölgesindeki Ermeni krallığının saldırgan tutumuydu. Bölgedeki Ermenilerin kralı Leon, vaktiyle ağabeyi Keykavus ile giriştiği saltanat mücadelesi sırasında Sultan Keykubad'ın tarafını tutmuş ve onu desteklemiş olsa da, zamanla iki devlet arasındaki ilişkiler Ermenilerin Suriye-Anadolu kervan yolunu keserek tüccarların mallarına el koymaları nedeniyle bozulmuştu. Bu dönemde Kral Leon ölmüş, kızı Isabelle ise Antakya Haçlı Prinkepsi IV. Bohemond'un oğlu Philippe ile evlenmişti. Bu akrabalığın vermiş olduğu meşruiyet çerçevesinde Haçlı birlikleri kısa süre içerisinde Ermenilere ait toprakları ele geçirmeye başlamışlar, buna karşı çıkan Ermenilerin Phillipe'i esir etmeleri üzerine, Bohemond da çareyi Türkiye Selçuklu sultanına ittifak teklif etmekte bulmuştu.

Hamasi duyguların ve karşılıklı kutsal savaş ideolojisinin bazı zaruri hallerde nasıl da ortadan kalktığının en somut örneklerinden biri olan bu ittifak gereği Sultan Keykubad, Emir Çavlı, Mübârizüddin Ertokuş ve Komnenos Mavrozomes'in de desteğini alarak hem karadan hem de denizden, bu ittifak karşısında Ermenilerle birlikte hareket eden Kıbrıs Krallığı'na hücum etti. Antalya Valisi Mübarizüddin Ertokuş idaresindeki bir diğer ordu da kısa süre içerisinde Manavgat ve Anamur'u hakimiyet altına alıp Silifke'ye doğru ilerledi. Sultan Keykubad idaresindeki asıl Selçuklu ordusu ise Göksun üzerinden Silifke'ye ulaşmıştı. Kısa süre içerisinde Maraş ve Ceyhan üzerinden Çukurova'ya gelen

SULTAN TÜRBELERİ
Konya Alâeddin Camii'nde bulunan Selçuklu sultanlarının türbeleri.
SALT ARŞİVİ

Sultan, kesin bir galibiyet elde etti. Bölgenin hâkimi Konstantin Pali ve Isabelle ile evlendirilen Hethum, Haçlılardan bekledikleri desteği alamayınca Sultan Keykubad'ın üstünlüğünü kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Yapılan barış teklifini kabul eden Sultan, Selçuklu vasallığını kabul etmesi, bazı kale ve kentleri Selçuklu hakimiyetine terk etmesi, savaşlarda 1500 kişilik bir Ermeni kuvvetinin Selçuklu hizmetine verilmesi, yıllık verginin iki katına çıkarılması, kendi adına hutbe okutulup para bastırılması gibi şartlarla anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Çukurova bölgesindeki Ermenilerin Selçuklu üstünlüğünü kesin olarak kabul etmeleri ve savaşın asıl nedeni olan Suriye-Anadolu ticaret yolunun yeniden güvenli bir hale getirilmesi anlamını da taşıyordu. Ticarete ve ticaret yollarının güvenliğine büyük önem veren ve bu yolda çok sayıda kervansaray inşa ettiren Sultan Keykubad, Çukurova seferi ile güneydeki ticaret yolunun güvenliğine verdiği önemi de bir kez daha ispatlamış oldu.

Elde ettiği bu büyük başarı Sultan Keykubad'ın gücünün ve nüfuzunun çok daha geniş bir coğrafyada duyulmasını sağlamış, gerek Eyyubiler gerekse Abbasi halifesi dostane ilişkiler geliştirmek istedikleri yönünde elçiler göndermişlerdi. Bu şekilde Anadolu'nun güneyini hakimiyeti altına alan Sultan, 1228 senesinde bu defa Mengücüklü Beyliği'nin Divriği dışındaki tüm topraklarını ele geçirdi. Bu beyliğin ortadan kalkması, Selçuklular ile Eyyubiler arasındaki ilişkilerin bazen dostluğa bazen ise düşmanlığa dönüşecek bir sürece girmesine, bu arada Harezmşahlar ile Selçukluların da sınır komşusu olmalarına sebebiyet vermişti.

Moğollar ve bilhassa Cengiz Han karşısında verdiği cesur mücadele ile tanınan, ancak bir o kadar da uzlaşmaz kişiliği ile bilinen Harezmşah hükümdarı Celâleddin Mengüberti, 1225 yılında İldenizlilerin hakimiyetine son vererek Tebriz ve Meraga'yı ele geçirmiş, ardından ilerleyişini sürdürüp Ahlat'ı kuşatmıştı. Onun bu hamlesi kendisini tehdit olarak gören Alâeddin Keykubad ile gerginliği tırmandırdı. Aslında iki büyük hükümdar başlangıçta birbirlerine çok iyi davranmışlar hatta Moğollar karşısında ortak mücadele etme kararı almışlardı. Hatta Celâleddin Harezmşah, Meraga'yı ele geçirdikten sonra Sultan Alâeddin Keykubad'a gönderdiği bir mektubunda, aynı din ve ırka mensup iki devletin ortak menfaatleri gereği aralarındaki ayrılık perdesinin kalması gerektiğini belirtmiş, "Batı'da kâfirlere karşı siz nasıl İslâm'ın hudutlarını koruyorsanız Doğu'da da aynı işi biz yapıyoruz, bu nedenle düşmanlarımıza karşı birleşmezsek bize kimler dost olacak? Hangi yerde otlak ve su bulacağız?" demek suretiyle karşılıklı bir ittifak teklifinde de bulunmuştu. Bu mektuba ve Sul- ➤

Sultan Keykubad, Moğolların Selçuklu topraklarına saldırma ihtimaline karşı tedbirler almayı ihmal etmiyordu.

KONYA'DA PAZAR KAPISI
Fransız seyyah Charles Texier'nin eserindeki gravürde Anadolu Selçukluları'nın başkenti Konya'da Pazar Kapısı (üstte). Alâeddin Keykubad'ın sikkesi (üstte, sağda).

tan Keykubad'ın iyi niyetli yaklaşımına rağmen Celâleddin Harezmşah'ın Ahlat'ı ele geçirmesi iki devlet arasında gelişme ihtimali bulunan dostluk rüzgarının bir anda tersine esmesine neden oldu. Celâleddin Harezmşah, Ahlat'ı fethettikten sonra Hemedan'a gönderdiği fetihnâmede "Yakında Suriye ve Anadolu memleketini ele geçireceğini" yazmıştı. Bu durum onun hem Selçuklu hem de Eyyubi topraklarında gözü olduğu anlamına geliyordu. Ahlat, Eyyubiler açısından da önemli bir şehirdi. Celaleddin Harezmşah'ın bu hamlesi yeni bir ittifakı beraberinde getirdi. Eyyubiler ile Selçuklular arasında bu şekilde zaruri bir ittifak gerçekleşmiş oldu. Ordusuyla Konya'dan hareket eden Sultan Keykubad, 1230 yılında Yassıçemen'de Harezmşah ordusuyla karşılaştı. Eyyubi Meliki el-Melik Eşref de ordusuyla savaş meydanına gelmişti. İki müttefik ordunun hücumuyla başlayan savaş hayli çetin geçse de Selçuklu-Eyyubi ittifakının galibiyeti ile sonuçlandı. Bu galibiyet bölgedeki Harezmşah tehdidini ortadan kaldırmış olsa da uzun vadede tıpkı emirlerin öldürülmesi gibi Selçuklu tarihi açısından stratejik bir hataya da sebebiyet vermişti. Yassıçemen'de alınan bu galibiyet sonrasında Selçuklular ile Moğollar arasında tampon vazifesi gören Harezmşahlar Devleti yıkıldı.

Savaş, Sultan Keykubad'dan ziyade Celaleddin Harezmşah'ın hırsı ve uzlaşmaz tutumundan kaynaklanmıştı. Bu savaş onun kariyerini sona erdirmesinin yanı sıra, her ne kadar Sultan Keykubad bazı diplomatik teşebbüsler ve imar faaliyetleri ile tedbir almaya gayret etmişse de, Selçuklular için de sonun başlangıcı oldu. Cengiz Han karşısında en katı mücadeleyi veren hükümdar olarak nam salmış Celâleddin Harezmşah bu yenilgi sonrasında güneye doğru ilerledi ancak Hakkâri civarında öldürüldü. Onun ölümü ile başsız kalan Harezm Türkmenleri Anadolu'ya gelerek Selçuklu ülkesinin demografik yapısını değiştirdiler. Kısa süre içerisinde ise Moğol akınları Selçuklu sınırına dayandı.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Sultan Keykubad, Moğolların Selçuklu topraklarına saldırma ihtimaline karşı bazı tedbirler almayı ihmal etmiyordu. Bir yandan ülkesindeki önemli şehirlerin kalelerini güçlendirirken bir yandan da nabız yoklamak amacıyla Cengiz Han'ın yerine Moğol tahtına çıkan Ögedey Han'a değerli hediyeler ve elçi göndermekten de geri kalmamıştı. Aslında bu konuda ilk adımı atan Ögedey olmuş, ezeli düşmanları Celâleddin Harezmşah'ın Yassıçe-

SULTANHANI
I. Alâeddin Keykubad zamanında, 1229 yılında yaptırılan kervansaray.

men Savaşı'nda Alâeddin Keykubad tarafından mağlup edildiğini öğrenince, onu hem tebrik hem de tehdit eden bir mektup göndermişti. Emine Uyumaz'ın belirttiğine göre, Ögedey mektubunda: "Adil Sultan Alâeddin Keykubad bilir ki, bizim hükümdarlıktaki ünümüzü cihan duymuştur. O tarafa gidip gelen yolcular senden hoşnutluk gösteriyor. Bunu duyuyor ve takdir ediyoruz. Bunun için de seni korumak ve kollamak istiyoruz. Böylece sen kendi ülkende gönül hoşluğu ile yaşayabilirsin. Ulu Tanrı bizi yüceltmiş ve yeryüzünü bizim soyumuza armağan etmiştir. Seni itaatimize davet ediyoruz. Şimdi de kendi halimizi bildirelim: Bizim buyruğumuzu dinlemeyenlerin, bizden ayrılanların yurtlarını çerilerimizle ele geçirir, onları öldürür, kadınları çocukları tutsak eder, mal ve davarlarını talan, mülklerini harap ederiz. Fakat onlara erişen bu kötülük bizden değildir" diyerek Sultan Keykubad'ı açık bir şekilde kendisine itaat etmeye davet etmişti. Kısacası, Ögedey Han, iki devlet arasında yapılacak bir anlaşmanın ancak Sultan Keykubad'ın kendisine tâbi olmasıyla mümkün olabileceğini söylemekteydi. Sultan, Ögedey Han'ın elçisine "bu teklifi kabul edeceğini" bildirdi. Ancak bu zaman kazanmaya yönelik bir taktikten başka bir şey değildi. Ufukta iki devlet arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğu aşikârdı. Sultan bundan sonra çok daha sıkı tedbirler alması ve ülkesinin ekonomik ve siyasi gücünün çok daha fazla artırılması gerektiğinin farkındaydı. Ancak peş peşe gelen siyasi hadiseler, Moğollar karşısındaki düşüncelerini hayata geçirmesini pek de mümkün kılmayacaktı.

Yassıçemen zaferi, Eyyubiler ile Selçukluların müşterek zaferiydi. Ancak bu galibiyet iki devleti birbirine yakınlaştırmak yerine daha da düşman hale getirmişti. Sultan Keykubad farklı dönemlerde Eyyubi ailesinden iki evlilik yapmak suretiyle bu devlet ile dostane ilişkiler kurma niyetini açık bir şekilde ortaya koymuştu. Ancak 1230 sonlarında Sultan Keykubad'ın yönettiği toprakların sınırları Eyyubiler'i tehdit eder hale gelmesi ve Sultan Keykubad'ın Eyyubi kontrolündeki Ahlat'ı imar ettirmesi iki devleti geri dönülemez bir yola soktu. Sultan Alâeddin Keykubad'ın günden güne yükselen kudretinden endişe eden Dımaşk Meliki el-Melikü'l-Eşref, Sultan'ın Ahlat'taki imar faaliyetlerini kendi hakimiyetine karşı bir hamle olarak değerlendirdi, Mardin ve Harput Artuklu beylerinin de desteğini alarak Selçuklular karşısında bir itti-

SELÇUKLU ÇİNİSİ
Kubadabad Sarayı kazısında çıkan sekiz köşeli yıldız çini, 13. yüzyıl.

fak oluşturdu. Daha önceden Selçuklulara tâbi olan Artuklular'ın taraf değiştirmesi sultanı hayli öfkelendirmişti. Birleşik Eyyubi kuvvetleri 1234 yılında Halep-Kayseri üzerinden Selçuklu topraklarına doğru ilerlediler. Bu sırada ağabeyi Mısır hükümdarı el Melikü'l-Kâmil'in de desteğini alan birlikler Harput önlerinde Selçuklular ile karşılaştılar. Savaşı kazanan Sultan Keykubad oldu. Eyyubiler yenilmekle kalmamış pek çok emir ve komutan da Selçuklular tarafından esir edilmişti. Sultan Alâeddin Keykubad, sayıları binden fazla olduğu ifade edilen bu emir ve komutanları kendisine ihanet ettikleri gerekçesiyle idam ettirdi. Harput, Siverek, Urfa, Harran ve Rakka Selçuklu hakimiyeti altına girdi.

1237 yılına gelindiğinde Sultan Alâeddin Keykubad, tüm emirleri ordularıyla birlikte davet etmiş ve muazzam bir ordu Kayseri'de toplanmıştı. Eyyubilerin Anadolu'daki varlığını tamamen sona erdirmeyi kafasına koymuştu. Sefere çıkarken büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan'da bırakmış, Eyyubi hanedanına mensup oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı ise yanında götürmüş ve veliaht tayin etmişti. Sultan ordusunun konakladığı yerde elçiler için bir ziyafet tertip etti. Ancak bu ziyafet hiç beklenmedik bir şekilde Sultan Keykubad'ın da sonu oldu. Ziyafet sırasında önüne konan bir av eti sultanı zehirledi ve bir gün bile geçmeden ölümüne neden oldu. Cenazesi Konya'ya getirilerek kendi adını taşıyan tepede ve yine kendi adını taşıyan caminin avlusunda yer alan Sultanlar türbesine defnedildi.

İslam kaynaklarının "Dünyanın Sultanı" olarak zikrettiği Sultan Keykubad'ın hüküm sürdüğü dönem Selçukluların en parlak devriydi. Zeki ve dirayetli bir kişilik olarak bilinen Sultan Keykubad'ın Beyşehir Gölü'nün kenarında yaptırdığı, eşsiz süslemeleri çinileri ile meşhur Kubadabad Sarayı tam anlamıyla bir ihtişam, zarafet, sanat ve mimari harikası olup, şöhreti Selçuklu sınırlarını aşan bir eserdi. İhtişam ve prestije büyük önem veren sultan bunun haricinde Alanya'da bir yazlık saray ile Kayseri'de Kubadiye Sarayı'nı inşa ettirmişti.

Anadolu'da yapılan ve günümüzde ayakta olan han ve kervansarayların büyük bir bölümü yine onun iktidarı zamanında inşa edildi. Konya-Aksaray ve Kayseri-Sivas arasında yer alan ve her ikisi de "Sultan Hanı" adıyla bilinen iki kervansaray, Alanya-Antalya yolu üzerindeki Şerefzâ hanı ve Konya ile Antalya arasındaki Alara Han onun yaptırdığı Sultan Keykubad'ın yaptır-

dığı kervansaraylardı. Bu yapılar Sultan'ın ticarete verdiği önemin somut bir ifadesiydi. Sultan, fetihlerini de büyük ölçüde bir plan çerçevesinde ve ticareti geliştirme hedefine uygun olarak gerçekleştirmişti.

Sultan Keykubad âlimleri koruyup kollayan, onlarla vakit geçirmekten büyük zevk alan, meclisinde ilmi tartışmalar dinlemekten hoşlanan bir hükümdardı. Şiire düşkün bir karakter olup, bazı rubailer de söylemişti. Mesela, Ömer Hayyam'a ait zannedilen "Ayıkken akıl üzerine dayanırım, sarhoş olunca akıl benden kaçar. Şarap iç çünkü sarhoşluk ve ayıklık arasındaki vakit, hayatın ta kendisidir" sözü ona aitti. Sultan Keykubad okumaya da meraklı bir şahsiyetti. Nizamülmülk'ün Siyasetnâme'si, İmam Muhammed Gazzâli'nin Kimya-yı Saadet'i ve Keykavus b. İskender'in Kâbusname'si onun okuduğu kitaplardan bazılarıydı.

Sultan'ın ölümüyle birlikte, sağlığında sezdiği ve bazı tedbirler aldığı Moğollar Selçuklu topraklarına hücum etmekte gecikmemişlerdi. Sultan hayatta olsaydı belki de Orta Asya bozkırlarının yenilmek bilmeyen ordusu ile Ortadoğu'nun en kudretli hükümdarı karşı karşıya gelecekti. Sultan'ın ölümünden sonra başa geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev babasının siyasi kariyerinin, azim ve cesaretinin hayli uzağında bir karaktere sahipti. Ülke hırslı devlet adamı Sadeddin Köpek'in zulmü altında ezilmiş, 1240 yılında Baba İlyas'ın başını çektiği isyanda Selçuklu ordusunun zafiyeti ortaya çıkmıştı. Bu durum Moğollar açısından kaçırılmayacak bir fırsattı. 1243 yılında Baycu Noyan idaresindeki Moğol ordusu Selçuklu sınırındaki Kösedağ'da göründüğünde, daha öncü kuvvetlerin yaptığı savaş sonucu belirlemişti. Moğol ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Sultan Keyhüsrev çareyi kaçmakta buldu ve bu savaşla birlikte Anadolu fiilen Moğol hâkimiyeti altına girdi. ■

19. YÜZYILDA KONYA
Garabed K. Solakian'ın fotoğrafında Alâeddin Camii (üstte). Moğol atlıların batıya doğru ilerleyişleri (altta).

TÜRKİSTAN'IN KARANLIK TARİHİ

EFENDİLER VE KÖLELER

Köle ticareti, Türkistan coğrafyasının da ayrılmaz bir parçasıydı. Türkistan'da köle ticaretinin can damarı, Türkmen bozkırlarından kopup gelen ve ustalıkla örgütlenen yağma seferleriydi.

YAZI MESUT KARAKULAK

İRANLI KÖLE
19. yüzyılda zincire vurulmuş İranlı bir kölenin tasviri. El Mundo En La Mano'da 1878'de yayımlandı.

İnsanlık tarihiyle yaşıt olan kölelik, özel mülkiyetin gelişimi ve toplum içindeki sosyal eşitsizliklerin dengesizleşmesi neticesinde yaygınlık gösterdi. Böylece toplum içinde iki sınıf ortaya çıktı. Köleleştirenler ve köleleşenler: Efendiler ve köleler. Toplumda oluşan bu ikili ayrışma, insan emeğine duyulan ihtiyaç artışına paralel olarak sürekli derinleşti. Nihayetinde yerkürenin iki tarafında da önemli bir köle nüfusu ortaya çıktı. Evrensel bir olgu olan kölelik her toplumda kendine has bir kullanım alanı buldu. Tarihin en başından beri pek çok medeniyet köle emeği üzerinden kendini inşa etti. Köle iş gücünün ekonomik bir birime dönüşmesiyle köle emeğinin alım ve satımı hem Doğu hem de Batı dünyasında yaygın bir ekonomik faaliyete dönüştü. Aslında köleleştirme birbiriyle bağlantılı pek çok aşamayı içeren kompleks bir süreç görünümündeydi. Savaşlar, yağmalar yahut kişisel talihsizlikler köle elde etmenin başlıca yollarıydı. İnsani bakımdan ne kadar sefalet örneği ise ekonomi bakış açısından oldukça kârlı bir yatırım alanı olan kölelik konsepti, Türkistan coğrafyasının da ayrılmaz bir parçasıydı.

Türkistan'daki kölelik düzeni, özellikle Rus esirlerin serbest bırakılması arayışları dışında ne içeriden ne de dışarıdan sorgulanmadı. Hive ve Buhara'da köle ekonomisi giderek güçlenirken, Rusya'nın Türkistan'a olan ilgisi de aynı oranda arttı. Rusya, bu coğrafyanın zenginlikleri ve stratejik önemine karşı giderek hırslandı; 1839'da Hive'yi işgal etmek isteyen Perovskiy'in seferi başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Ruslar bu hedeflerinden vazgeçmedi. Bölgedeki köleliği ve esir diplomasisini, kendi askeri müdahalelerine meşru bir gerekçe olarak kullanarak, dünya kamuoyunda kendilerini haklı gösterme çabasıyla hareket ettiler.

Böylece Rusya, diplomatik manevraların ötesine geçerek, Türkistan'ın içlerine doğru ilerleme kararı aldı. Hive ve Buhara'ya yönelik bu işgaller, yalnızca toprakları ele geçirmekle kalmadı; aynı zamanda kölelik sistemine yönelik yerel tepkilere de yol açtı. Ruslar, bu işgalin ardından köleliği kaldırarak "uygarlaştırma" iddiasında bulundular. 1873'te Hive ve Buhara'nın işgaliyle birlikte kölelik, Türkistan topraklarında tarihe karıştı; ancak bu, ardında, yalnızca tarih sayfalarında değil, insan vicdanında da derin izler bırakan hikâyeler bıraktı.

Türkistan'da köleliğin kaynağı

Türkistan'da köle ticaretinin can damarı, Türkmen bozkırlarından kopup gelen ve ustalıkla örgütlenen yağma seferleriydi. Bu seferler, Türkmenler için yalnızca bir geçim kaynağı değil, aynı zamanda toplumun ve kültürün ayrılmaz bir parçasıydı. Türkmenlerin hayatında yağmanın bu kadar köklü bir yer edinmesinin

HİVE KENTİNDE KÖLELER
Türkmenler tarafından Özbekistan'ın Hive kentinde öldürülen İranlı köleler. *The Illustrated London News* dergisinden bir çizim, 15 Kasım 1873.

nedeni, bu hareketlerin hem ekonomik bir zorunluluk hem de toplumsal bir prestij vesilesi olmasıydı. Her yağma, ganimetin yanı sıra yağmacıların toplum içinde kazandığı saygınlığı artırıyordu. Türkmen obalarında doğup büyüyen her çocuk, yetişkinliğe ulaşana dek bu hikâyelerle beslenir ve yağmacılığı saygı duyulan bir gelenek olarak benimserdi.

Yağma hareketleri, "alaman" adıyla anılan seferler ve bu seferleri düzenleyen "kaltaman" adlı gruplarla anılırdı. Bu grupların başında bulunan liderler, başarılı bir yağmanın sonunda kahraman ilan edilirken, başarısız bir dönüş ise dışlanma korkusuyla karşılanırdı. Zorlu bozkır koşullarında yağma, Türkmenler için yalnızca bir geçim kapısı değil; aynı zamanda bir onur mücadelesiydi. Yağmanın başarısı, Türkmen obalarında hikâyelere konu olur, toplumsal bir onur madalyası gibi kabul görürdü.

Hunlardan Osmanlı'ya kadar uzanan göçebe Türk kültüründe, yağma ve ganimet arayışı bir hayatta kalma stratejisi olarak kökleşmişti. Osmanlı'nın zayıf düştüğü dönemlerde Türkmenler, "Ferman padişahınsa, dağlar bizimdir" diyerek bu karakteristik özelliklerini gururla yaşatmışlardı. Yağmacılığın böylesine derin bir geleneğe dönüşmesi, bölgenin sosyal ve ekonomik yapısının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor; Türkmen bozkırları, yağma hikâyelerinin yankılandığı ve her seferde sayısız kaderin şekillendiği bir yaşam alanı sunuyordu. Bu, yalnızca bir geçim yolu değil, bozkır hayatının adeta bir imzasıydı.

Köleliğin kaynağı din miydi?

Türkmenlerin bozkır kültüründe yağma seferleri, yüzlerce yıl süregelen bir hayatta kalma sanatıydı; hem savaşçı bir kimlik ifadesi hem de zorlu coğrafyada ayakta kalmanın bir yoluydu. Bu seferler çoğunlukla korunmasız İran köylerine ve Şii topluluklara yönelik yapılıyor, dini ve ekonomik nedenlerle destekleniyordu. Türk tarihinin Hunlardan Osmanlı'ya uzanan çizgisinde yağmacılık, galip gelenin düşmana ait her şeye sahip olma hakkını tanıyan bir değerdi; zaferle elde edilen ganimet, Türkmen toplumunda onur ve gücün simgesi olarak kabul görüyordu. Türkmenler, coğrafi yakınlık ve lojistik kolaylıklar nedeniyle köle ediniminde Şii İran köylerini tercih ederken, fetvalarla köleleştirmeye dini bir meşruiyet kazandıklarına inanırlardı. Ancak bu inanç, asıl hedefin ekonomik çıkarlar olduğu gerçeğini gizlemiyordu: Türkmenlerin başlıca geçim kaynağı yağma ve köle ticaretiydi ve özellikle Şii köleler bölgedeki pazarların en çok aranan mallarından biriydi.

Vambery ve diğer seyyahlar, Türkmen yağmacılarının yalnızca Şiilere değil, Sünni Müslümanlara karşı da aynı acımasızlığı sergilediğini yazarak, yağmanın dini bir görevden çok, eko- ➤

RUS İŞGALİ
Hive Hanlığı'nı işgal etmek için Amuderya Nehri'ni geçen Rus birlikleri, 1873. Nikolai Karasin'in çizimi.

nomik bir zorunluluk olduğunu gözler önüne sermişlerdir. Türkmenler, tarih boyunca İran, Buhara ve Afganistan gibi yerlere düzenledikleri yağmalarla sadece dini farklılıkları değil, geniş sosyal ve ekonomik hedeflerini de gözettiler. Yağmanın temelinde Türkmenlerin çetin bozkır yaşamında hayatta kalmak için geliştirdiği bir strateji yatıyordu; dini söylemler bu faaliyeti meşrulaştırmanın etkili bir aracı haline gelmişti. Türkistan'da köle ticareti, bölgenin ekonomik döngüsünü sürdürürken, yağma seferleri bu çarkın en güçlü dişlisi olarak işlev gördü.

Vambery'nin gözlemlerinden biri, Türkmenlerin yağmacı kimliğinin ardındaki pragmatik yaklaşımı çarpıcı bir örnekle ortaya koyar. Türkmen bir lidere, "Nasıl olur da bir Sünni Müslüman'ı köleleştirirsiniz?" diye sorduğunda, aldığı yanıt hayli düşündürücüdür: "Yakup'un oğlu Yusuf bir peygamberdi fakat o bile satıldı." Bu söz, Türkmenlerin köle ticaretine bakış açısını bir nebze olsun anlamamızı sağlar.

Türkmenlerin Şii İranlılara karşı tavrını daha derinden anlayabilmek için başka seyyahların gözlemlerine de bakmak gerekir. Schuyler, Buhara'da bir köle pazarını gezerken tercümanı Muruk'un yardımıyla bir mollayla yaptığı konuşmada, Türkmenlerin Şii İranlıları nasıl gördüğüne dair güçlü bir izlenim edindi. Köle pazarında bir mollaya, "Şeriat kanunlarına göre bir Müslüman köleyi satmak nasıl caiz olabilir?" diye sorduğunda, molla şaşırtıcı bir açıklama yaptı: "O bir Müslüman değil, sadece İranlı bir kâfir. Bütün İranlılar kâfirdir ve imansızdırlar." Benzer bir ifade, bir başka seyyah Wolff'un notlarında da geçer. Wolff'a göre Türkmen yağmacılarından biri, "Eğer çapul yapmak günahsa bu günah bizim değil, her yıl bize fetva veren Buhara mollalarının günahıdır" diyerek kendilerini aklamaya çalışır.

Türkmenlerin bozkır kültüründe yağma ve köle ticareti, yalnızca mezhepsel bir çatışmanın ürünü değildi; aksine, ekonomik zorunluluklarla şekillenen, dini söylemlerle güçlendirilmiş bir hayat tarzıydı. Bu düzen, Türkistan'ın derinliklerinde yankılanan bir yaşam biçimi olarak, tarih sahnesinde iz bırakmaya devam etti.

Yağma seferleri: Aktörler, tanıklıklar, öyküler

Türkmenlerin gerçekleştirdiği yağma seferleri, tarih boyunca bozkır yaşamının ayrılmaz bir parçasıydı; bu seferler, yalnızca geçim arayışı değil, aynı zamanda bir prestij meselesiydi. Türkmenler, yağma için tüm hazırlıkları tamamlayıp serdarlarının komutuyla harekete geçerdi. Hedefler genellikle korunmasız İran köyleri ve kervanlardı; gece vakitlerinde ani baskınlarla harekete geçilirdi; çünkü insanların en savun-

Emile Bayard'ın çizgileriyle 19. yüzyılda Buhara kentinde bir kadın (solda).

masız olduğu zamanlar bu vakitlerdi.

İran içlerine yapılan baskınlarda Türkmenler, İranlı işbirlikçilerin desteğiyle hareket ederdi. Küçük gruplar Esterabad çevresine saldırırken, kalabalık gruplar Horasan'a yönelirdi. İleri keşif grupları, yağmanın daha kazançlı geçmesini sağlardı. Yağmanın sonunda ganimet ve köleler bölüşülür, en değerli payı yağmayı düzenleyen liderler alırdı. Vambery ve Muravyev gibi seyyahlar, Türkmenlerin stratejik ve organize hareket ettiğini gözlemlemişti. Yağma seferleri sırasında Türkmenler, köylere ani saldırılar düzenleyip hızla geri çekilirdi. Türkmenler, her sağlıklı bireyin köle pazarında kâr sağlayacağı için direnen sağlıklı insanları esir alırken, yaşlıları öldürmekten çekinmezdi. Köleler ve ganimetler, yerel pazarlar başta olmak üzere bölgenin ekonomisini besleyen önemli kaynaklardı.

Bu seferlerin dramatik sonuçları ise derin izler bırakıyordu. Tutsak edilen çocuklar, köyünden zorla kaçırılan kadınlar ve ailesinden koparılan gençler... Ahmet adında bir İranlı, su getirmek için çıktığı avluda Türkmenler tarafından kaçırılarak köle pazarında satılmıştı. Onu aramak için köy dışına çıkan amcası da onunla aynı kaderi paylaşmıştı. Nitekim hem Ahmet hem de amcası Buhara'da köle pazarında satılmışlardı. Bu gibi öyküler, Türkistan'ın köle ticaretine dair acı bir tabloyu gözler önüne seriyor.

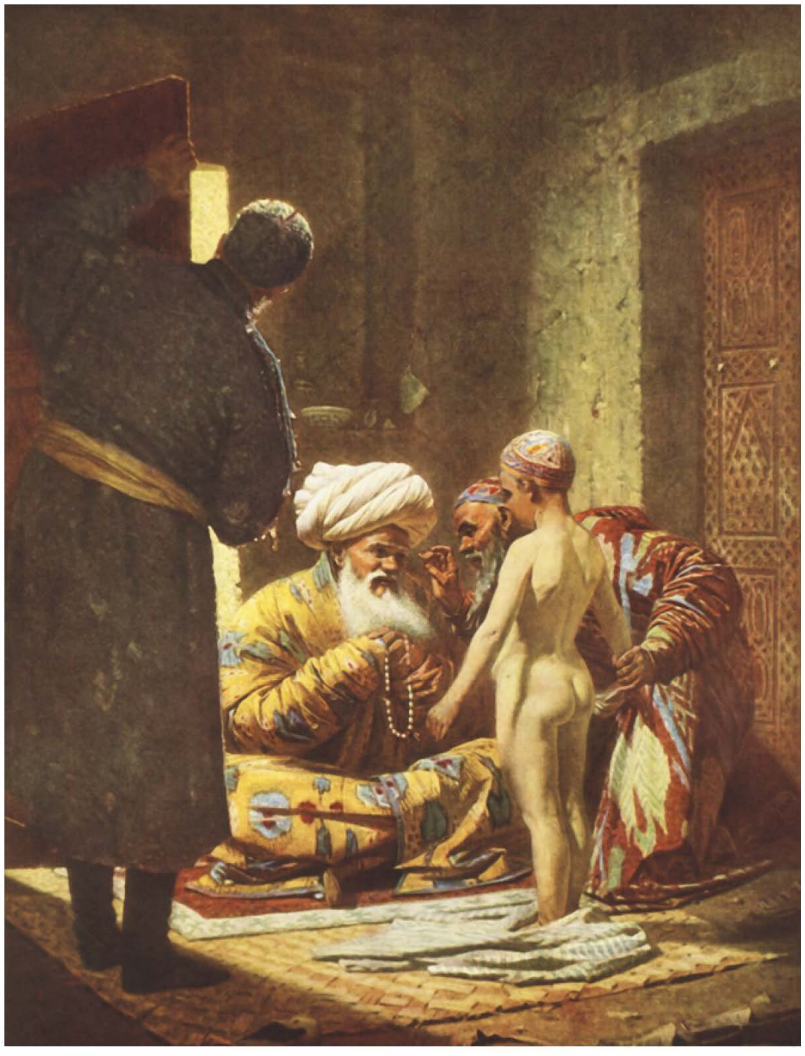

GENÇ KÖLE
Emile Pierre Metzmacher'in çiziminde İranlı bir köle.

Türkistan'da kadın köleler

Türkistan'da kadın kölelerin yaşamı, toplum içinde kazandıkları geçici statüler ve bu statülerin sürekli tehdit altında olmasıyla şekillenirdi. Köle kadınların toplumdaki yeri, onların sahipleriyle kurduğu ilişkilerle belirlenirken, çoğu zaman Batılı gözlemcilerin abartılı ve fantezi dolu anlatımlarına kurban giderdi. Gerçekte, bu kadınlar çoğunlukla köle edilmiş erkeklerle ya da ekonomik nedenlerle başlık parası veremeyen özgür erkeklerle evlendirilirdi. Evli olduklarında bile, köle kadınların hakları sınırlıydı; çocukları mirasta öncelik sahibi olmaz ve efendileri öldüğünde "kırnak" adıyla yeniden köle statüsüne dönebilirlerdi.

Türkistan toplumunda kölelik hukuku çerçevesinde kadın kölelerin, efendilerinden çocuk sahibi olduklarında "ümmü veled" statüsü ka-

KÖLE ÇOCUKLAR
Ünlü Rus savaş ressamı Vasili Vasilyeviç Vereşçagin'in *"Çocuk Köle Satışı"* tablosu.

zandıkları bilinse de bu statü, onların toplumda tam anlamıyla kabul görmesini sağlamazdı. Azat edilseler bile topluma entegrasyonları zor olur, çoğu zaman dışlanırlardı. Örneğin, Çiba adında bir Kalmuk kadın, efendisinden çocuk sahibi olmasına rağmen onun ölümünden sonra baskıya maruz kalmış, sonunda Rus sınırına sığınmak zorunda kalmıştı. Bu gibi örnekler, köle kadınların toplumsal kabul görmekte ne kadar zorlandıklarını gözler önüne seriyor.

Köle kadınların özgürleşme hikâyeleri, genellikle trajik bir sona varıyordu. 1800 yılında Rus sınırına sığınan bir Kalmuk kadın, yıllarca efendisi ve çocuklarıyla yaşamış ancak efendisinin ölümünden sonra toplumsal baskı ve şiddetle karşılaşmıştı. Hayatta kalan tek oğlunu satmak zorunda kalırken, kızıyla birlikte yeni bir efendiye teslim olmuş, burada da şiddet gördüğü için kaçmak zorunda kalmıştı.

Bu hikâyeler, Türkistan'da kadın kölelerin sürekli belirsizlik ve mücadeleyle dolu bir hayat sürdüğünü ve özgürleşmenin dahi çoğu zaman onların yaşam kalitesini yükseltmediğini gösteriyor. Kadın kölelerin, toplum içindeki konumlarının ne kadar kırılgan olduğu ve toplumsal yapıda bu kırılganlıkların nasıl sürdürüldüğü, Türkistan'daki kölelik kültürünün çarpıcı bir yanını ortaya koyuyor.

Şiddet ve kaçış hikâyeleri

Kölelik düzeninin karanlık taraflarından biri, şiddetin sürekli varlığı ve kölelerin çaresiz kaçış çabalarıydı. Efendilerinden sürekli şiddet gören köleler, çoğu zaman ani bir öfke yerine uzun vadeli bir kaçış planı yaparak özgürlüğe ulaşmaya çalışırdı. Özgürlük umudu bazen dışarıdan gelen yardımlarla beslenirken, çoğunlukla sadistçe cezalarla karşılık bulurdu. Kölelik düzeninde, efendinin köle üzerinde sınırsız bir tasarrufu vardı; ancak şiddet uygulamak hoş karşılanmasa da bu, kölelerin yaşamını cehenneme çevirmeye yetiyordu.

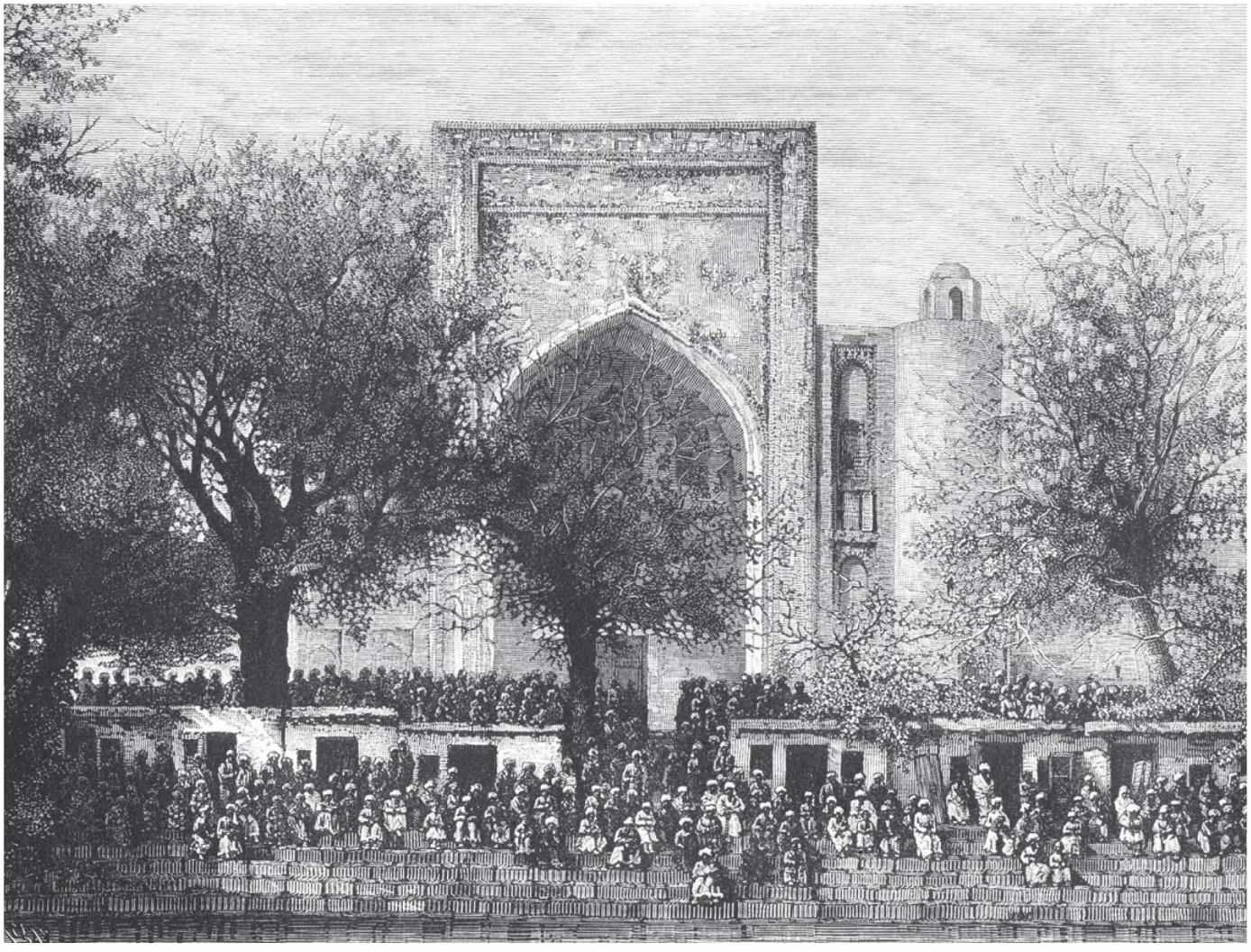
Türkistan'da kölelerin şikâyetlerini iletebilecekleri sınırlı bir mekanizma bulunmaktaydı. Bu tür başvurular, genellikle bölgedeki Kuşbeylerine yapılırdı. Kuşbeyleri, kölelerin sorunlarını dinleyip çözüm bulmaya çalışan bir tür "sessiz hiyerarşi" işlevi görürdü. Ancak bu süreçte kölelerin hak talebi, bürokraside sessizce engellenebilir veya ertelenebilirdi. Örneğin bir köle, azat edilme vaadi yerine sürekli eziyet gördüğünü belirttiği dilekçesinde, Kuşbeyi'nden yardım istemişti. Ne var ki kölelerin bu tür başvuruları, çoğunlukla toplumdaki hiyerarşik dengeler nedeniyle sınırlı bir etki yaratırdı.

Başka bir hikâyede ise annesi ve büyükannesiyle Türkmenler tarafından kaçırılıp satılan bir köle, büyükannesinin ufak bir hata nedeniyle acımasızca dövülerek öldürülüşünü anlatıyordu. Bu acı hikâyeler, köleliğin toplum içinde kabul görmesine rağmen bireyler üzerindeki derin izlerini açığa vuruyordu.

Gezginler de Türkistan'da kölelerin maruz kaldığı korkunç şiddeti anlatıyordu. Örneğin Meyendorf, kaçtığı için kulakları kesilen, cildi çivilerle delinen, kollarına kaynar yağ dökülen kölelerle karşılaştığını söylerken, Muravyev de kölelerin kulaklarından kapılara çivilendiği veya aç bırakıldığı örnekleri aktarıyordu. Başka bir gezgin olan O'Donovan, fidye almak için kaçırılan bir kölenin, soğuk gecelerde dışarıda bırakılarak kızgın kömürlerle işkence gördüğünü kaydetmişti.

Sadece köleler değil, yağmalarda yakalanan Türkmenler de büyük acılar çekiyordu. İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın esir ettiği Türkmenler daracık hücrelerde açlıktan ölüme terk edilmişti. Bazı Türkmenlerin derileri yüzülüp samanla dolduruluyor, diğerleri halk önünde teşhir edilerek kurşuna diziliyordu. Şiddetin boyutu öylesine vahimdi ki, ölüm bu tutsaklar için bir kurtuluş gibi görülüyordu.

Tüm bu acımasız cezalar, kölelerin özgürlük umudunu her daim kırmayı amaçlıyordu. Yağmacılık, Türkmenler için bir zorunluluk olarak görülse de esaret hayatlarında diğer kölelerden daha fazla eziyete maruz kalmaları, yağma geleneği ve köle pazarlarında düşük ekonomik değer taşımalarından kaynaklanıyordu. Bu nedenle, kölelik düzeni sadece ekonomik bir çıkar

19. YÜZYILDA BUHARA
Armand Kohl'ün çizimiyle Özbekistan'ın Buhara kentinde cami önünde toplananlar, 1895.

değil, aynı zamanda insanlık dışı bir baskı ve zalimlik sistemiydi.

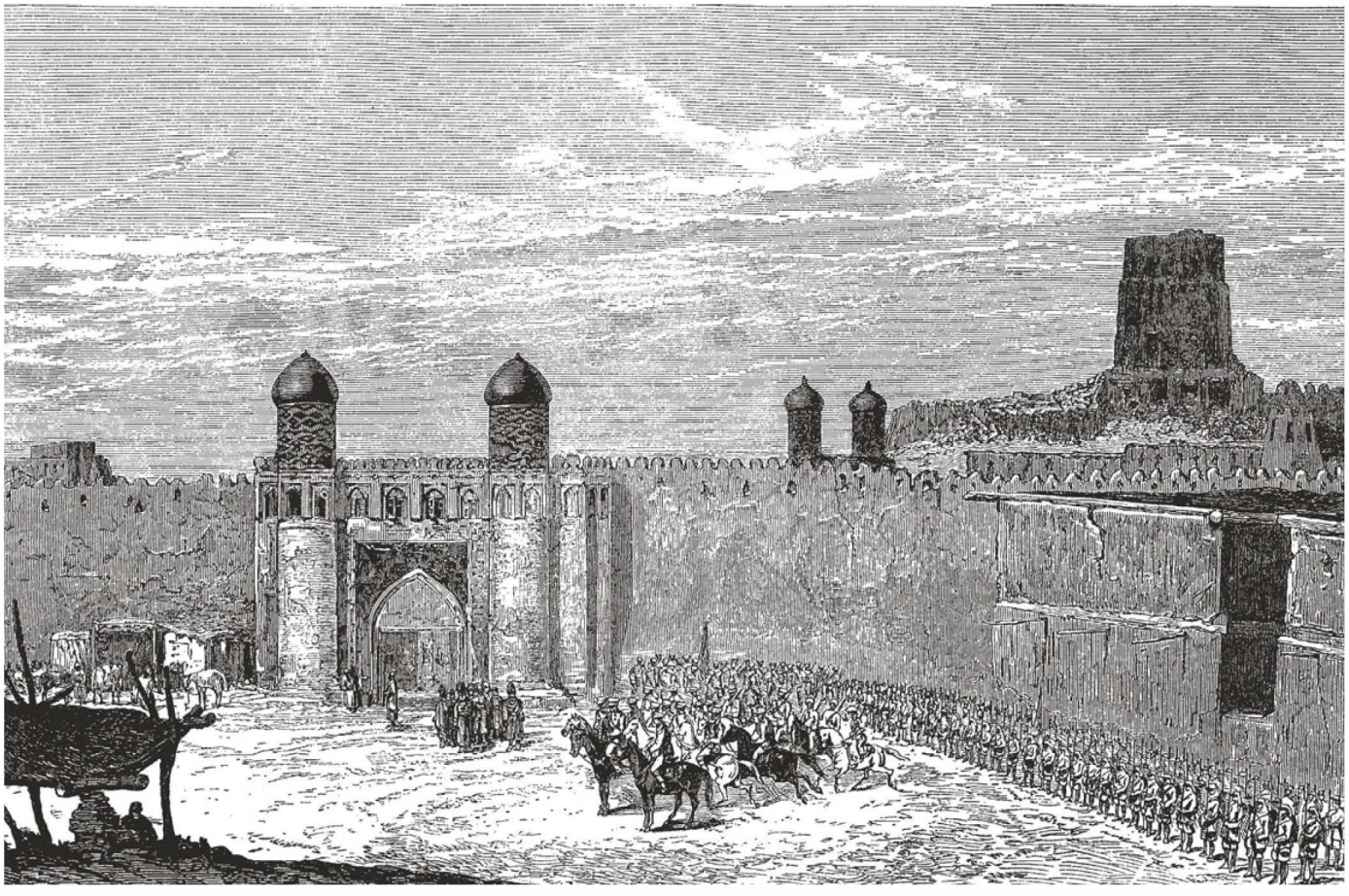
Türkistan'da köle azat hikâyeleri

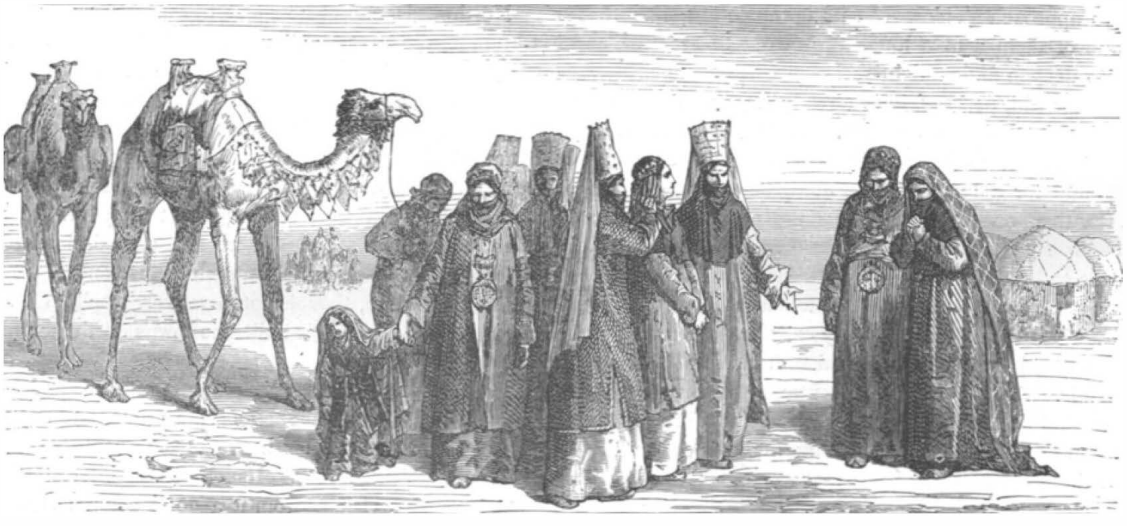
Türkistan'da kölelerin özgürlük hikâyeleri, kölelik sisteminin karmaşıklığını ve Müslüman toplumların köle azat etme geleneklerini gözler önüne serer. İslam hukuku, kölelerin özgürleştirilmesini destekleyen hükümler sunar; ancak bu, her zaman köleler için gerçek bir özgürlük anlamına gelmezdi. Bir kölenin özgürlüğe ulaşması teoride mümkün olsa da pratikte çok zorlayıcıydı. Çoğu köle, azat edilse bile açlık ve barınma gibi temel sorunlarla karşı karşıya kaldığından, yeniden eski efendisinin korumasına ihtiyaç duyuyordu.

Türkistan'daki köle azat etme yöntemleri oldukça çeşitlilik gösteriyordu. Örneğin "ümmü veled" adı verilen yöntemde, köle kadının efendisinden çocuğu olduğunda tam olarak özgür olmasa da satılamaz hale gelirdi ve sahibi öldüğünde serbest kalırdı. Başka bir yaygın yöntem ise "mükâtebe" adı verilen sözleşmeyle özgürlüğün bedelini ödeme koşuluydu. Bu tür köleler, bedelini ödediklerinde yarı özgür sayılırdı. Azatlık, bazen dini nedenlere dayanır, yani "Allah rızası için" köle azat edilirdi. Özellikle 19. yüzyılda, bu tür azat hikâyeleri arttı; Buhara Emirliği gibi yönetimlerin kölelerin serbest bırakılması yönündeki emirleriyle daha fazla köle özgür bırakıldı.

Yine de kölelerin özgürlüğü her zaman güvence altında değildi. Nekkadam adında bir köle, küçük yaşta annesiyle birlikte kaçırıldıktan sonra azat edilmeye söz verilmişti. Ancak sahibi sözünde durmadı, hatta ailesinin kendilerini kurtarma çabalarını engelledi. Nitekim birçok köle, azat edilmiş olsa bile geçim sıkıntıları nedeniyle eski efendisine dönmek zorunda kalıyordu. Bu durum, azat edilmenin gerçek anlamda bir özgürlüğe dönüşmediğini, toplumsal dışlanma ve yoksulluk gibi nedenlerle kölelerin yeniden bağımlı hale geldiğini gösteriyordu.

Rus işgaliyle birlikte, köle ticaretini sona erdirme çabaları hız kazandı ve 1873'te resmi olarak kölelik yasaklandı. Ancak kölelik uygulaması gizlice devam etti. Arşivlerdeki belgeler, bazı kölelerin özgürlüğe kavuştuktan sonra bile vesika alamadıkları için hareket özgürlüğünden mahrum kaldığını ve bunun için yetkililere şikayette bulunduklarını gösteriyor. Türkistan'da kölelik yasal olarak sona erdirilmiş olsa da kölelikten özgürlüğe geçişin oldukça sancılı bir ➤

19. YÜZYIL
29 Mayıs 1873'te Hive'nin ele geçirilişi (üstte). H.W. Bates'in *"Illustrated Travels"* kitabından Buharalı kadınlar (sağda).

süreç olduğu, kölelerin hâlâ zorluklarla dolu bir mücadele vermek zorunda kaldıkları bir gerçek olarak karşımıza çıkıyor.

Bu hikâyeler, Türkistan'da kölelerin statüsünün ne kadar kırılgan olduğunu, azat edilmelerine rağmen topluma tam anlamıyla dahil olamadıklarını ve gerçek bir özgürlükten uzak kaldıklarını açıkça ortaya koyuyor.

Türkistan'da kölelik ve Rus entrikaları

19. yüzyılın sonlarına kadar Türkistan'da kölelik, toplumun tüm yapısına nüfuz etmiş karmaşık bir yapıydı. Köleler, çoğu zaman zanaatkâr, asker, tarım işçisi veya ev hizmetlerinde çalışan bireyler olarak toplumsal hayata dahil edilseler de özgür bireylerle eşit haklara sahip değillerdi. Toplumla bütünleşmeleri kimi zaman mümkün görünse de sosyal statüleri kırılgandı; özgürlükleri her an ellerinden alınabilecek bir imkân olarak kalıyordu. Batılı gezginler ve gözlemciler, bölgedeki kölelik hakkında oldukça fantastik ve önyargılı izlenimler sunarak, Türkistan'daki kölelik düzenini olduğundan daha dramatik veya

BUHARA GRAVÜRÜ
Parboni'nin çizgileriyle 19. yüzyılda Özbekistan'ın Buhara kenti.

egzotik bir dille anlattı. Bu anlatılar, kölelerin toplumsal konumunu tüm gerçekliğiyle yansıtmak yerine, onların sürekli istismara maruz kaldığını öne sürdü. Ancak resmi kaynaklar, kölelerin büyük bir kısmının toplumla uyum sağladığını ve özgürlüklerini kazandıklarında bile aynı çevrede yaşamaya devam ettiklerini gösteriyordu.

Türkistan'da köleliğin karmaşık yapısının bir diğer boyutu da Türkmenlerin rolüydü. Türkmenler, Batılı gözlemciler tarafından köleliğin ana kaynağı olarak gösterilse de aslında Türkmenler, sert ekonomik koşullar ve yerel elitlerin baskıları yüzünden yağma yapmak zorunda kalmışlardı. Toprakları ve hayvanları sürekli olarak gasp edilen Türkmenler için yağma, hayatta kalma stratejisi haline geldi. Yüzyıllardır süregelen bu yağmacılık geleneği, onları köle ticaretine dahil etmiş olsa da asıl kazançlı çıkanlar bölgenin yerel elitleriydi. Türkmenler, köle ticaretinden büyük kazanç sağlamazken, köle ticaretini elinde tutan yerel yöneticiler ve hanlar zenginliklerine zenginlik kattılar.

Rus Çarlığı, Türkistan'a yönelik işgali sırasında köleliği sonlandırma iddiasını bir strateji olarak kullandı. 19. yüzyıl boyunca, Rus diplomatları ve askeri görevlileri, bölgede esir olarak tutulan Rusların özgürleştirilmesi bahanesiyle Türkistan'ın iç dinamiklerini çözmeye çalıştı. Ancak kölelik, Rusya'nın Türkistan'ı işgaline meşru bir gerekçe olarak sunulsa da gerçekte, bu işgalin asıl amacı stratejik yayılmacılıktı. Ruslar, köleliğin kaldırılmasını dünyaya duyurduklarında, köleliğin tamamen sonlandığı izlenimini verdiler; ancak arşivler, 1873'te resmi olarak kaldırılmış olmasına rağmen köle ticaretinin gayriresmi olarak sürdüğünü ortaya koyuyor. Bu durum, Rusların köleliği ortadan kaldırmak gibi bir amacı olmadığını, kölelik konusunu sadece bölge üzerinde baskı kurmak için kullandığını gösteriyor.

Rus işgali sonrası kölelerin özgürleştirilmesi de kölelerin kendi mücadeleleri sonucu gerçekleşti. İşgalci güçler, yerel halkın isyanlarını ve kölelerin özgürlük taleplerini şiddetle bastırdı. Ancak Rus yönetimi köleliğin tamamen kalkmasına yönelik sistemli bir adım atmadı. Rus yönetiminin kölelere bakış açısını Kaufman'ın Buhara'da köle isyanlarını bastırmak için uyguladığı sert yöntemlerde görmek mümkün. Neticede, Rus Çarlığı'nın Türkistan'daki köleliği kaldırma vaadi, kendi işgalini haklı çıkarmak için başvurduğu politik bir araçtan ibaretti. Köleliği sona erdirdiklerini iddia eden Rusya, gerçekte köleliği sonlandırmayı amaçlamamış, bu olguyu dünya kamuoyunu ikna etmek için kullanmıştı.

Sonuç olarak, Türkistan'da kölelik, sadece bir toplumsal yapı değil, Rus Çarlığı'nın genişleme politikalarının temel unsurlarından biri olarak tarih sahnesinde yer aldı. Rusların bu politikası, köleliği tamamen sona erdirmekten ziyade, bölgedeki hâkimiyetlerini haklı gösteren bir propaganda unsuru olarak işlev gördü. ■

Prag'daki Charles (Karl) Köprüsü,
26 Ekim 1989.
FOTOĞRAF: ALEXIS DUCLOS

RUDOLF'UN SİMYASI, KAFKA'NIN HAYALETİ

PUSSUZ BİR PRAG PORTRESİ

PRAG BENİM İÇİN BABAMA KAVUŞMAKTI... O ÇOK SEVDİĞİM, FENA HALDE ÖZLEDİĞİM BABAMA SARILMAKTI. ZİRA TAYİNİNİN ORAYA ÇIKTIĞI YILLARDA PRAG, ÇEKOSLOVAKYA'NIN BAŞKENTİYDİ VE SOVYET PERDESİNİN ARDINDA ADETA KADERİNE TERK EDİLMİŞTİ. KAPALI ÜLKEDE BİZİM GİDEBİLECEĞİMİZ BİR OKUL YOKTU. DOLAYISIYLA BABAMIN ELÇİLİĞİ BOYUNCA BİZLER ANKARA-PRAG ARASINDA MEKİK DOKUDUK.

YAZI PELİN BATU

OPPELT EVİ
Franz Kafka ve kız kardeşi Otlla, Prag'daki Oppelt Evi'nin önünde.

1920'li yıllarda Prag'da küçük evlerle dolu Altın Yol veya Zlata Sokağı (üstte). Kafka Müzesi (altta).

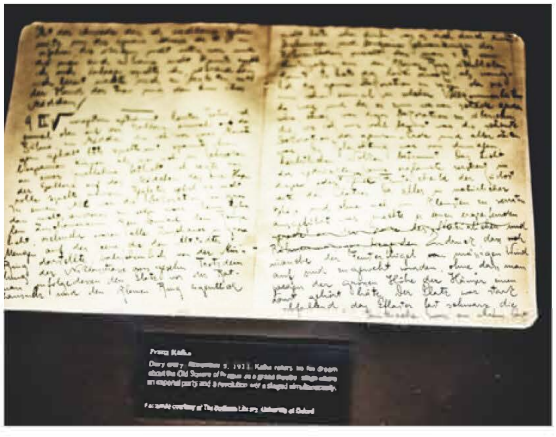
O yıllardaki Prag'dan aklımda ıssız, karlı sokaklar, kurşun gibi akan Vltava Nehri, buz gibi olsa da yemekten kendimizi alamadığımız mis gibi süt kokan zymbirzlina ya da dondurması, şapkacılar ve nota satan kim bilir kaç asırlık dükkânlar ve Kafka idi. 11-12 yaşındaydım ve her köşeyi döndüğünüzde Kafka karşımıza çıkacak bir kahramana dönüşmüştü. Prag ise Kafka labirentinin ta kendisiydi.

Onca yıl sonra Prag'a dönünce, "benim" şehrimi bulamıyorum elbet. Belki bu kadar yıl boyunca geri dönmememin nedeni de bu korkuydu; yıllar boyunca soğukluğu ve opaklığıyla bana ilham vermiş olan şehri zihnimde tuttuğum şekilde kalmasını istiyordum. Ama eşyanın doğası, Heraklitik değişim felsefesine karşı koyulmuyor. Çocukluğumda bana esrarengiz gelen, karanlık çıkmazları olan, Çeklerin meşhur gölge tiyatrosu laterna magica'nın gölgeleriyle örülmüş bir şehir artık yok. Ya da varsa bile yüzeyde değil. Yine de burası herhangi bir Avrupa kenti olamayacak kadar zengin ve farklı. Bir de itiraf etmeliyim, kafamdaki o melankolik, yalnız şehir güzeldi belki ama o günlerde halkının ne kadar bedbaht olduğunu görmezlikten gelemiyorduk. Bir restorandaki garsonun bardak getirmeyi bile külfet olarak gördüğü ve önünüze atarcasına koyduğu yerden cıvıl cıvıl, hayat dolu bir şehre evrilmesi sevindirici. İnsanlar çok daha mutlu görünüyor. Parklar oyun oynayan çocuklarla dolu. Sosyalist sistemde ekstra bir şirinlik yapmanıza gerek yoktu, aldığınız maaş belliydi. Bugün dünyanın çoğu metropolünde olduğu gibi bir yerde şarap söylediğinizde size içindeki tereyağı ya da vişne aromasından dem vurup şişeyi size satmaya çalışıyorlar. Her şeyin aynılaştığı, paranın konuştuğu bir dünyada yaşamak elbette rahatsız ediyor. Beri taraftan her yer birbirine benzese de farklılıkları bulmak, bir nevi tarihi bir hazine avına çıkmak da bizim elimizde. Bir şehrin geçmişini bilmek o açıdan çok güzel. Bir binanın önünde durduğunuzda alelade bir turist orada peydahlanmış herhangi bir fast-food dükkânı görür. Ama siz orada yüzyıllar önce bir imparatorun tuhaf deneylerini yaptığı bir mahzen olduğunu bilirseniz, her şeyin rengi değişir. Şehir sizinle farklı bir dilde konuşmaya başlar. Bilerek gezmenin güzelliği de budur zaten.

Şimdi gelin sizlere benim Prag'ımdaki kahra-

Franz Kafka Müzesi, 2005 yılında açıldı (üstte). Yazarın günlüğünün giriş sayfası (altta).

manları tanıtayım. Başrolü elbette Kafka'ya vereceğim; çünkü o, çocukluğum boyunca benimdi, beni ben yapanlardandı. Belki o yüzden doktora tezimin ilk bölümü de Gregor Samsa'nın Metamorfozuna adanmıştır. Yıllar önce Kafka'nın Prag'ını keşfetmek için sarayın altında yer alan "Golden Lane" ya da Altın Yol'a geldiğimi hatırlıyorum. Dar sokaktaki rengârenk minyatür evlerden 22 Numara'da Franz Kafka, kız kardeşinin evinde yaşamış, belki de hayatının en mutlu ve verimli günlerini burada geçirmişti. Vakti zamanında burası, birazdan bahsedeceğim dünyanın gördüğü en tuhaf hükümdarlarından II. Rudolf'un simyacılarının oturduğu bölümmüş. Daha sonra burası sarayın altın ustaları ve sarraflarının ikamet ettiği yer olduğu için adı altına bulanmış. Tabii Kafka'nın zamanında burası mütevazı, kendi halinde bir sokakmış. Ben orada yürüdüğümde gotik katedralin altında iyice küçülmüş, Grimm masalları için ideal bir set olarak kurulmuş, mücevher gibi bir yerdi. Tabii benim yaşadığım yıllarda Prag turist mıknatısına dönüşmediği için bu sokakta rahatça geziniyorduk. Geçenlerde gittiğimdeyse korkunç bir sahne ile karşılaştım; korkunç derken vahşi kapitalizmin her şeyi paraya çevirmesinden bahsediyorum. Günümüzde sokağı kapatmışlar ve girişi paralı yapmışlar. Hadi, sokağı bu şekilde koruyorlar diyelim; ama girişin önünde uzun kuyruklar, ardında da görebildiğim kadarıyla balık istifi bir güruh, evlerin önünde fotoğraf çekmeye kalkıyordu. Prag'a kadar gelmişken sıraya girip bu şirin evlerin önünde bir selfie çektireyim diyeniniz vardır; buyurunuz. Şahsen o masalsı, çocuksu sokağı hafızamdaki haliyle korumak için girmemeyi tercih ediyorum.

Neyse ki Kafka'nın izinde Prag'ı keşfe çıkarsanız kendinizi pek çok adreste bulursunuz. Ben sizi şimdi Kafka Müzesi'ne götüreceğim. İtiraf etmeliyim ki müze benim için bir hayal kırıklığıydı. Ama Kafka'yı anlamak, "kadınlarını" tanımak, baskıcı babası ve sessiz annesinin fotoğraflarını, belli yazıların fotokopilerini görmek istiyorsanız elbet hiçbir Kafka meftununa gitmeyin demem. Kafka kısa ve hastalıklı hayatı boyunca çok yazmış, dünyanın en sıkıcı işinde çalıştığını düşündüğü için (sigortacılık) işinden kendine kalan her anı okuyarak ve yazarak değerlendirmeye çalışmıştı. Bazen iş günleri 8'den 6'ya kadar ofiste çalışıyor, aradaki boşluklarda ➤

KAFKA MÜZESİ'NDE
Milena Jesenská, Praglı aristokrat bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi. Kafka ile ilişkisi, yazarın hikâyelerini Çekçeye çevirdiği dönemde başladı.

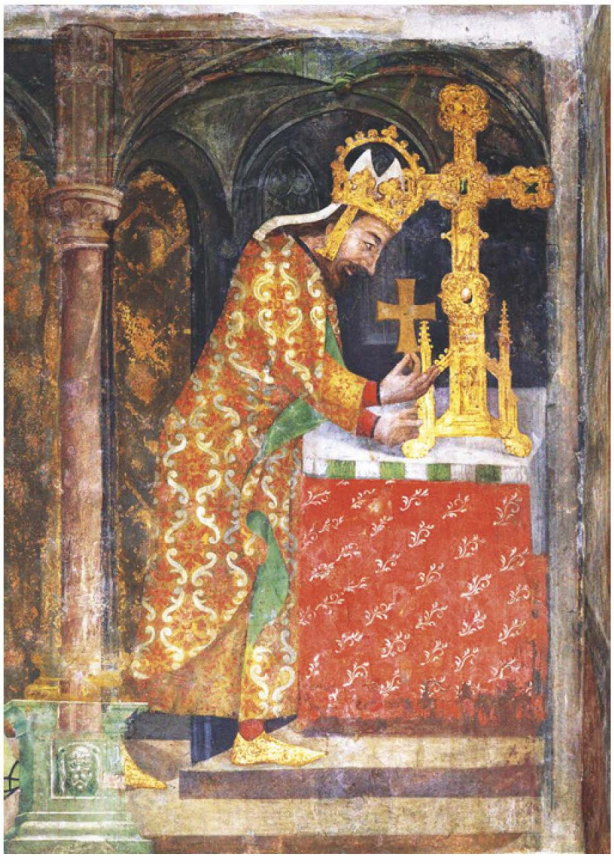
KINSKY SARAYI ÖNÜNDE
Franz Kafka, 1896-1906 yılları arasında babasının dükkânının bulunduğu Prag'ın eski şehir meydanında poz veriyor (üstte).

eskizler ve notlar alıyordu. Bu notlarından birinde, "İşim tahammül edilmez çünkü hayattaki tek çağrım olan edebiyatı yapmamı engelliyor. Ben edebiyattan başka bir şey değilim ve başka bir şey de olmak istemiyorum" yazmıştı. Aslında sanıldığı gibi cılız ve zayıf değildi, bayağı atletik olduğu söylenir. Ama 40 yıllık hayatında babası tarafından hep ezildiği için çeşitli komplekslere sahipti; belki bu yüzden de yazdıklarının yüzde doksanını yaktı. Diğerlerini de ölmeden önce en yakın arkadaşlarından Max Brod'a imha etsin diye teslim etti. Biz bugün Kafka okuyorsak arkadaşının onun büyüklüğünü anlayıp 20. yüzyılın "Kafka Çağı" olarak nitelendirileceğini öngörüp eserlerini korumasına borçluyuz. Belki vasiyetini gerçekleştirmediği için arkadaşına ihanet etmiş oldu ama iyi ki de etti. Kafka yaşamı boyunca bir iki tane kısa hikâye yayımlananın ötesine geçememişti. 1960'lardan itibaren çeşitli yazarların ve akademisyenlerin Kafka'yı keşfetmesi sayesinde herkesin bildiği bir yazara dönüştü. Bugün pek çoğumuz Kafka'yı okumadıysak bile adını duymuşuzdur. Kafkaesk bir diyarda yaşadığımız için o deyimi sıkça kullanır olmuşuzdur; fakat çocuğumuz çağdaşı Meyrink'i tanımıyoruzdur. Oysa Kafka gölgelerle takılırken; o, kendi zamanının en nam salmış yazarlarından biriydi. En ünlü eseri "*Golem*" Yuhudi Mahallesi'ndeki Rabbi Bezalel adlı hahamın çamurdan yonttuğu bir tür canavarın hikâyesidir. Romanda golemin alnına "emet" yani "gerçek" kelimesi kazınmış. Haham "e" harfini silince geriye kalan kelam "met", "ölüm" anlamına geliyor ve golem hareketsizleşiyor. Bu folklorik masalı modern bir şekilde işlemiş olan Meyrink daha pek çok kitap yazmış ama artık esamesi okunmuyor. Tarihe neyin kalıp neyin kalmayacağını kestirmek gerçekten zor. Günümüzün popüler yazarlarına baktığımızda, acaba 100 yıl sonra kalacaklar mı diye sormak gerek ki 100 yıl tarihte dün demek.

Yahudi Mahallesi'ne dönecek olursak, Kafka gettoda dünyaya geldi ama dinle hiçbir ilgisi yoktu. Sadece senede dört defa, o da önemli bayramlarda babasıyla birlikte temple'a giderdi. Ama yaşadığı toplumda öteki miydi? Evet. Çok genç yaşta tüberkülozdan öldüğü için holocaust'u göremedi fakat üç kız kardeşi Gabriele (Elli), Valerie (Valli) ve Ottilie (Ottla) hepsi soykırımda öldürüldü. Belki Yahudiliğini içselleştirmemişti ama Yahudi tiyatrosunu keşfettikten sonra genlerin-

Prag'ın en güzel yapıları, 14. yüzyılda IV. Charles döneminde inşa edilmiş ve muhteşem bir vaziyette korunabilmiştir.

IV. CHARLES
Kutsal Haç'ın bir parçasını kutsal emanet sandığına yerleştiriyor, 16. yüzyıl.

den gelen kültürel mirasına çok daha yakınlaşmıştı. Kadınlarla ilişkisine gelince, belki bilmemek daha iyidir diyebileceğimiz konular bunlar. Felice Bauer ile ilgili yazdıkları ve kızcağıza yaptıklarını bir tarafa koyalım, Milena'ya mektuplarından yola çıkarak ne kadar harika bir adam olduğuyla kalalım! Belki de sadece iki kez görüşüp birbirlerine sürekli yazdıkları için ilişkileri kirlenmemiş ve böyle güzel kalabilmiş diyebiliriz. Yahudi olmayan Milena, şehirlerini Naziler işgal ettikten sonra direnişe katılıyor, evinde Yahudileri sakladığı ortaya çıkınca yakalanıp Nazi esir kampına gönderiliyor ama savaştan sağ çıkıyor. Önceleri komünist olan Milena, Stalinizm'deki değişimini görünce oradan da uzuyor. Uzun lafın kısası, son derece cesur ve empatik bir kadın. Belki o yüzden Kafka sonunun yakın olduğunu görünce günlüklerini ona teslim ediyor ve biz bugün Kafka'nın iç dünyasını bu sayede okuyoruz.

Şimdi Kafka'nın kâbusumsu Prag'ından çıkıp eğlenceli Ortaçağlara gitmeye ne dersiniz!? Bana göre Prag'ın en güzel yapıları 14. yüzyılda IV. Charles döneminde inşa edilmiş ve muhteşem bir vaziyette de korunabilmiştir. Şunu da belirteyim, bu heybetli eserlerin korunmuş olması şans eseri değil, daha sonraları tanklarını pembeye boyayıp şehre zarar gelmesin diye teslim eden zihniyetten anlayacağımız üzere, şehirlerinin tarihi eserlerine sahip çıkmak yüzyıllar boyunca gelişmiş bir refleks onlarda. Muhafaza etmeyi bilenler bugün dünyanın en güzel şehirlerine sahip olmanın yanı sıra turizmden en çok nemalanlar da. Ortaçağlara fazlasıyla içli dışlı biri olarak şimdi sizlere 13-16 yüzyıllar arasındaki Prag'da her şeyin güllük gülistanlık olduğunu söyleyemeyeceğim. Avrupa'nın çoğu yerinde patlak veren Katolik kilisesi ve Protestanlar arasındaki kavga tabii ki burada da kopmuş. Ondan 100 yıl sonra yaşamış olan Luther'in en büyük ilham kaynaklarından biri olan Jan Hus (1370-1415) buralı. "Indulgence" denilen günahlarınızdan kurtulmak ve kilisenin hoşgörüsünü kazanmak için verilen paranın kabul edilemez olduğunu, günahların parayla silinemeyeceğini söyleyen Hus, Papa tarafından aforoz ediliyor. Sonra kılına dokunulmayacağına dair garanti verilip Constance'ta kilise babalarının karşına mahkemeye çıkartılıyor. Sözlerini geri alması istenince kabul etmiyor ve tahmin edin ne oluyor? Jan Hus kazığa bağlanıp bir cadı ➤

II. Rudolf, sanatçı, bilim insanı, müneccim ve simyacıları Prag'daki sarayına davet etti.

WALLENSTEIN SARAYI 15. yüzyılda inşa edilen saray günümüzde Çekya Senatosu'na ev sahipliği yapıyor. Sarayın bahçesinde bulunan heykellerden biri (üstte). İmparator II. Rudolf'un portresi (üstte, sağda).

gibi canlı canlı yakılıyor. Cadı demişken, 14-18. yüzyıllar arasında Avrupa'yı kasıp kavuran cadı avları bu bölgeyi çok da etkilemedi. Özellikle Almanya gibi yerlerde gerçekleşen katliamlarda kimine göre 40 bin, kimine göre 200 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan cadı avları burada yüzlü hanelerde kaldı. Bugün cadı avları değil ama eski güzel Slav paganizm günlerine gönderme yapan "cadı yakma" festivallerine gidebiliyorsunuz. Şayet Prag'a yolunuz 30 Nisan'da düşerse Walpurgis gecesine uğrayıp "kış cadılarının" yakıldığı bahara merhaba diyebilirsiniz. Bizdeki Hıdrellez gibi ateşin üzerinden atlamak değil, etrafında raks ederek kötü ruhları def ediyorsunuz.

Şimdi gelelim en sevdiğim karakterlerden biri olan II. Rudolf'a. Aslında belki adamın pek sevilecek bir tarafı yok, öyle harika bir imparator falan değil, bizim III. Murad gibi sarayından pek çıktığı da yok. Benim ilgimi çekmesinin nedeni Habsburg başkentini Prag'a taşıdıktan sonra tıpkı Medicilerin 100 yıl evvel yaptığı gibi Prag'a zamanın en kıymetli sanatçılarını, bilim insanlarını, müneccimlerini ve simyacılarını davet edip sarayını bir tür araştırma merkezine dönüştürmesi. Bunun sonucunda gelmiş geçmiş en iyi sanat koleksiyonlarının bir araya getirilmesinin ötesinde bir de egzotik hayvanlar, taşlar, türlü türlü acayip mahlukatın da saraya doldurulmasıdır. II. Rudolf (1552-1612) pek ortalıkta görünmeyen, devlet işlerine karışmayan bir kraldı. Buna mukabil konu sanat ya da astrofizik olunca heyecanlanıyordu. Archimboldo onun Vertumnus olarak portresini yaptı. Dürer ve Bruegel'in patronlarından biriydi. Saatlerce tabloların önünde oturup onları izlediği yazılmıştır. Sanatçı hamiliği o denli önemlidir ki sanat tarihinde onun sevdiği tarzda eserlere "Rudolfine" denilmesinden anlaşılır. Bir diğer tutkusunun kozmoloji olduğunu Tycho Brahe ve Kepler gibi astronomların patronu olmasından anlıyoruz. Kepler, aydınlanma çağının önünü açan, gezegenlerin hareketlerini inceleyip dünyanın değil güneşin merkezde olduğunu beyan eden en önemli eserini Rudolf için kaleme almıştı. Şair Elizabeth Jane de onun sarayında ikamet edenler arasındaydı. Rudolf'un sarayı aynı zamanda tarihin en geniş "cabinet of curiosities" yani tuhaf objelerin toplandığı koleksiyonlara da sahipti. Sarayın kuzey kanadında çok sevdiği aslan ve kaplanlar dolanıyor, şayet birini parçalarlarsa o

RUDOLF KOLEKSİYONU İmparatorun bilimsel objeleri Prag'ın Doğa Bilimleri Müzesi'nde yer alıyor (en üstte). Jaroslav Setelek'in tablosunda Prag (üstte).

bahtsız kişilerin ailelerine ciddi paralar ödeniyordu. Sarayın bir diğer ilginç yakalarından biri de (s/k)imya deneylerinin yapıldığı salonlardı. Nostradamus, Rudolf doğduğunda astrolojik haritasını çıkarmış; kimya biliminin öncülerinden Michael Sendivogius felsefe taşını bulmak için bizzat Rudolf'un inşa ettirdiği laboratuvarda çalışmıştı. Rudolf'un kütüphanesi Volnich Kodek ve Kodex Gigas gibi pek çok nadide esere sahip olmakla övünüyordu. Ayrıca doğal bilimlerle ilgili 37 dolap dolusu değerli ve yarı değerli taştan oluşan bir koleksiyonu da vardı. Tıpkı kendisinden 19 yaş büyük I. Elizabeth gibi kendisini pek değerli bir koca adayı olarak beyan edip pek çok siyasi antlaşma yapmaya yeltenmiş, sonunda hiç evlenmemeyi başarmıştı. Erkek sevgilileri Prag'ın en güçlü kişi konumundaydılar; çünkü krala ulaşmak isteyenler önce onlardan geçiyordu. Ama bir taraftan da bu kadar güç onlara teslim edildiği için en nefret edilen adamlardı. Rudolf'un nev-i şahsına münhasır hükmü çok da uzun sürmedi. Kardeşi onu tahtan indirmek için Macarlarla müttefik oldu ve Rudolf'u 1611'de hapse attırdı. Düşmüş kral dokuz ay sonra vefat edince dillere destan koleksiyonları darmadıman oldu. Bir başka kitap kurdu olan ve kendisi de en az Rudolf kadar eksantrik olan (erkek kıyafetleri giyip sabahlara kadar kitap okuyup saçı başı birbirine karışan) İsveç Kraliçesi Christina, Prag'ı işgal edip 500'den fazla tablosunu ve müstesna kütüphanesini ülkesine taşıttı. Kraliçe de gözden düşüp tahtından feragat etmek zorunda kalınca Rudolf'un koleksiyonu bu sefer Fransızlara geçti. Günümüzde Louvre vb. müzelerde paha biçilmez tablolarını bulabilirsiniz. Değerli taşlarını ve diğer bilimsel objelerini ise hâlâ Prag'ın mükemmel Doğa Bilimleri Müzesi'nde görebilirsiniz.

Günümüzde Rudolf ve diğer hanedan mensuplarından kalan sarayları ve bahçelerini gezebiliyor, tavus kuşları ve devasa boyuta ulaşmış Japon balıklarını seyredebiliyoruz. Prag hâlâ büyülü ama eskiden olduğu gibi size ait olduğunu hissettirmiyor. Eskiden bir antikacıya gittiğinizde hiç beklemediğiniz bir obje ya da kitap bulabilirdiniz. Bugün bir Viyana'dan pek farklı değil. Hüzünlü değil hayat dolu olmasına sevinmem gerekir, biliyorum. Ama ben yine de eski loş Prag'ımı içimde yaşatmaya ve yaratmaya devam ediyorum. ■

EĞLENCE Mİ, TESELLİ Mİ?

WINSTON CHURCHILL'İN TABLOLARI

Winston Churchill, 1915 yılındaki Çanakkale yenilgisinin ardından içine düştüğü bunalımlı günlerde resim yapmaya başladı. İleri yaşta gelen ilham perisi, terapi ve eğlence amacına ulaşınca, Churchill hayatının sonuna kadar sıkıntılı zamanlarında rahatlamak için fırça ve boyalarına sığındı.

YAZI PERİHAN KORKMAZ
pkorkmaz@hotmail.com

KUTUBİYYE CAMİİ
Marakeş'te bulunan cami, 12. yüzyılda inşa edildi. Winston Churchill, bu tablosunu ABD Başkanı Roosevelt'e hediye etti.

Winston S. Churchill (1874-1965), Birinci Dünya Savaşı başladığında Donanma Bakanı görevindedir. Dünyanın en büyük deniz gücü İngiliz donanması öncülüğündeki İtilaf Devletleri filosu, Gelibolu Yarımadası'nı işgal girişiminde büyük bir yenilgiye uğrayınca, bakanlık görevinden alınır, müsteşarlık statüsüne indirilir.

İngiltere için büyük felaketle sonuçlanan Çanakkale Deniz Harekâtı ve Gelibolu Yarımadası'na yapılan askeri çıkarmanın fikir babası ve önde gelen destekçisi olan Churchill, her ikisinde de çok sayıda can kaybı yaşanması üzerine Lancaster Dükalığı Bakanı sembolik görevine getirilince perişan olur. Siyasi açıdan geri bir göreve sürgün edilmiştir. Artık Kral'ın donanmasının yöneticisi değildir. Haftada bir günden az sürecek, Kral'ın özel mülkünün idaresini denetleyeceği Lancaster Dükalığı Bakanlığı, taşra sulh hâkimlerini atama görevi verir, geri kalan zamanda sandalyesiz bir bakandır. Maaşı da yarıdan aza inmiş olur. Dolayısıyla kamuoyunda ve siyasi açıdan itibarını kaybeder. Resmi ikametgâhı Amirallik Evi'ni terk etmek zorunda kalınca, eşi ve üç çocuğuyla erkek kardeşinin Londra'daki evine, baldızı Gwendeline ve iki çocuğunun yanına yerleşir.

Hayatının en kasvetli zamanlarından biri olarak nitelendirilen bu dönemde hiçbir şey içindeki boşluğu doldurmaz. Eşi Clementine, Gelibolu'da subay olarak görev yapan kardeşi Jack ve baldızı Gwendeline en zor zamanlarını yaşadığı bu sıkıntılı günlerinde destek olur. İki aile hafta sonlarını birlikte kiraladıkları çiftlik evi Hoe Farmhouse'ta geçirir. Yıkılmış ve umutsuzluğa kapılmış Churchill, ıssız bir vadide, bahçelerle çevrili 16. yüzyıldan kalma sekiz odalı tarihi evde inzivaya çekilir. Burada 1915 yazında kardeşi ve ailesiyle yaralarını sarmaya çalışırken içindeki sıkıntıya karşı güçlü bir panzehir keşfeder.

Haziran ayında Hoe Çiftliği'nde bir pazar günü, Gwendeline bahçede sulu boya resim yaparken Winston'ın ilgisini fark edince, denemesini önerir ve küçük oğlunun boya kutusunu ona ödünç verir. Ardından, ressam arkadaşı Hazel Lavery, boş tuvali nasıl hazırlayacağını gösterir. Sulu boyayla tatmin olmayınca yağlı boya dener. Resim yapmak umutsuzluktan kurtuluşu

CHURCHILL'İN STÜDYOSU
İngiliz siyasetçinin en büyük resim koleksiyonu, Chartwell Malikanesi'nde bulunuyor.

ve iyileşmesine merhem olur. Kırk yaşında resim fırçasını ilk defa eline alan Churchill için, hayatının geri kalanında resim kendisini gerçek anlamda rahatlatan uğraşlarından biri olur, gittiği her yere fırçalarını ve tuvallerini de götürür.

Churchill'in 1915 yazını geçirdiği çiftlik evinin yakınındaki Godalming Müzesi'ndeki bilgi notunda o günler şöyle açıklanıyor: "1915 yaz aylarında Winston ve kardeşi Jack, aileleri için hafta sonu dinlenme yeri olarak Godalming yakınlarındaki Hascombe'de bulunan Hoe Çiftliği'ni kiraladılar. 1890'da mimar Sir Edwin Lutyens'nın genişlettiği çiftlik evi Joseph Godman'a aitti. Hoe Çiftliği'nde bir pazar günü Winston, baldızı Gwendeline'in sulu boya resim yaptığını fark etti. Gwendeline'in resim yapmayı denemeye teşvik ettiği Winston, sulu boyadan memnun olmayınca yağlı boya resim yapmaya başladı. Hoe Çiftliği'nin dört resmini yaptı. Yağlı boya resim yapmanın tam bir fiziksel ve zihinsel rahatlama sağladığını düşünen Churchill, boyalarını ve tuvallerini gittiği her yere yanında götürdü. Hayatının sonuna kadar manzaralar, iç mekânlar, natürmortlar ve portreler dahil olmak üzere beş yüzden fazla resim yaptı."

Churchill'in resim ilham perisi

Churchill, daha sonra kaygı ve depresyonun üstesinden gelmesine yardımcı olan "*Resim İlham Perisi*"nin kendisini nasıl kurtardığını anlattığı bir deneme yazdı. İlk olarak 1921'de *Strand Magazine* adlı dergide ve 1948'de kitapçık olarak yayımlanan, "*Eğlenmek İçin Resim Yapmak*" başlıklı yazısında her gün yoğun geçen bakanlıktan alınıp dar ölçekli dükalık denetimine geçişiyle idari faaliyetten mahrum bırakılması sonucu kolu kanadı kırılmış hissettiğini belirtir; "Derinliklerden çıkarılan bir deniz canavarı ya da aniden sudan yukarı çekilen bir dalgıç gibi, damarlarım basınç düşüşünden patlama tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Büyük bir kaygım vardı ama onu gidermenin bir yolu yoktu; güçlü inançlarım vardı ama onları yerine getirecek gücüm çok azdı" yazar. Yürekten inanarak başladığı planın onsuz yürütülmesini uzaktan izlemek zorunda bırakılmasını büyük fırsatların boşa harcanması olarak görür ve "Varlığımın her bir zerresinin harekete geçmek için yanıp tutuştuğu bir anda, trajedinin seyircisi olmaya zorlanırken acımasızca ön koltuğa oturtuldum. Sonra 'Resim İlham Perisi' imdadıma yetişti, ➤

CHARTWELL MALİKÂNESİ
Churchill, 1922 yılında aldığı evde 1964 yılına kadar yaşadı (üstte). Godalming Müzesi'ndeki Churchill köşesi (altta).

-iyiliğinden ya da yürekliliğinden çünkü alakam yoktu- 'Bunların faydası olur mu? Başkalarına iyi geliyor' dedi" şeklinde yazar.

Askerlik, yazarlık, gazetecilik ve parlamento üyeliğinin ardından amatör bir ressama dönüşen Churchill, ilham perisiyle kurduğu ilişkisini şöyle açıklar: "Resim, yersiz taleplerde bulunmayan, yorucu uğraşlara sürüklemeyen, bitap düşse de sadık kalan bir dosttur. Ne mutlu ressamlara ki yalnız kalmayacaklar. Işık ve renk, huzur ve umut, onlara sonuna kadar ya da neredeyse sonuna kadar eşlik edecek." Churchill, zamanla resim yapmakla savaşa girmek arasında benzerlik kurar. Resimde gözlem ve oran, savaşta kapsamlı keşif ve geçmişin büyük komutanlarının başarılarını incelemek gerektiğini, böylece bazen manzarada daha önce hiç fark edilmeyenin ancak dikkatli bir bakış açısından görülebileceğini saptar. Resim yapma çabasını savaş başarısından daha heyecan verici bulsa da "Yine de prensip aynı. İkisi de uzun, sürekli ve iç içe geçmiş bir argümanın açılıp gözler önüne serilme meselesidir" der.

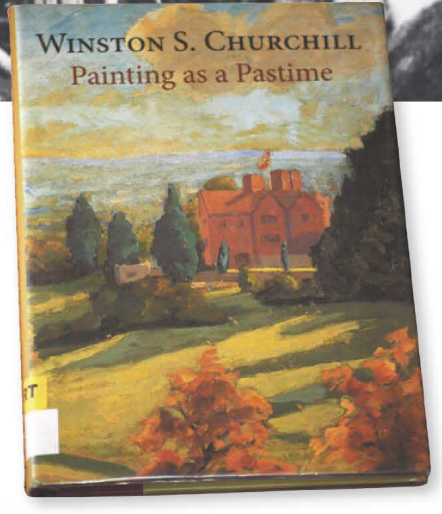
Churchill'i zor günlerinde teselli eden resim, uzun yaşamının kalan yarım yüzyılı boyunca siyasi hayatın fırtınalarıyla yüzleşme ve umutsuzlukların üstesinden gelmesini sağlarken rahatlama ve yenilenme kaynağı olur. Resim yapmaya başlayınca doğanın güzelliklerle dolu olduğunu ve güneş ışığıyla mutluluk arasındaki bağı keşfeder: "Resim, dikkati dağıtmak için mükemmeldir. Vücudu yormadan, zihni daha fazla meşgul eden hiçbir şey bilmiyorum. Zama-

nın endişeleri veya geleceğin tehditleri her ne olursa olsun, resim akmaya başladığında zihinsel ekranda onlara yer kalmaz. Gölge ve karanlığa dönüşürler. Tüm zihinsel ışık, olduğu gibi resme odaklanır."

En değerli tablosunu Fas'ta yaptı

Denemenin başında aşırı zorlanan zihni iyileştirmek için "değişimin anahtar" olduğunu yazdıktan sonra, kendi yaşadığı değişimi son paragrafta şöyle açıklar: "Şimdi kasvetli günlerde bile resim yapmayı sevmeyi öğreniyorum. Oysa ateşli gençliğimde güneş ışığına ihtiyaç duyardım. William Orpen (ressam), muhteşem ışığı nedeniyle Avignon'ı görmemi önerdi, bir ressam adayı için kesinlikle daha hoş bir yer yoktur: sonra, Mısır, parlak ve sıcaktır, Nil, çöl ve güneş üçlüsüyle sonsuz seçenekler sunar ya da Filistin, ender güzelliklerin ülkesi, turkuaz ve opalin güzelliği, gerçek bir sanatçının dikkatini fazlasıyla hak ediyor, hak ettiği ölçüde hiç tasvir edilmedi. Peki ya Hindistan? Onun rengarenk ihtişamını kim yorumlayabildi ki? Sonuçta yeter ki güneş parlasın, insanın kendi ülkesinden öteye gitmesine gerek kalmaz."

Churchill, profesyonel ya da büyük bir ressam olduğunu iddia etmedi, tamamen terapi ve eğlence amaçlı resim yaptı. İçindeki karanlığı resme aktarmaktan ziyade, onu uzaklaştıran, ondan kaçış sağlayan neşeli konular, canlı renkler seçiyor, daha çok açık havada sıcak ve aydınlık manzaralar, natürmortlar yapıyor, tamamlayınca yakın çevresindekilere hediye ediyordu. Bir keresinde "Resim yapmasaydım yaşayamazdım. Hayatın zorluklarına dayanamazdım" dediği aktarıldı. Karabasan yaklaştığında resim yaparak teselli bulan Churchill'in yaşamındaki en zor dönemlerle resimlerinin hacmi arasında ilişki kurulur. Yurtdışı seyahatlerinde resim sehpasını ve boya kutusunu yanına alır. 1945 genel seçimlerinde yenilgiye uğradıktan sonra gittiği üç haftalık İtalya tatili en üretken dönemidir; 21 günde 15 tablo yapar. Hayatının en zor anlarında yaptığı bu resimler de huzurlu ve güzel manzaralardır. ➤

EĞLENMEK İÇİN RESİM YAPMAK denemesi ilk kez 1922'de *Strand Magazine*'de yayımlandı, 1948 yılında kitapçık olarak basıldı (üstte). Churchill, Cenevre Gölü'nün yanında resim yapıyor (en üstte).

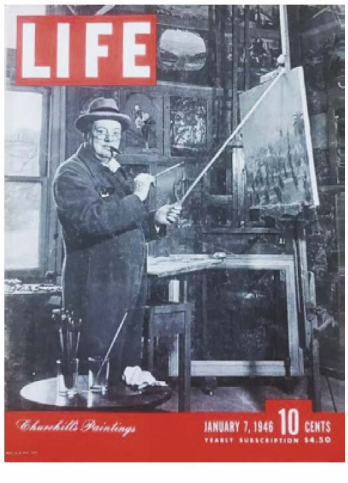
DALİ VE CHURCHILL İspanyol sürrealist ressam Salvador Dali, Winston Churchill'in tablosunu inceliyor, 1958.

Churchill, her türde resim yapar ama deniz manzaraları arasında Akdeniz kıyıları dikkat çeker; Fransa'nın güney sahilleri, Marsilya, Nice, Cannes; İtalya, Venedik, Sicilya ve Rodos'tan Kuzey Afrika kıyılarına, Fas, Marakeş manzaraları bulunur. 1921'de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'nun siyasal geleceğinin tartışıldığı bir konferansa katılmak için gittiği Kahire'de piramitleri ve oradan geçtiği Kudüs'te manzaraları resmetti. 1943'te Kazablanka Konferansı için gittiği Fas'ta Franklin D. Roosevelt'le Almanya'yı yenmeyi planlarken diğer yandan resim de yaptı. İzlenimci tarzdaki bu tablosunu Başkan Roosevelt'e hediye etti. İkinci Dünya Savaşı sırasında tamamladığı tek resmi olan "*Kutubiyye Cami Kulesi*", Churchill'in bugüne kadar en yüksek fiyata alıcı bulan eseri oldu. Arka planda Atlas Dağları'nın yer aldığı güneşli Marakeş Manzarası, 2021'de Christie's Müzayede Evi'nde 11,5 milyon dolara satıldı. Tabloyu alanın kimliği açıklanmadı ancak satanın Angelina Jolie olduğu, ona da Brad Pitt'in 2011'de hediye ettiği bildirildi.

Churchill'in en büyük resim koleksiyonu 1922-1964 yılları arasında yaşadığı, resim stüdyosunun da bulunduğu Chartwell Malikânesi'nde bulunuyor. Eşi Clementine'nin 1977'de 92 yaşında ölümünden sonra müzeye dönüşen Chartwell, Churchill'in satın almasına ilham veren nefes kesen manzaralara sahip peyzajlı yamaç bahçeler, göletler, orada yaşadığı dönemdeki haliyle tarihi bir mülk olarak korunuyor.

Churchill'in ne resim yapması ne de depresif eğilimleri sıra dışıydı. Resim birçok askerin uğraşı oldu. Çizim yapmayı öğrenmek ve araziyi anlamak subay eğitiminin parçasıydı, ortam boya fırçasını eline almaya teşvik ediyordu ki birçok üst düzey asker resim yaptı. Depresyon hali de sıra dışı değildi. Erken ölümün yaygın olduğu ailesinde en az beş Malborough Dükü'nü etkileyen melankoli kalıtımsaldı. Beyin hastalığından ölen babasının da depresyondan muzdarip olduğu yazıldı. Eşi Clementine de bunalımı sürekli tatile giderek dengeliyordu. İlk doğan çocukları Diana, geçirdiği sinir krizlerinden sonra 1963'te 54 yaşında aşırı doz alarak intihar etti, ortanca kızları Sarah alkolizmle mücadele ederek yaşadı, 68 yaşında öldü. Oğlu Randolph'un aşırı içkiyle geçen yılları 57 yaşında sona erdi. Churchill, karabasanın çok uzakta olma-

dığını bildiği için onu uzak tutacak uğraşlar edindi, sürekli meşguliyeti karabasanı uzak tutmanın en iyi yolu gördüğü, çok çalışmasının nedenlerinden biri olduğu anlatıldı. Depresyon nöbetlerinin dürtüselliği ve risk almaya yatkınlığına katkıda bulunduğu da söylendi. Çanakkale Harekâtı da bu işgüzarlık girişimlerinden biri olarak görüldü. ■

RESSAM CHURCHILL
Life dergisinin 7 Ocak 1946 tarihli sayısının kapağında (solda). Churchill, Marakeş'te resim yapıyor (üstte). Churchill'in Leighton House Müzesi'ndeki tablosu (sağda).

"Resim, dikkati dağıtmak için mükemmeldir. Vücudu yormadan, zihni daha fazla meşgul eden hiçbir şey bilmiyorum."

BİR ZAMANLAR BEYOĞLU
1920'li yılların sonunda İstiklal Caddesi, Galatasaray Meydanı.

SEBAH&JOAILLIER STÜDYOSU

KREPEN PASAJI'NDAN ASLIHAN'A

BİR PERA KLASİĞİNİN 150 YILI
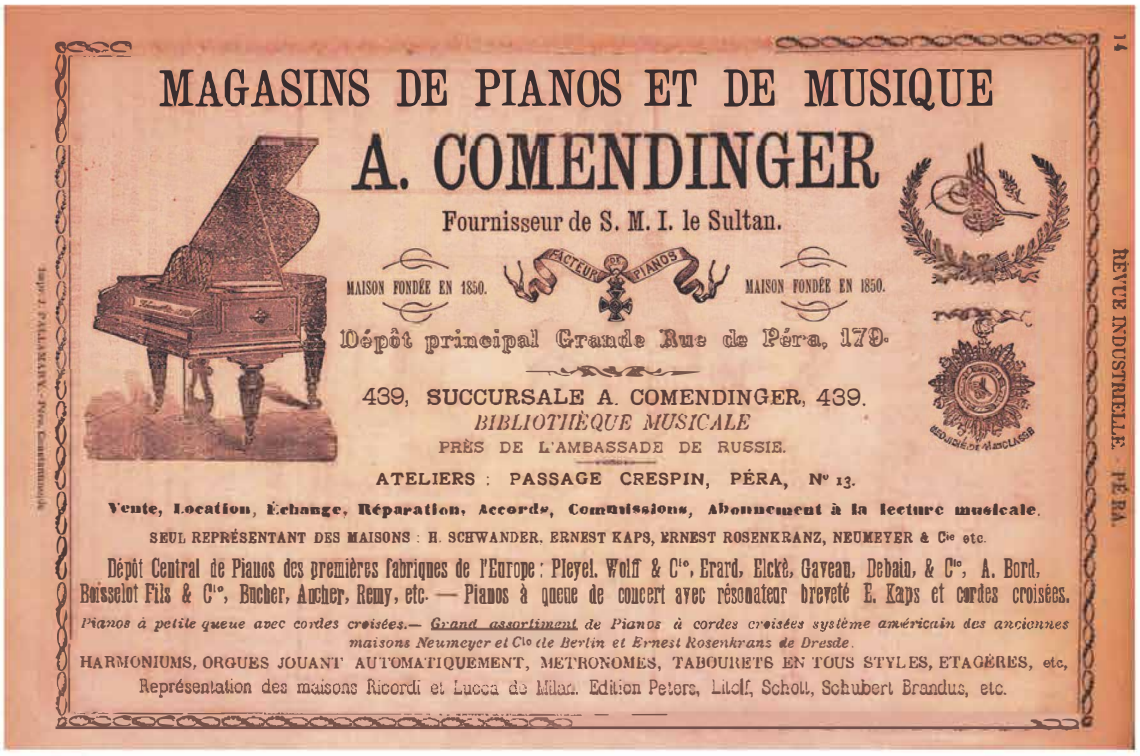
Son dönemde İstanbul kent tarihine önemli katkı verecek eserlerden biri, sahaf ve araştırmacı Ümit Nar'ın Turkuaz Yayınları tarafından yayımlanan "*Krepen Pasajı Neredediri?*" adlı kitabı oldu. Nar, Galatasaray'da bugün Aslıhan-Sahaflar Çarşısı olarak bilinen binanın 150 yıllık hikâyesini yazdı. Krepen Pasajı'nın esnafı, müşterileri, müdavimleri hakkında kapsamlı bir araştırmaya imza atan Ümit Nar'a kitabın hazırlanış öyküsünü sorduk.

RÖPORTAJ FEZA KÜRKÇÜOĞLU

KREPEN PASAJI meyhaneler döneminden bir hatıra. Kadir'in Yeri.
ERDİNÇ KARMAK ARŞİVİ

PİYANO MAĞAZASI
Comendinger piyano mağazasının 19. yüzyıl sonunda Annuaire Orientale'de yer alan reklamı.

Öncelikle kitaba ismini veren soruyla başlayalım: Krepen Pasajı neredir?

Pera'nın orta yerinde, 100 yılı aşkın süre varlığını devam ettirip yok edilen Krepen Pasajı; Crespin, Krepen, Krapen, Kırizantem ve nihayet Aslıhan Pasajı olarak anılan, Çiçek Pasajı'nın gözden, gönülden uzak küçük kardeşidir. Krepen, o zamanki adıyla Hamal Başı Caddesi'ne, diğer ucuyla Tiyatro Sokağı'na çıkan, Dudu Odaları Sokağı'na da incecik bir bağlantısı olan bir eski zaman binasıdır. O zamanlar Tiyatro Sokağı'na çıkar; çünkü şimdinin Çiçek Pasajı nam Hristaki Pasajı'nın bulunduğu bölge, neredeyse 200 yıl boyunca sahne sanatlarına hizmet vermiştir. 5 Haziran 1870'teki "Büyük Beyoğlu Yangını" ile beraber şehir planları önem kazanıyor, betonarme bina yapımı hız kazanıyor. Artık Avrupa'da ve ülkemizde betonarme binaların, hanların, pasajların yükseliş dönemidir. Bu yükseliş, mimaride olduğu kadar kültür hayatında da etkisini gösterecek, insanların gündelik alışkanlıklarını değiştiren pasajlar kitap sayfalarında da yerini bulmaya başlayacaktır. Hacopulo, meşhur Karlmann, Olivio, Panaiya, Avrupa Pasajı gibi yapıların gün yüzüne çıktığı zamanlardır. Aynı zamanda Avrupa Pasajı'nın komşusu, mütevazı Krepen -o zamanki yazılışıyla Crespin- Pasajı'nın da arz-ı endam ettiği zamanlar aşağı yukarı aynı tarihlerdir. Krepen, 1858-1860 d'Ostoya planında üzerinde "passage" yazan tek örnektir ve 1860'ların sonuna kadar da böyle kalmış gibidir. İzine ilk olarak 1868 senesine ait Şark Ticaret Yıllığı'nda yer alan M. Paris'in dükkân kaydıyla rastlıyoruz. Bu aynı zamanda binanın 1868'den önce (en azından 1867'de de) var olduğu anlamına geliyor. Pasajda M. Paris var: M. Paris bir "Mecanicien", yani tamirci, ortopedik gereçler onarımcısı bir zat, 8 numeroda mukim. Krepen; şarap satıcısı Stefanos Margarito'dan kadın şapkacısı A. Tanner'e, terzilik yapan matmazel N. Marious'tan kafe işleten Alex Raissis'e kadar pek çok farklı meslek grubundan insana ev sahipliği yapmış bir yer. Ama esas ününü kunduracılar için merkez olmasıyla sağlamış. Her ne kadar kunduracı ağırlıklı bir pasaj sayılsa da pek çok terzinin, şapkacının yanı sıra müzikle hemhâl insanların da geçtiği bir pasajdır Krepen.

İstanbul'un sosyal tarihi için Krepen Pasajı'nın önemi nedir?

Krepen Pasajı için asıl hareketliliği 1890'lar-

KREPEN'DEN ASLIHAN'A
Pasaj, günümüzde eski kitapçıların merkezi.

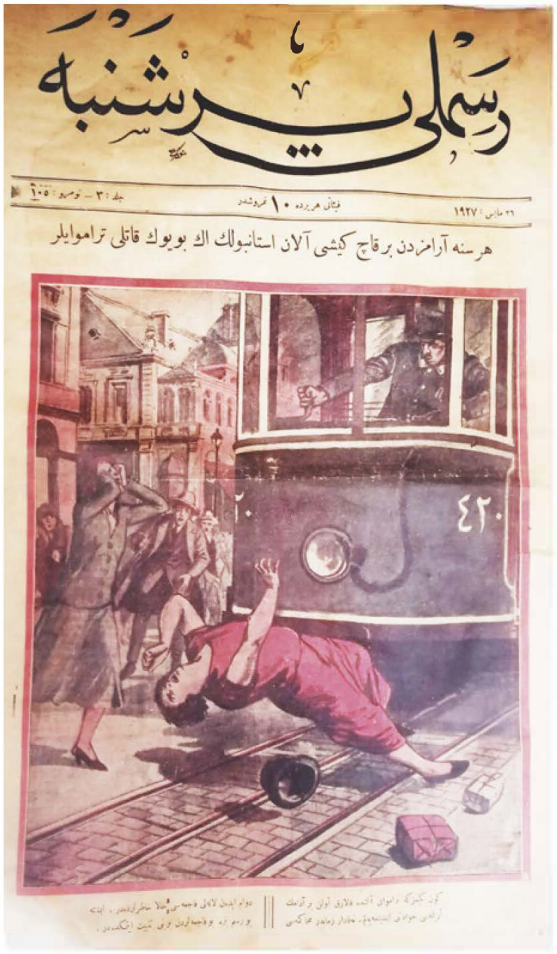

KREPEN PASAJI 1946
Suat Nirven'in haritalarında Beyoğlu'nda Krepen Pasajı'nın yeri (en solda). Krepen Pasajı'nda Rum ve Bulgar kökenli ayakkabı mağazalarının ilanları, *Annuaire Orientale* (solda).

dan itibaren gözlüyoruz. Daha evvelden tek tük dükkânlarla başlayan, belki bazen piyano akortlarıyla sükûneti bozulan pasaj hayatı, birden fazla "cafe"nin ve lokantanın dahil olduğu; bir "odabaşı" vasıtasıyla pasajın düzeninin sağlandığı, belki aidat toplanarak birtakım hizmetlerin yürütüldüğü; 1920'lerde ise "cafe" ve lokantanın yanında iki farklı kuaför dükkânının hizmet verdiği bir yaşam alanına dönüşmüş, hareketlenmiştir. İleriki zamanda, meyhaneler çoğaldığında Çiçek Pasajı'nın gölgesinde kalan, kimseciklerin farkında olmadığı biraz mahzun, biraz sakin bir pasajdır burası. Pasajın en hareketli zamanını 1890'dan 1910'un başlarına kadar yaşadığı, kayıtlardan anlaşılıyor. Bu dönemde pasajın esnaf sayısı on altı ile yirmi arasında değişir. 1920'lerde on iki-on üç esnafın kaldığı pasaj, 1930'lu yıllarda biraz daha tenhalaşacaktır. Bir yandan da sermaye Türklerin eline geçmekte, Pera'da nüfus da ekonomik etkinlik de şekil değiştirmektedir. Odabaşı Hüseyin Ağa'dan sonra da üç ayrı -muhtemelen- Türk kökenli kişi, 14 numaradaki kafeyi işleten Mustafa, terzi Hasan Şükrü ve tacir Ali Rıza Bey pasaj esnafındandır; bu, aynı zamanda değişimi süren nüfus hareketlerinin de göstergesidir. Ağırlığı Rum olan, bir miktar Ermeni'nin de yaşadığı pasaj eksilmektedir, gidenlerin yerlerine Türkler yerleşmektedir. Acı olan şu: Zamanında içinde bir fotoğraf stüdyosu bile bulunan Krepen'den günümüze kalan fotoğraf yok. Ne esnafın ne müşterilerin ne de çalışanların bir tane bile sönük hayaline sahibiz. Zaman pasaja meyhaneleri buyur etmeye başlar. Freely'lerin kitabında ilk meyhanenin Krizantem Meyhanesi olduğu yazılıdır. Artık pasajın adı, resmen Krizantem'dir ama bu isim sa-

RESİMLİ PERŞEMBE MECMUASI
Krepen Pasajı yakınlarında tramvay kazası, 26 Mayıs 1927.

KREPEN PASAJI müdavimlerinden Cahide Sonku, *Perde ve Sahne* dergisi (üstte). Şark Ticaret Yıllığı'nda Krepen Pasajı (üstte, sağda). Ümit Nar'ın *"Krepen Pasajı Nerededir?"* kitabı (altta).

ADRESSES DES RUES, ETC., DE PÉRA. 537

Nos 2. Naoum (Jean), président du tribunal consulaire de Grèce.
2e étage.— Nos 1, 2. Marcellin (David P.), ingénieur.
3e étage.— 1. Vassiliadis (Ant.), employé à la banque imp. ottomane.
» Joannidès (Const.), représentant de Christaki Effendi.

(205). CORDELA (rue).
De la rue Chertèl Hané à la rue Monyassar.

(52). COULÉ CAPOUSSY (rue).
La 33me à droite de la Grande rue de Péra, (No 380) à la Place de la Tour de Galata.

Nos 3. Negari (Tharsie), couturière.
6, 7. Tsitouris (Dimitrius), épicier.
14. Tzas (Thomas), épicier.
15. Psaliy Frères, meubles.
16. Nomicos (C.), médecin.
18. Ali, café.
26. École Allemande, Bürgerschule.

(272). CRESPIN (passage).
De la rue Hamal Bachi, 30, à la rue du Théâtre, 11.

2. Lambiri (Joseph), tapissier.
3. Caronios (Dyonissios), bottier.
4. Inglessi (D.E.), imprimeur.
6. Frangiadoulis (Stavro), vins et savons.
7. Raissis (Alex.), café.
8. Seboub (Yitchen), café.
9. Tripos (Théodore), bottier.
10. Derossi (Dimitri), bottier.
» Mangiavino (Const.), tailleur.
11. Margarito (Stefanos), vins.
12. Evanthia (Catina), couturière.
13. Conendinger (A.), atelier de réparation de pianos.
14. Levantis (Dimitri), bottier.
» Scaramangas (Miltiadis), dentiste.
15. Ceraci (Jean), mécanicien.
16. Calomenos (Alex.), cuirs.
17. Dertouniadis (Jean), bottier.
18. Joannidis (Alcibiade), tailleur.
» Chounaridis (Georges), bottier.

(229). DALIA (rue), Nos 1 à 25.
De la rue Emin Bjadessi à la rue Yhan.

Nos 8. Ivoy (Const).
9. Pertessi (A.).

(32). D'ANDRIA (passage).
De la rue Mezarlik (No 49) à la Grande Rue de Péra (No 388).

Nos 1, 3. Ruggieri (Georges), restaurant.
2. Dépôts du bazar allemand.
4. Seropian (Artin), menuisier.
5. Rossi (Georges), tapissier.
6. Soussamdji (Georges), tailleur Lambertini, professeur d'escrime.
Appartements à droite.
2. D'Andria (Giraud).
3. D'Andria (Michel).
4. Voisin Bey (A.), agent principal de la Cie de navigation à vapeur Khédivié.
— à gauche.
No 1 Meriem-Kouly (Alexandre), avocat.
2. Ferkel (Frédéric), négociant.
3. Michalinos (Alex.), négociant.
4. Salem (Samuel M.), courtier de change.

(98). DARADJIK (rue), Nos 1 à 12.
De la rue Kalendji Koulouké à la rue Serkis.

No 1. Ussanovich (Mitro), intendant de l'ambassade de France.
2. Apollonatos (Georges), pharmacien.
5. Cocifs (Alexandre), architecte.
5. Matra (Alex. et Periclès), courtiers en farines.
8. Tzingros (Léon), employé à la banque de Constantinople.
9. Toussaint (Vve).
» Chazy (Hector), commerçant.
12. Moraitis (Antonaki), bottier.

(159). DEFTERDAR YOKOUCHOU (rue).
De la rue Tekenkiar Bostan à la rue Pervouz Agha.

(48). DEIRMEN (rue), Nos 1 à 16.
La 31me à droite de la Grande rue de Péra (No 308) (Tèké) à la rue Karanfyl.

No 1. Lefa (Dimitri), épicier.
3. Ralladur (Gustave), agent de change.
4. Chaviaropoulos, dentiste.
8. Backer Fils.
9. 1er étage, Schick (Vve).
» 2e » Christaqui (Vve).
» 3e » Brisac (Mme Vve).
» 4e » Reiter.
» 5e » Protextat (Lecomte), artiste peintre moraliste.
11. Hamouth (Maurice), professeur-inspecteur de l'œuvre d'apprentissage de l'alliance israélite.
14. Faraggi (E.), médecin.

(36). DERVICH (rue), Nos 1 à 34.
La 23me à droite de la Grande rue de Péra (No 406) à la rue Mezarlik.

No 1. Fettel (C. J.), photographe.
» Privilegio, bureau de la domesticité.
2, 4, 6. Kittrey, hôtel.

dece devletin gri dolapları, yarım pembe karton dosyaları arasında varlığını sürdüren kayıtlarda geçerlidir. Triandafilos, Zaharapolulos, İmroz, Neşe (Bayram'ın Yeri) kısa aralıklarla pasaja yerleşmeye başlar. 1960'larda üçü Rum, dördü Türk yedi meyhaneli bir pasajdır artık Krepen.

Krepen Pasajı, kitaplarda farklı şekillerde görünür: Bazen kent tarihinin bir parçasıdır; Pera'dan bahsederken sözü geçebilir, geçmezse kimse fark etmez, kimsenin de kalbi kırılmaz. Ya da meyhaneler bahsi varsa, Vefa Zat gibi ustalar mutlaka Krepen'e değinmişlerdir. Behzat Üsdiken gibi isimlerse hakkını yememiş, hakkında uzun sayılabilecek yazılar kaleme almışlardır. Bazen anı kitaplarında rastlarız ona. Mehmed Kemal, Mücap Ofluoğlu gibi demgâh ululuları Krepen'den bahsederler; konu ya bir öğle rakısıdır ya da akşam meclisi. Anı kitabı olsa da eşsiz bir edebiyat lezzeti aldığınız bazı kitapların sorumlularıysa Jak Deleon, Aydın Boysan gibi tatlı insanlardır. Krepen'de yedi sekiz dil birden konuşulur. Bin yıllık yeşil soğan, domates, hıyar, radika, beyaz peynir, kavun aynı seslerde Rumca, Arnavutça, Hırvatça, Türkçe, Ermenice, Yahudice, Arapçadır. Ama bütün bu dillere yine de Ortodoks dil öncülük eder. Krepen, biraz Pera, biraz Beyoğlu (yani Hristaki, Rejans, yani Bohem, Cumhuriyet, yani Yeşil Horoz, Vlado, Nil, yani Lefter, Lambo, Kulis, yani Kör Agop, Nektar, Tokatlıyan, Park Otel, vb.) iken, kunduracı avadanlığının ve de kunduracıların sessizliğini biraz daha sürdürecek, havra çağının doruğunda da bu dünyadan çekip gidecektir.

Eski günlerine nasıl veda etmiş ve hem mimari hem de içindeki dükkânlar olarak nasıl bir değişim geçirmiş?

1980'li yılların sonuna doğru Krepen, roman ve hikâyelerden kısmen çekilir, daha çok anı kitaplarında ve Beyoğlu tarihini anlatan kitaplarda varlığını sürdürür. Pasaj yıkılmış, yerine Aslıhan Pasajı denen bina dikilmiştir. Bir iddiaya göre mülk sahibinin kızının adını verdiği pasaj, Aslıhan Pasajı böylelikle açılmış. Açılmış ama mülk sahibinin beklediği etkiyi de yaratmamış. Beyoğlu'nun orta yeri Galatasaray'da dikilen bu yapıya kimsecikler itibar etmemiş. Dükkânlar boş, pasaj ıssız kalmış. Beyazıt Sahaflar Çarşısı'nın özelliğini yitirmesiyle beraber Avrupa Yakası'ndaki tek merkez olmasının da etkisiyle arka arkaya kitapçı ve sahaf dükkânları açılır. Zamanla pasaj bu şekilde dolar: Kitapçılar, düğmeciler, matbaa. Neredeyse kırk yıldır da Galatasaray civarının girdisine, çıktısına, yıkımına, değişimine canlı şahitliğe devam etmektedir. Değişen ve azalan sahaf ilgisine paralel olarak, ede-

120 Yıllık Krapen Pasajına kilit vuruldu

120 yıllık mazisi olan eski Kırizanten olarak tanınan yeni adıyla Krapen Pasajı önceki gün kapılarını müşterilerine kapattı.

Yıllardan beri devamlı bir çok ünlü sanatçının uğrak yeri olan Krapen Pasajı'nın içinde 5 lokanta, Migros, 1 kahvehane, 1 berber dükkânı, 1 kuru yemişçi ve 4 terzi dükkânı bulunuyordu.

Prof. Arif Müfit Marsel'in ölümünden sonra mirasçıları tarafından Marmara Etap İnşaat A.Ş.ne satılan Krapen Pasajı'na "tarihi eser" belgesi verildi. Ancak daha sonra "tarihi eser" belgesi iptal edilen pasajın yıkılması kararlaştırıldı.

Krapen Pasajı'nın yıkılmasına önümüzdeki günlerde başlanacağı bildirildi.

KREPEN'E VEDA Pasajın son günlerine dair bir gazete haberi (solda). 19. yüzyılın sonunda Krepen Pasajı'nın çevresi. Karşıda İngiliz Elçiliği görülüyor (üstte).

biyattaki karşılığı da zayıflamıştır. Bir iki film ve dizide de figürandır. 40 yıla yakındır insanların "nostalji duygusu"nu gıdıklayacak, "eski kitap kokusu fenomeni" diyebileceğimiz yeni nesil bir haz unsurunu okşayacak yerlerden belki de birincisi eski kitapçıların merkezidir.

"Krepen Pasajı Nerededir?" adlı çalışmayı hazırlamaya nasıl başladınız ve kitap hazırlığı nasıl gelişti?

Krepen Pasajı'nın tarihini yazmayı düşündüren ilk şey, Muratcan Mutlu ile yaptığımız İstiklâl Caddesi turlarıdır. Sıklıkla tadilata giren, işletmecisi değişen dükkânlara bakar ve birbirimize sorardık: "Burada, bundan önce ne vardı?" Beni bu soruların yanıtsız kalması, hafızamda karşılık bulamaması ateşledi sanıyorum. Başlarken niyetim, edebiyatımızın önemli isimlerinin sekiz on kitabında gördüğüm notları derleyip toplamaktı. Tomris Uyar, Tezer Özlü, elbette Cevat Çapan, İlhan Berk bu tenha pasajdan bahsetmişler, kitaplarında yer vermişlerdi. Fakat ilerledikçe cahilliğimi ortaya çıkartan geniş bir dünyayla karşılaştım. Pasaj, meyhanelerin yerleşmeye başlamasıyla beraber bir mahfile dönüşmüştü. Edebiyat mahfilleri, teknolojinin şimdiki gibi gelişmediği, her şeyin akıllı telefonlarla çözülmediği, sosyal medyanın günümüzü yemediği yakın geçmişin sohbet odalarıydı. Toplanılan yer ile sıkı sıkıya bağlı birer hafıza mekânı... Araştırmaya başladığımda kocaman bir boşluğun ortasında duruyordum. Üzerinde duracağım ilk zemini, meslek büyüğüm Emin

1980'lerin sonuna doğru Krepen, roman ve hikâyelerden kısmen çekilir, daha çok anı kitaplarında ve Beyoğlu tarihini anlatan kitaplarda varlığını sürdürür.

Nedret İşli, Şinasi Akbatu'ya ait fişleri vererek oluşturdu. Sonrasında da verdiği fikirler ve belgelerle yolumu aydınlattı. Elbette Lütfi Seymen ve Halil Bingöl'ün katkılarını, Turgut Çeviker'in ve Murat Uncu'nun desteğini söylemem gerek. Krepen'in eski zamanlarına dair fotoğraf, belge, herhangi bir iz bulabilmek için çok uğraştım, kitap biraz da bu yüzden dosya olarak bekledi. Esnaf isimlerinin peşinden Atina'ya gittim, İstanbul'dan göçmüş Rumların kurduğu derneklerin üyeleriyle görüştüm, bu araştırmalardan az ama önemli bilgiler ancak asıl mühimi deneyim edindim. Kitabı asıl oluşturan ise neredeyse yolu tesadüfen bile Krepen'e veya Aslıhan'a düşen herkesle yaptığım söyleşilerle, gerek kent tarihi çalışmaları gerekse edebiyat eserlerinden Krepen Pasajı'na dair bulduğum notlar oldu. Sonuçta ilk yıllarına dair hiçbir bilginin bulunmadığı Krepen kitabı ortaya çıktı. ■

İLHAN BERK: KREPEN DİYE BÜYÜK BİR SÖZLÜK

"Krepen Pasajı bir havradır (havralar, havralılar beni bağışlasın). Böyle diyoruz; çünkü sesler burda ancak havra sözcüğüyle daha bir ses, koku, renk, biçimdir. Yalnız, sesler bir sıra izlemez, türlerini de unuturlar ve yalnız bir dil olarak vardırlar. Hem yalnız sesler mi? Ruhlar da... Birçok ölü ruhla yeni doğmuş ruh burda yan yana, diz dize oturur. Gündüz gece de bilmezler. Birlikte oturup birlikte kalkarlar. Krepen diye de büyük bir sözlük oluştururlar."

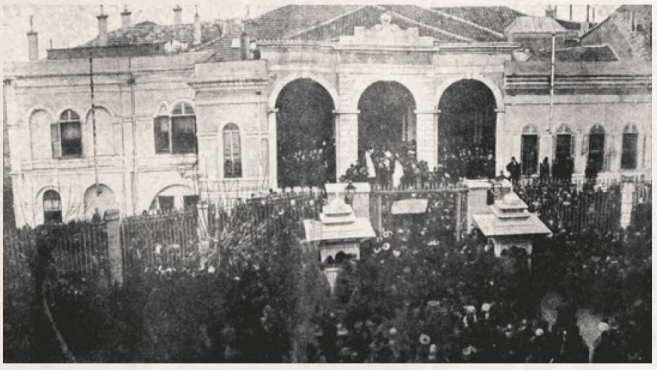
İlhan Berk, Toplu Şiirler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 1824

OCAK VE ŞUBAT AYLARINDAN KARELER

ESKİ ZAMANLARIN TANIĞI

İttihatçıların Bâbıâli Baskını, General d'Espèrey İstanbul'da, Aşar Vergisi'nin kaldırılışı, Millet Mektepleri, Troçki'nin İstanbul günleri, İnönü-Churchill buluşması, Menderes'in uçak kazası... "*Görsel Hafıza*" köşemizde tarihi fotoğrafların hikâyesini anlatmaya devam ediyoruz.

Hükümet binası önünde toplanan kalabalık.

BÂBIÂLİ BASKINI

23 OCAK 1913

1912 YILI EKİM ayında başlayan Balkan Harbi, Osmanlı İmparatorluğu için tam bir bozgundu. 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildiğinde Rumeli topraklarının büyük bir bölümü elden çıkmıştı. Edirne, Yanya ve İşkodra kentleri kuşatma altındaydı. Londra'da yapılan barış görüşmeleri sonuçsuz kaldı. 1913 yılına girilirken Osmanlı başkentini gerilim dolu günler bekliyordu. İmparatorluğu sarsacak olayların merkezinde Edirne vardı. "Büyük Güçler", 17 Ocak'ta bir nota vererek Edirne'nin teslim edilmesini istedi. Sadrazam Kamil Paşa başkanlığında toplanan meclis karar verememiş, konuyu saltanat şurasına havale etmişti. 23 Ocak 1913 günü Enver Bey öncülüğünde bir grup subay ve sivil İttihatçılar, Osmanlı hükümetinin toplantı mekânı olan Bâbıâli'yi bastı. Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Fotoğrafta Enver Bey, hükümet darbesinin ardından İngiliz ataşemiliter Yarbay Tyrell'e bilgi veriyor. Arkalarındaki fötr şapkalı kişi *L'illustration* muhabiri Georges Rémond.
***L'illustration* / 1 Şubat 1913**

Baskında öldürülen Nâzım Paşa.

GENERAL D'ESPÈREY PERA'DA

8 ŞUBAT 1919

OSMANLI İMPARATORLUĞU ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi'nin ardından 13 Kasım 1918'de İstanbul'un işgal günleri başlamıştı. İşgal Kuvvetleri Komutanı Fransız General Louis Franchet d'Espèrey, 23 Kasım 1918 ve 8 Şubat 1919 tarihlerinde iki kez İstanbul'a geldi. İkinci gelişinde Galata'dan Pera'ya at üstünde gitti. Süleyman Nazif, d'Espèrey'in coşkuyla karşılanışını ertesi gün *Hadisat* gazetesinde "*Kara Bir Gün*" başlıklı yazısıyla eleştirdi. Fotoğrafta Fransız General d'Espèrey, Beyoğlu İstiklal Caddesi'nden geçerken görülüyor.
Universal Images Group / Getty Images

Fransız General d'Espèrey'in İstanbul'a görkemli girişinin amacı, hem Türklere gözdağı vermek hem de İngilizlere karşı gövde gösterisi yapmaktı.

KÖYLÜLER, AŞAR VERGİSİ'NDEN KURTULDU

17 ŞUBAT 1925

OSMANLI DÖNEMİNDE uygulanan Aşar Vergisi'ne göre köylüler, ürünlerinin belli bir oranını ayni vergi olarak devlet hazinesine bırakıyordu. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde köylüden alınan Aşar Vergisi oranı yüzde 12.5 idi. Bu gelir kalemi, o dönemki bütçenin beşte birinden fazlasına denk geliyordu. Uzun yıllar süren savaşlar sonucu tarımsal üretimde büyük düşüş yaşanmıştı. Cumhuriyet idaresi, tarımı yeniden canlandırmak, köylülerin yükünü hafifletmek için yeni düzenlemeler getirdi. 17 Şubat 1925'te çıkarılan bir kanunla Aşar Vergisi kaldırıldı. 1933 yılında çekilen fotoğrafta Mustafa Kemal Atatürk, Ankara yakınlarındaki çiftlikte görülüyor.
Ullstein Bild

1929 yılı içinde Millet Mektepleri'nden 199.544'ü kadın olmak üzere toplam 597.010 kişi diploma aldı. 1936 yılına gelindiğinde bu sayı iki buçuk milyonu geçmişti.

MİLLET MEKTEPLERİ AÇILDI

1 OCAK 1929

TBMM, 1 KASIM 1928'DE "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"u kabul etti. 3 Kasım'da *Resmi Gazete*'de yayımlanan kanun ile Arap harfleri terk edilerek Latin harflerine dayanan yeni Türk alfabesine geçildi. 24 Kasım 1928'de yayımlanan "Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi", yeni alfabe ile okuryazar sayısını artırmayı amaçlıyordu. Okuma yazma bilmeyen 16-45 yaşları arasındaki her Türk vatandaşı, oturduğu bölgede açılacak mektebe devam etmek ve okuma yazmayı öğrenmekle yükümlüydü. Talimatnameye göre Millet Mektepleri'nin Başöğretmeni Mustafa Kemal Paşa'ydı. Fotoğrafta Millet Mektepleri'nde yeni harfleri öğrenen kadınlar görülüyor.
Gamma-Keystone / Getty Images

TROÇKİ'NİN İSTANBUL GÜNLERİ

12 ŞUBAT 1929

LEV TROÇKİ, Rusya'da Ekim Devrimi'nin en önemli isimlerinden biriydi. Troçki, Lenin'in 1924 yılında ölümünün ardından, Stalin'e karşı giriştiği iktidar mücadelesini kaybetti. Sovyetler Birliği'nden sürgün edilen Troçki, 12 Şubat 1929'da İstanbul'a geldi. Bir ay Sovyet Konsolosluğu'nda ikamet eden Troçki, daha sonra Tokatlıyan Oteli'ne yerleşti. Sonra da Arap İzzet Paşazade Abit Bey'in Büyükada'daki köşkünü kiraladı. 1931'in mart ayında köşkün yanması üzerine bir süre Kadıköy'de oturan Troçki, Temmuz 1933'te Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti. Troçki, Türkiye'de geçirdiği dört buçuk yıl içinde "*Hayatım*" adlı otobiyografisini ve "*Rus Devriminin Tarihi*" eserini kaleme aldı.
Fotoğraf: Jean Weinberg

İNÖNÜ VE CHURCHILL ADANA'DA BULUŞTU

30-31 OCAK 1943

ALMANLARIN 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgali, iki gün sonra İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı başladı. 11 Eylül'de toplanan TBMM'de konuşan Başbakan Refik Saydam, Türkiye'nin tarafsızlığını açıkladı. 26 Haziran 1940'ta savaş dışı kalacağını müttefiklere bildiren Türkiye, tarafsızlığını korudu. İngiliz Başbakanı Winston Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Adana'da bir araya geldi. Yenice istasyonundaki vagonda yapılan görüşmelerde Türkiye'nin savaşa girmesi konusu görüşüldü. Ancak hem Adana Mülakatı hem de aynı yılın sonunda Kahire'de yapılan zirve sonuç vermedi, Türkiye savaş dışında kalmayı sürdürdü.
Cumhuriyetin 75 Yılı / Yapı Kredi Yayınları

Cumhuriyet

Başbakanın Ucağı İngilterede Kazaya Uğradı

(SEV) uçağı, sis yüzünden Londra hava alanına inemedi, diğer bir hava alanına giderken mecburi inişe geçti ve o sırada düştü

Menderesin sıhhatte olduğu bildiriliyor

Kıbrıs adası için nihai konferans dün açıldı

İngiliz hükümeti ileri dört şart sürdü, Or. Küçük ile Makarios görüştüler

Sanayi Bakanına Zonguldak maden işçilerinin cevabı

Kazaya dair haber nasıl yazıldı?

(SEV) uçağında bulunanların listesi

MENDERES'İN UÇAĞI DÜŞTÜ

17 ŞUBAT 1959

BAŞBAKAN ADNAN MENDERES ve beraberindeki heyeti Üçlü Kıbrıs Konferansı için İngiltere'ye götüren uçak, 17 Şubat 1959 günü saat 16.58'de Londra'nın Gatwick Havalimanı yakınlarında düştü. Başbakan Adnan Menderes'in kurtulduğu kazada, uçaktaki 21 kişiden 14'ü hayatını kaybetti. Cenazeler 22 Şubat'ta yurda getirildi. Londra Kliniği'nde tedavi gören Adnan Menderes, 26 Şubat'ta döndüğü İstanbul'da büyük tezahüratla karşılandı.

Evening Standard / Hulton Archive

FEZA KÜRKÇÜOĞLU *fkurkcuoglu@gmail.com*

BİR CUMHURİYET EFSANESİ
Türk müziğinin en ünlü sanatçılarından Safiye Ayla, ilk kez 1932'de Atatürk'ün huzurunda şarkı söyledi.

Safiye Ayla, *"Ankara'nın Yörük Kızı"*, Beste: Yesari Asım Arsoy, Odeon Plak, 1939.

Safiye Ayla, *"Nereden Sevdim O Zalim Kadını"*, Beste: Selahattin Pınar, Odeon Plak, 1944.

KEMAL TAHİR'İN SAFİYE AYLA İLE RÖPORTAJI:

"San'atkâr Safiye'nin Evinde Bir Saat"

Cumhuriyet döneminin ilk ve en meşhur ses sanatçılarından biri olan Safiye Ayla, 14 Ocak 1998'de İstanbul'da yaşama veda etti. 1907 İstanbul doğumlu Safiye Ayla, küçük yaşlarından itibaren seslendirdiği klasik Türk müziği ve Türk halk müziği şarkıları ile tanındı. Ömrü boyunca 500'den fazla plak doldurmuş, sahne ve radyo çalışmaları ile müzik tarihimizin kilometre taşlarından biri olmuş Safiye Ayla'yı, yakın arkadaşı Kemal Tahir'in *Son Posta* gazetesi için 16 Eylül 1936'da yaptığı *"San'atkâr Safiye'nin Evinde Bir Saat"* başlıklı röportajdan bir bölüm ile saygıyla anıyoruz...

Sahibinin Sesi Plakları, Safiye Ayla, *"Delisin Deli Gönlüm"*, 1936.

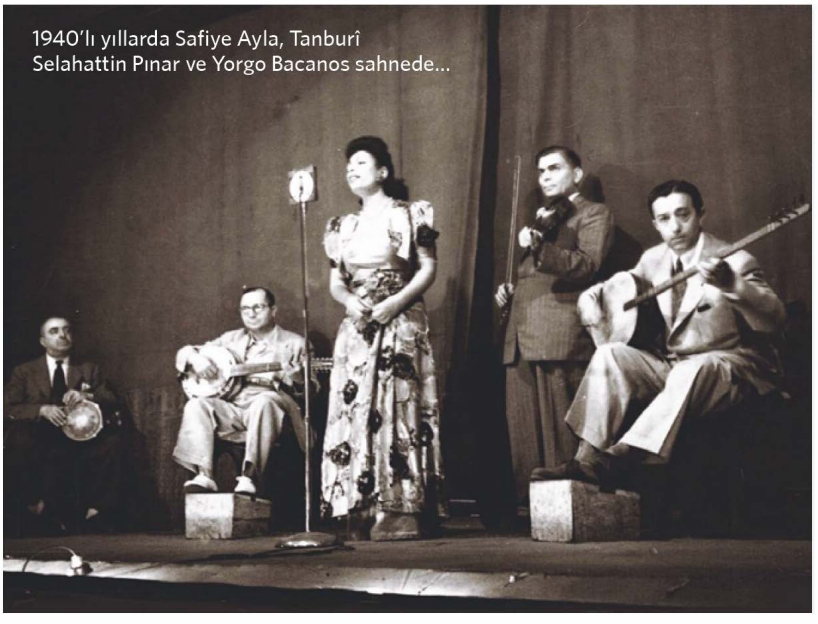

Safiye Ayla ve Tanburî Selahattin Pınar, Taksim Bahçesi'nde, 1937.

"Şarkın Eşsiz Sanatkârı Bayan Safiye", Panorama Bahçesi'nde, 1938.

1940'lı yıllarda Safiye Ayla, Tanburî Selahattin Pınar ve Yorgo Bacanos sahnede...

"Arkasını piyanoya verip oturdu. Ben kocaman salon gramofonun yanını tercih ettim. İlk söze:

- Radyo... diye başlayacak oldum. Sözümü kesti:

- Radyo deyince derdimi tazelediniz. Bilir misiniz, dünyada en büyük emelim nedir? Radyoda kendimi dinlemek.

- Plâklarınız bu işi göremiyor mu?

- Ben plâkları kendim için değil, fabrikalar için dolduruyorum. Bana plâklardaki sesim kat kat büyütülmüş, kat kat sertleşmiş, âdeta mekanikleşmiş geliyor. (...)

- Kaç senedir radyoda okuyorsunuz?

- Dört sene oluyor, aşağı yukarı.

- Mikrofona söylemek mi yoksa plâk doldurmak mı daha güç?

- Ne bileyim bu bir parça da alışmak meselesi. Fakat bence radyoda söylemek plâk doldurmaktan daha zevkli. O an, kendimi, sayısız meçhul insanların önünde ölçülmeyecek kadar büyük bir genişliğe hitap ediyor, sanıyorum. Bunun zevkli heyecanını tarif edemeyeceğim. (...)

- Dinleyicilerinizden memnun musunuz?

- Çok... Size bir şey söyliyeyim mi? Benim asıl dinleyicilerim, okuduğum bahçenin beyaz örtülü masalarında oturanlar değildir. Benim asıl sevgililerim sahnenin arka tarafına düşen ve etrafı tel örgüyle çevrilmiş olan arsaya gelirler, taşların üzerinde otururlar. Ben sahneye çıkarken onlar sıra sıra dizilirler, bana:

- Yaşa Safiye Abla.

- Nur ol Safiye Abla.

- Aman Yanık Ömer'i söyle. Biraz da fazla bağır, derler. Ben aşağı yukarı ilk şarkılarımı onlara okurum. (...)

Haftada iki gece radyoda meçhul dinleyicilerimle karşı karşıya, çok sevdiğim halk havalarını okuyorum. Bilseniz halk havalarını ne kadar severim. İçlerinde öyleleri var ki... şeye benziyor... şeye.

- Süleymaniye Camii'ne mi? Dedim.

- Evet, Süleymaniye Camii'ne. Onun kadar derin, güzel, büyük... Türk'ün bu isimsiz san'atkârlarının şaheserlerine tapıyorum âdeta.

Ah bir de herkesin birer radyosu olsa.

Safiye'nin fikirleri ve temennileri de şarkıları kadar iyi, şarkıları kadar içli. Alkışlamamak elde değil."

"San'atkâr Safiye'nin Evinde Bir Saat", Kemal Tahir, Son Posta gazetesi, 16 Eylül 1936.

San'atkâr Safiyenin Evinde Bir Saat
"En büyük arzum radyoda kendi sesimi dinlemek!„

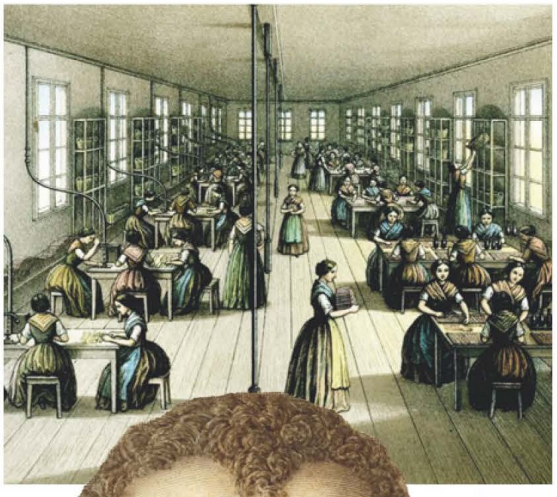
Son Posta gazetesi, 16 Eylül 1936.

Kurşun kalemler

Kurşun kalem kullanıyor musunuz? Eğer tutkunu değilseniz cevabınız hayır olmalı. Kurşun kalem ve onun ayrılmaz ikilisi silgi ve kalemtıraş artık sadece ilköğretim öğrencileri ve resimle ilgilenenlerin kullandıkları bir yazı, bir çizim aracı...

Faber Kalem Fabrikası'nda sedir ağaçlarının kalem üretimine hazırlığı, 1861. *Fotoğraf: faber-castell.com*

Kurşun kalem ismini nereden alıyor diye düşündünüz mü? 17 Ocak 1935 tarihli *Haber Akşam Postası* gazetesinde "*Kurşun Kalem Nasıl Yapılır Biliyor musunuz?*" başlıklı yazı şu satırlarla başlıyor: "Birçok kimse kurşun kalemlerinin içindeki maddenin kurşundan olduğunu zanneder. Filhakika kurşun da kâğıt üzerine sürülürse siyah bir çizgi bırakır. Fakat hakikatte kurşun kalemin ihtiva ettiği madde kömür ile elmas arasında bir madendir. Daha doğrusu saf karbonun kristalize edilmiş şeklinden başka bir şey olmayan grafittir. Grafittin kurşun kalem sanayiinde istimali [kullanımı] oldukça eskidir."

Kil ve grafitten, ahşap gövdeli bu kalemlerin tarihi 16. yüzyılın ortalarında İngiltere'ye kadar uzanmakta... Cumbria'daki Borrowdale bölgesinde karbonun farklı geometrik şekildeki kristallerinden oluşan bir grafit yatağının keşfedilme-

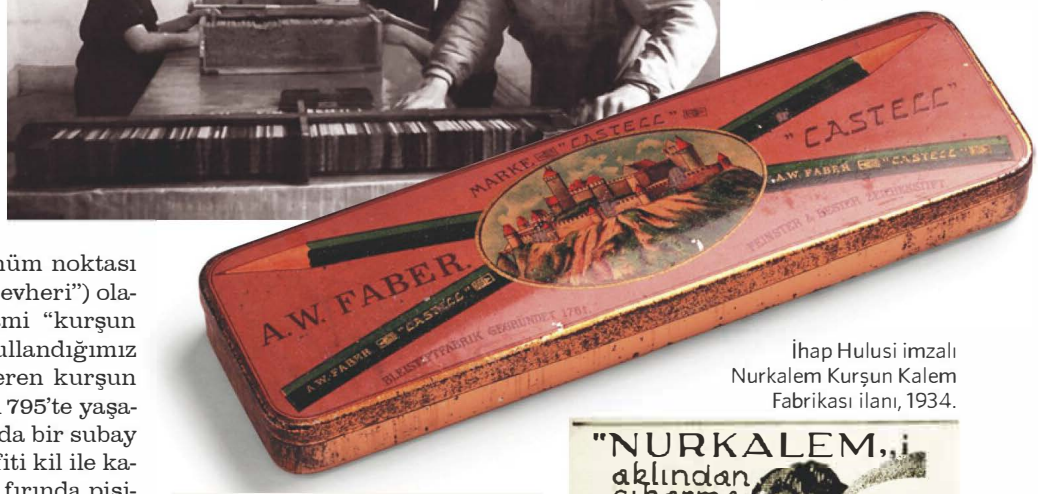

Nicolas-Jacques Conté

Eversharp Kurşun Kalemleri ilanı, 1938.

Nurkalem Kurşun Kalem Fabrikası, Ayvansaray, İstanbul.

Faber-Castell kurşun kalem kutusu, 1907.

si kurşun kalemin tarihinde bir dönüm noktası olur. "Plumbago" (Latince "kurşun cevheri") olarak adlandırıldığından, kalemin ismi "kurşun kalem" olarak kalır. Günümüzde kullandığımız kalemlere gelene dek değişim gösteren kurşun kalem tarihinde ilk önemli gelişme 1795'te yaşanır. Fransa'da Napolyon'un ordusunda bir subay olan Nicolas-Jacques Conté, toz grafiti kil ile karıştırma ve karışımı daha sonra bir fırında pişirilen çubuklara dönüştürme yöntemini keşfeder.

Kaspar Faber'in 1761'de Almanya'da kurduğu fabrikadan sonra büyük torunu John Eberhard Faber, 1861'de New York'ta bir fabrika kurmasıyla devam eden üretim sonucunda Faber ailesi, kurşun kalem üretiminde lider olur. 1858'de kurşun kalemlerin arkasına silgi eklenmeye başlanır. Daha sonra mekanik kurşun kalemin icadıyla kalem çeşitleri çoğalır. Ülkemizde ilk kurşun kalem fabrikası "Nurkalem", cumhuriyetin ünlü girişimcisi Nuri Demirağ tarafından İstanbul, Ayvansaray'da 1934 yılında üretime başlar. Amerika'dan ithal edilen su sediri ile yerli kurşun kalem üreten Nurkalem, 1950'lerin ortalarında kapanır...

Şevket Rado, 17 Şubat 1946'da *Akşam* gazetesinde yayımlanan "*Kurşun Kalemi*" yazısında kurşun kalemin "meziyetlerini" şöyle anlatır: "Mürekkeplisi çıktıktan sonra hor görülen kurşun kalem ne kadar eski yapı olursa olsun kalemlerin en saygı değeridir. Çünkü insana yazı yazmayı o öğretir. Çocuk en önce bir kurşun kalemi tutarak harfleri çizmeye başlar. İlk vazifeler onunla yazılır; ilk defteri o doldurur. Sonra kendisini kullanmayı bilmeyen küçük eli yavaş yavaş usta eder, mükâfatlar kazandırır, aferinler aldırır. İyilikleri çabuk unutulur. (...)

Kurşun kalem, yine bütün iyiler gibi küsmek nedir bilmez. En hamarat, en gözde mürekkepli kalem yol ortasında mürekkebi bitince hiçbir işe yaramayan mânasız bir çubuk haline geldiği anda imdada yetişen yine kurşun kalemdir."

Yazı araçları içinde kurşun kalem, dolma kalem, tükenmez kalem ve daktilo sonrasında da bilgisayarları kullandık, kullanmaya devam ediyoruz. Teknolojinin takibi kaçınılmaz elbet... Ancak yine de yazmayı öğrendiğimiz renk renk, çeşit çeşit kurşun kalemleri unutmayalım!

İhap Hulusi imzalı Nurkalem Kurşun Kalem Fabrikası ilanı, 1934.

Faber Kalem Fabrikası'nda makineler ile kurşun kalem üretimi, 1911.
Fotoğraf: faber-castell.com

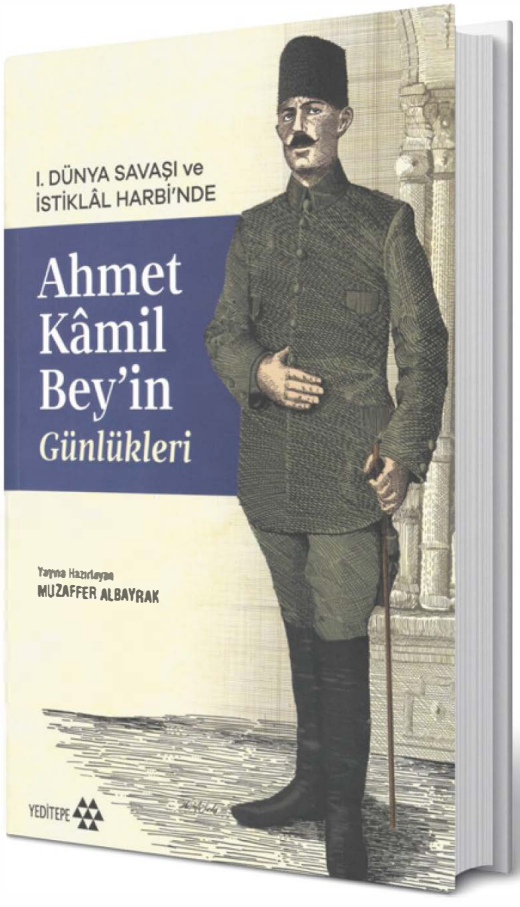

Nurkalem Kurşun Kalem Fabrikası ilanı, 1934.

Nurkalem Kurşun Kalem Fabrikası ilanı, 1935.

YEŞİM PÜTGÜL yputgul@hotmail.com

AHMET KÂMİL BEY'İN GÜNLÜKLERİ, MUZAFFER ALBAYRAK, YEDİTEPE YAYINLARI, KASIM 2024

Savaş, esaret ve zafer güncesi!

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde sekiz yıl savaşan Ahmet Kâmil Bey yaşadıklarını gün gün kayıt altına almış. Yayımlanan günlükleri, sadece o günlerin askeri ve siyasi koşullarını değil, dönemin coğrafyasını, hatta ekonomisini anlamayı sağlayan bir kaynak.

Ahmet Kâmil Bey (Uzgiller), Harbiye Mektebi'nin son sınıfındayken Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 1914'te zabit vekili unvanıyla orduya dahil edilmiş ve 1927'de sağlık sebepleriyle yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrılmış. 9 Aralık 1919'da günlük tutmaya başlamış ve birkaç küçük istisna hariç her gün yaşadıklarını "Muhtıra" adını verdiği günlüğüne kaydetmiş. Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte orduya katılan Ahmet Kâmil Bey, Doğu Cephesi'nde Rus Ordusu'yla, Irak Cephesi'nde İngiliz Ordusu'yla savaşmış, 30 Ekim 1918 günü I. Dünya Savaşı'nı bitiren Mondros Mütarekesi'nden hemen önce İngilizlere esir düşmüş, Basra'da yaklaşık iki yıl esaret yaşamış. Nihayet kurtulup vatana döndüğünde ise bu kez İstiklal Harbi'ne katılmak üzere Anadolu'ya geçen Ahmet Kâmil Bey, İstiklal Harbi'nin Batı Cephesi'nde çeşitli muharebelere katılmış, bu süre içinde yaralanmış, hastanede tedavi görmüş ve iyileşince tekrar cepheye, savaşa geri dönmüş.

Muzaffer Albayrak'ın kitabı, Ahmet Kâmil Bey'in tuttuğu yedi defterden oluşan günlüklerin transkripsiyonu. İstanbul'dan başlayarak Doğu Anadolu'ya, oradan Bağdat ve Basra'ya uzanan geniş bir coğrafyada, 1914-1922 yılları arasında tam sekiz yıl savaş ortamında tutulan bu günlükler, sadece dönemin askeri şartlarını değil; gündelik yaşamı, coğrafyayı hatta dönemin ekonomisini de anlamamızı sağlayan bir kaynak. (Aslında günlüklere en son 18 Mart 1934 tarihinde not düşülmüş, ancak 1927'de emekliye ayrılan Ahmet Kâmil Bey, bu tarihten 1934'e kadar günlüğünü aralıklı kullanmış.)

MEMLEKET ÜMİTSİZ VE ÜZGÜN

Günlüklerde hangi bölgelerde savaşıldığı, kaç ölü ve yaralı olduğu tabii ki geniş bir yer tutuyor. Savaşılan bölgenin, etraftaki köylerin eski isimleri ile Kürt, Ermeni, Pomak veya Türkmen köyü oldukları bilgisi de defterlerde yer alıyor. Ayrıca Ahmet Kâmil Bey, o dönemde yaptığı çeşitli harcamaları da (elbise ve ayakkabı fiyatları vs.) titizlikle not etmiş. Yani günlükler sayesinde hem savaş ekonomisinin boyutları okurların gözleri önüne seriliyor hem de coğrafi özellikler.

Ahmet Kâmil Bey, Mondros Mütarekesi'ne saatler kala, 30 Ekim 1918'de, İngiliz Ordusu'na esir düşmüş. 13 Eylül 1920'ye kadar yani yaklaşık iki yıl, Basra'daki Kutül-Frengi kampında esir tutulmuş.

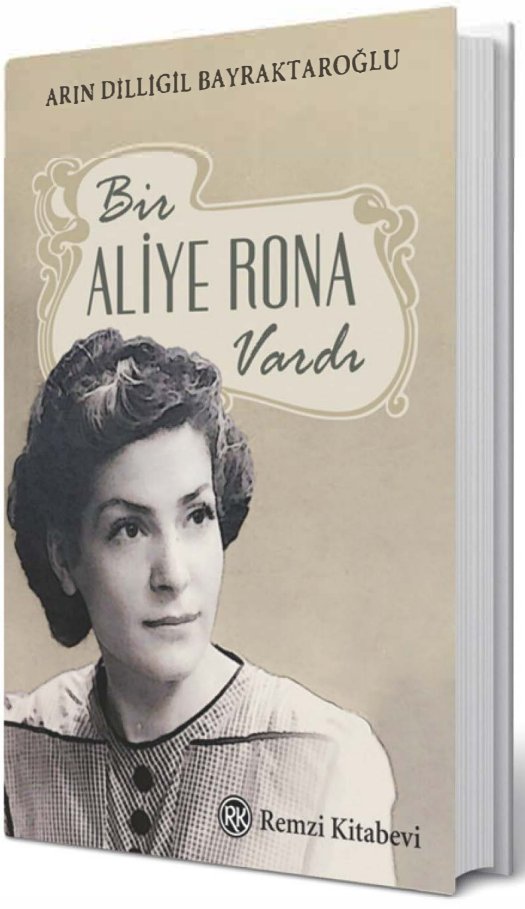
Günlüklerinde sadece kayıt tutma güdüsüyle hareket eden, duygularına yer vermeyi tercih etmeyen Ahmet Kâmil Bey yaşadıklarının da etkisiyle zaman zaman bu tercihini değiştirmek zorunda kalmış. Örneğin esaretten kurtulup memlekete döndüğü 3 Ekim 1920 tarihinde Çanakkale açıklarına demirleyen vapurdan gördüklerini şöyle anlatmış: "Öğle saat 12.00'de Çanakkale önünde vapurumuz demir attı. Seddülbahir'de Fransız bayrağı, Çanakkale'de İngiliz, Fransız, Yunan bandıraları gördük ve vapura da İngiliz ve Yunan memurları geldiler. Seddülbahir, Kilitbahir, Maydos, harpten dolayı yanmış bir halde bulunuyordu. Boğaz'ın her iki sahilinde bulunan tepeler, vadiler, şehirler bizi meyûsen (ümitsiz ve üzgün halde) selamlıyorlardı. Tepelere çöken sis, bize memleketin mateme büründüğünü anlatıyordu."

I. Dünya Savaşı'nı, İstiklal Harbi'ni yaşayan, cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık eden bir subayın tuttuğu bu günlükler, o dönemi anlamak ve yorumlamak için çok verimli bir kaynak.

BİR ALİYE RONA VARDI, ARIN DİLLİGİL BAYRAKTAROĞLU, REMZİ KİTABEVİ, EKİM 2024

"Türk sinemasının yüzakı"

"Irazca Ana" karakteriyle beyazperdenin unutulmayanları arasında yerini alan Aliye Rona'nın hayat hikâyesi, ünlü sanatçının yeğeni Arin Dilligil Bayraktaroğlu'nun kalemiyle okurlarla buluştu.

Önce tiyatro sahnelerinde, ardından beyazperdede canlandırdığı sert, cesur ve güçlü kadın karakterleriyle hafızalarda yer eden Aliye Rona'nın hayat hikâyesi, ünlü oyuncunun yeğeni Arın Dilligil Bayraktaroğlu'nun kalemiyle okurlarla buluştu. Kitap, 1947 yılından itibaren 50 yıla yakın karakter oyuncusu olarak Türk sinemasına emek veren Aliye Rona'nın yaşam öyküsünü, bir roman akıcılığında anlatıyor. Günümüzde Suriye sınırları içinde kalan Dera şehrinde 1921 yılında doğan Ali Rona, 1996'da İstanbul'da kaldığı huzurevinde yaşamını yitirdi. Babası demiryolu işletmecisi Ramiz Bey, ailenin tanımıyla "yanından dişi sinek geçemeyen" biri. İlk evliğinden olan Şevki, Mürüvvet, Avni ve Aliye'nin dışında imam ya da resmi nikâhlı eşlerinden de çocukları olmuş. Bu çocuklardan biri de gazeteci, milletvekili Turhan Dilligil.

Gençlik yıllarında ağabeyi ünlü tiyatrocu Avni Dilligil'in teşvikiyle önce Samsun'da, sonra İstanbul'da halkevlerinde sahneye çıkan Aliye Rona, 1946'da Avni Dilligil'in kurduğu İzmir Şehir Tiyatrosu'nda profesyonel oyuncu olarak çeşitli oyunlarda rol aldı.

KÖTÜ KAYINVALİDE

İlk kez 1947 yapımı "*Kerem'in Çilesi*" filmiyle beyazperdeye adım atan Aliye Rona, özellikle "*Yılanların Öcü*" filminde canlandırdığı cesur Anadolu kadını "Irazca Ana" karakteriyle sinema tarihinin unutulmayanları arasında yerini aldı. Başarıyla canlandırdığı bu karakter onun sonraki 30 yıl boyunca benzer kişilikleri ya da salon filmlerinde "kötü" kayınvalide karakterini canlandırması yol açtı. Beyazperdede rol aldığı 204 film ona Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde üç kez, Adana Altın Koza Film Festivali'nde de bir kez "En İyi Yardımcı Kadın Oyuncu" ödülünü getirdi. Rona, 1994'te de Adana'da "Yaşam Boyu Onur Ödülü"nü aldı.

Kitap, Rona'nın sanat hayatının yanı sıra yetiştiği ortamı, yaşamındaki iniş çıkışları, kurduğu hayaller ve sürdürdüğü ilişkilerle bir bütün olarak ele almayı başarmış. İzmir'de Şehir Tiyatrosu'ndan arkadaşı Zihni Rona ile yaptığı evlilik, aşk hayatı, çocuk özlemi, evlat edindiği kızı Ayşe ve en önemlisi de hiç kopmayan aile bağları, kitapta farklı bir Aliye Rona ile tanışmamıza vesile olmuş.

MESLEKTAŞLARININ ALOŞ'U

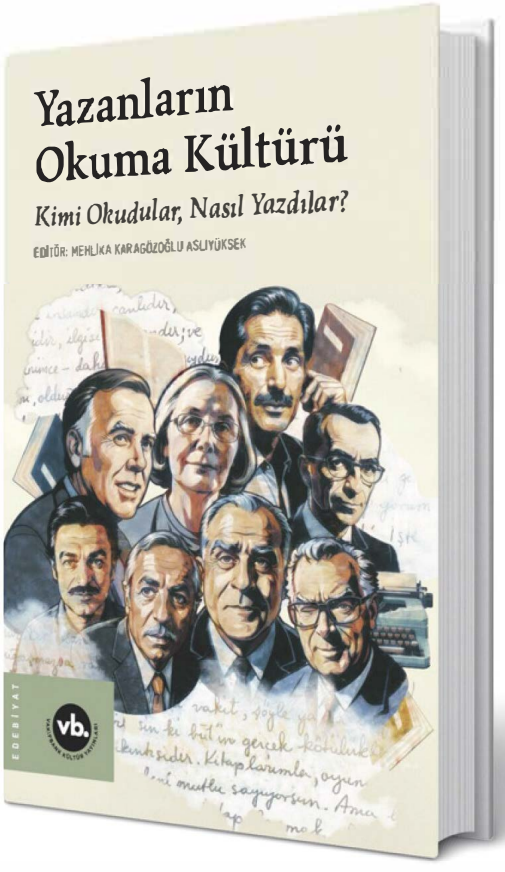
Kitabın bir özelliği de Aliye Rona'nın anı defterinden çeşitli pasajları içermesi. Ona "Aloş" diye hitap eden meslektaşları defterine neler yazmamış ki...

Tarık Akan, "Sanata ve sanatçıya değer veren bir toplumu mutlaka yaratacağız Aliye Abla, hiç kuşkun olmasın"; Fikret Hakan, "Senin kadar dişi, havalı kadın az bulunur. Ama ne çare karşıma hep o devasa sanatçı yapınla çıktın ki seni kadın olarak düşünebilmeye imkân bırakmadın"; Ekrem Bora, "Sanat hayatımda inan ki en takdir ettiğim oyuncusun. Tatlı Aloş, daima mutlu ol"; Orhan Günşiray, "Sahneyi, perdeyi yerinde oynattınız. Bu fani dünyada sevdiniz, sevildiniz. Ne mutlu size"; Sinan Çetin "Sizin yüzünüz olmasaydı Türk sineması 'yüzsüz' kalırdı. Siz yüzümüzün akısınız"...

Kitabın yazarı Arın Dilligil Bayraktaroğlu, Aliye Rona'nın kardeşi Turhan Dilligil'in kızı. Çocukluğunda halasının yanında çok zaman geçiren Bayraktaroğlu, kitabı kendi hatıraları ve babasından duyduklarının yanı sıra diğer aile üyelerinin anlatımlarına dayandırmış. Böylelikle bu efsane oyuncunun "insani" yönünü de tanımamızı sağlamış.

YAZANLARIN OKUMA KÜLTÜRÜ, MEHLİKA KARAGÖZOĞLU ASLIYÜKSEK, VAKIFBANK YAYINLARI, EKİM 2024

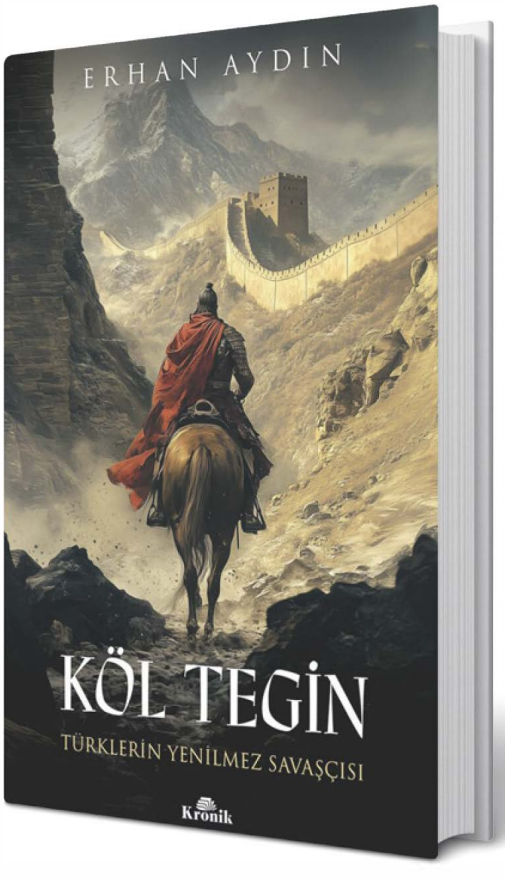
OKUDUKÇA YAZDILAR YAZDIKÇA OKUDULAR

"Yazanların Okuma Kültürü- Kimi Okudular, Nasıl Yazdılar?" okuma kültürüne ve edebiyata gönül vermiş akademisyenlerin Türk edebiyatının usta kalemlerinin kişisel okuma kültürlerini araştırmasıyla hazırlanan bir kitap. Editörlüğünü Mehlika Karagözoğlu Aslıyüksek'in üstlendiği kitapta, edebiyatımızın usta kalemlerinin neler okuduklarını ve kendilerine has dünyalarında kitapların nasıl bir yere sahip olduğu anlatılıyor. Örneğin Mehmet Ali Alkaya'nın kaleme aldığı Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) bölümünde, Balıkçı'nın Robert Kolej'de öğrenciyken çok okuduğu için kütüphaneden men edildiğini, bu yasağı arkadaşlarına kitap aldırarak deldiğini öğreniyoruz. Dedesi ve amcası şair olan Peyami Safa'nın aile geleneğinin aksine yazarlığı tercih ettiğini, maddi ve manevi zorluklar nedeniyle yeterli eğitim alamamanın acısını ise yoğun bir okuma faaliyetiyle değerlendirdiğini Seda Gül Kartal'ın makalesinden öğreniyoruz. Deniz Aktan Küçük, okumanın Adalet Ağaoğlu'nun gündelik hayatının, hatta gecelerinin de vazgeçilmezi olduğunu, "Dün gece rüyamda Aleksi Zorba (Kazancakis'in romanı) ile karşı karşıya geldim. Kan ter içinde uyandım" anekdotunun da yer aldığı makalesinde anlatıyor.

KÖL TEGİN - TÜRKLERİN YENİLMEZ SAVAŞÇISI, ERHAN AYDIN, KRONİK KİTAP, EKİM 2024

SUSKUN BELGELERDEN DOĞAN BİYOGRAFİ

Erhan Aydın'ın kitabı, I. Köktürk Devleti'nin büyük askeri lideri ve Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tegin'in hikâyesini anlatıyor. Ağırlıkla Çinli vakanüvislerin tuttuğu kayıtlara dayanan kitap, başta Köl Tegin Yazıtı olmak üzere Türkçe belgelerden elde edilen bilgiler derlenerek ve yorumlanarak oluşturulmuş.

Erhan Aydın önsözde, Köl Tegin'in biyografisi iddiasında olan bu kitabı yazma amacını, Tang Hanedanlığı kaynaklarından elde edilen bilgilerin, başta Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarındaki bilgilerle karşılaştırılması neticesinde Köl Tegin'in hayatı hakkında bilinenleri teyit etmek ve yeni bilgileri okuyucularla paylaşmak olduğunu belirtiyor. Kitapta adını Köl mü Kül mü okumak gerektiği, Bilge Kağan'dan başka kardeşi olup olmadığı, hangi savaşlara katıldığı ve savaşlardaki başarılarının, adına dikilen yazıtta neden uzun uzun anlatıldığı sorularına yanıt veriliyor. Aslında çoğu kağanın nasıl öldüğü konusunda eski Türkçe belgelerin suskun kaldığını belirten Aydın, Köl Tegin'in ölümü konusunda ise çeşitli yazıtlardan destek alarak yorum yapma imkânı bulduğunu belirtiyor.

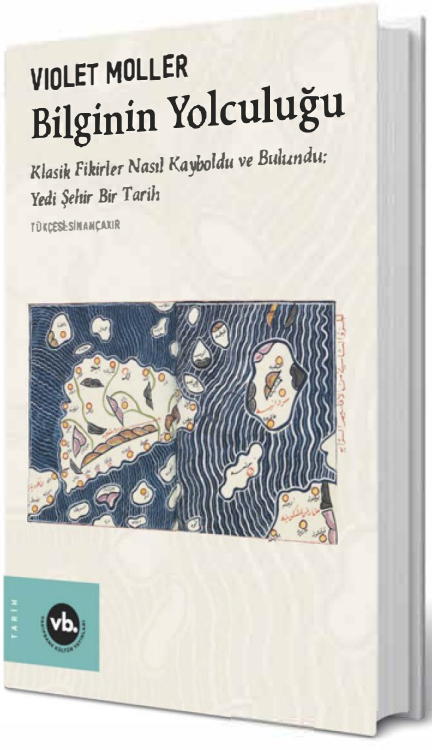
SÜREYYA AĞAOĞLU'NUN II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI AMERİKA GÜNLÜĞÜ, HANİFE KARASU, TİMAŞ YAYINLARI, KASIM 2024

BİR CUMHURİYET KADININ ABD'YE DAİR GÖZLEMLERİ

Cumhuriyetin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu'nun II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından; 19 Ekim 1946 - Ocak 1947 tarihleri arasında ABD'ye yaptığı yolculukta tuttuğu günlük, ilk kez Timaş Yayınları etiketiyle okurlarla buluştu. Hanife Karasu, "Feminist bir aktivist ve entelektüel" olarak tanımladığı Süreyya Ağaoğlu'nun seyahat notları aracılığıyla okurları dönemin ABD'sine götürüyor. Böylelikle dünyayı etkileyen bir savaşın hemen ardından insanların göç etmek için uğraştığı ABD'ye dair gözlemleri ilk ağızdan duyuyor, ülkenin toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını, cumhuriyetin ilk yıllarında yetişmiş bir kadının bakış açısıyla öğreniyoruz.

BİLGİNİN YOLCULUĞU, VIOLET MOLLER, VAKIFBANK YAYINLARI, EKİM 2024

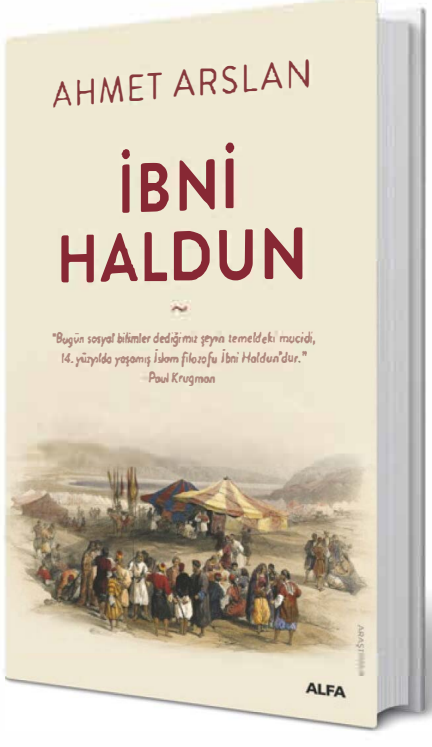
BİLGİNİN KAYIP BİN YILININ İZİNDE

Klasik Fikirler Nasıl Kayboldu ve Bulundu: Yedi Şehir Bir Tarih alt başlıklı kitap, Violet Moller'in bilim tarihi anlatılarının Yunanlılardan Romalılara, oradan Rönesans'a geçtiğini fark etmesi; yani aradaki bin yılın nasıl ustalıkla atlandığının sorgulanmasıyla hazırlanmış bir kitap. Bu boşluğu doldurma çabasıyla harekete geçen Moller, çalışmasında üç kadim kitabın bin yıllık hayatta kalma mücadelesini, yedi şehirden oluşan bir güzergâhta takip etmiş. Okurları Bağdat, Kurtuba (Cordoba), Toledo, Salerno, Palermo ve Venedik'e götüren Moller, bilginin izini sürerken, Müslüman âlimlerin Batı düşüncesinin köşe taşı fikirlerini geliştirmesinde oynadıkları rolü de vurguluyor.

İBNİ HALDUN, AHMET ARSLAN, ALFA YAYINLARI, EKİM 2024

İSLAM FELSEFESİ VE MUKADDİME ÜZERİNE

Ahmet Aslan'ın aslında doçentlik tezi olan ve ilk kez 1987'de yayımlanan "İbni Haldun" çalışmasının genişletilmiş baskısı, bu kez Alfa yayınları etiketiyle okurlarla buluştu. Sosyolojinin kurucusu olarak tanınan İbni Haldun ve başyapıtı "Mukaddime" üzerine yapılan bu incelemede Ahmet Aslan, İbni Haldun'un toplum görüşlerini titizlikle takip etmekle birlikte, kendinden önceki filozoflarla tartışmalarına da yer vererek İslam felsefesi üzerine ayrıntılı bir okuma yapmaya imkân vermiş. Bir felsefeci olarak İbni Haldun'un toplum, siyaset ve tarih düşüncesine getirdiği yeni soluğun yanı sıra felsefe ile din arasındaki çekişmeyi kendine özgü yaklaşımıyla çözmeye çalışmış.

ŞAKANÜVİS

CAN BARSLAN *can.barslan@gmail.com*

Whatever coffee brew you prefer,
taste the true joy of coffee.

Kurukahveci Mehmet Efendi

SINCE 1871

mehmetefendi.com

#truejoyofcoffee

hakiki kahve keyfi

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ

mehmetefendi.com

#hakikikahvekeyfi
#mehmetefendi